

Федерация Спілок письменників Держави Ізраїль.
התאחדות מגודות הסופרים במדינה ישראל
Спілка українських письменників Держави Ізраїль.
עמותה של סופרים אוקראינים ע"ר

ВІДЛУННЯ

Зима 2016-2017





Дорогі друзі!

Я щиро радий привітати читачів та дописувачів чергового номеру часопису «Відлуння»!

Вихід попереднього номеру отримав надзвичайно теплий прийом від багатотисячної громади вихідців з України в Ізраїлі. Адже завдяки сторінкам видання наші співвітчизники в Ізраїлі мали нагоду долучитися до українського слова, дізнатися про спільні історичні моменти України та Ізраїлю, насолодитися чудовими поетичними та прозовими творами єврейських поетів та письменників у перекладі на українську мову, з гордістю читати про досягнення співвітчизників на Святий землі...

Редакційна колегія часопису «Відлуння» надзвичайно багата на таланти, серед її членів – митці, композитори, письменники та поети. Мені дуже приємно, що талановиті вихід-

ці з України, готуючи черговий номер журналу до друку, сприяють багатом нашим співвітчизникам в Ізраїлі у їхньому прагненні підтримувати зв'язки з історичною Батьківщиною за допомогою друкованого українського слова.

Символічно, що такий довгоочікуваний номер виходить до 25-річчя встановлення дипломатичних відносин між Україною та Ізраїлем. За ці роки з метою зближення двох народів ми отримали чимало набутків у всіх сферах двосторонньої співпраці: підтримується активний міждержавний та міжпарламентський діалог, товарообіг між нашими країнами сягає 1 млрд. доларів США, на завершальному етапі знаходиться процес з укладення угоди про вільну торгівлю, успішно функціонує безвізовий режим, квітне культурно-мистецька співпраця, розвивається міжнаціональний

діалог з приводу спільних трагічних сторінок історії.

Я пишаюся тим, що розвитку двосторонньої співпраці активно сприяє громада вихідців з України в Ізраїлі. Адже завдяки вашому внеску у розвиток країни, що відбувався з початку створення Держави Ізраїль і дотепер, Ізраїль є близьким та надійним другом України.

Хотів би побажати редакційній колегії часопису «Відлуння», авторам статей та читачам журналу, а також усій громаді вихідців з України в Ізраїлі і в подальшому плідної роботи на благо народів обох країн, миру та благополуччя, а творчому колективу журналу – наснаги та многа літа!

З повагою,
Надзвичайний та
Повноважний Посол України в
Державі Ізраїль
Геннадій Надоленко



КОЛОНКА РЕДАКТОРА

Шановні читачі!

Перший номер часопису «Відлуння» вийшов у світ наприкінці 2011 року і отримав позитивні відгуки. Він викликав зацікавлення в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, його навіть було обговорено на Вченій раді інституту, де було підкреслено, що журнал дає додаткові можливості для пізнання нових сторінок історії літератури обох країн. Я дав інтерв'ю на каналі Міжнародного українського телебачення, в якому розповів про створення журналу, його напрямок, авторів та відповів на численні питання. Портфель редакції почав поповнюватися творами, що надсилали з України, Ізраїлю, Канади. Та відсутність фінансування не дозволила з'явитися наступному номеру. Але ми не втрачали надію, що журнал продовжить своє існування. Промайнуло п'ять років, і ось ми знову з вами.

Редколегія:

Головний редактор Ігор Барах
Заст. гол. редактора
Сергій Подражанський
Редакційна колегія: Ефраїм Баух
Ян Гальперін, Олександр Каневський,
Анатолій Крим, Давид Левін,
Іван (Йоханан) Потьомкін,
Юрій Рибчинський, Григорій Усач,
Валентина Чайковська, Юрій Щербак

«Відлуння»: POB. 36656, Jerusalem
9136601 Иерусалим

E-mail: igbarach@gmail.com

Головний
редактор часопису

Ігор Барах

Зміст

Юрій Щербак	3
Марія Матіос	11
Григорій Усач	15
Анатолій Крим	17
Микола Сулима	29
Михайло Маслій	32
Надія Гаврилюк	38
Аркадій Островський	41
Сергій Владич	44
Микола Сулима	49
Калінковицька	53
Валентина Чайковська	67
Овсій Тростан	71
В'ячеслав Шнейдер	73
Давид Левін	92
Ігорю Покладу - 75	94
Наталя Мазепа	96
Олександр Каневський	98

УКРАЇНА В ЕПІЦЕНТРІ СВІТОВОГО ШТОРМУ

...Застосування сили в Криму і безперервні спроби дестабілізувати ситуацію в окремих областях України є серйозною загрозою для міжнародних договорів, укладених після Другої світової війни і, зокрема, для ідеї неприпустимості застосування сили у розв'язанні територіальних суперечок. Ця ідея стала основоположним принципом того європейського порядку, який сформувався після Другої світової війни. І Росія була його частиною – у тому числі завдяки тим угодам, які вона підписала. Але тепер вона кидає їм виклик».

Збігнєв Бжезінський. The American Interest, червень 2014 р.

1. «Русская весна»-2014

2014-й рік увійде в світову історію навично — як рік початку Третьої світової війни, хоча мало хто зрозумів це одразу. Адже події 1930-х років — війна Японії з Китаєм, війна Італії в Абіссинії, громадянська війна в Іспанії з участю сталінського СРСР та гітлерівської Німеччини — також спочатку не сприймалися сучасниками як ланки Другої світової війни. Навіть аншлюс Австрії та мюнхенська капітуляція 1938 р. не були зараховані одразу до беззаперечних ознак її початку. Народи і політики часто бажають жити у світі ілюзій і не визнавати жорстокі факти, що перекреслюють інерцію мирного існування.

Химерний потік подій великих і малих, що відбувалися в повоєнній Європі та на Близькому Сході, надто ж розвал «Імперії Зла» — Радянського Союзу зімкнувся загадковим чином через сто років після спалаху Першої світової війни.

Спочатку сталися локальні з погляду світової історії події: у Києві, на периферії Європи, на центральному майдані міста урядовими силами було розстріляно сотню повстанців, що спричинило вибух протесту мільйонів людей — і ненависний режим крадіїв, очолюваний кримінальним злочинцем Януковичем був повалений.

Але слідом за цим — цілком неочікувано для поміркованих європейських політиків, звиклих грати за правилами, — почалися події глобальні: за наказом Путіна Росія захопила суверенну частину України — стратегічно важливий півострів Крим, слідом за чим російські диверсійно-розвідувальні частини вдерлися на Донбас,

використовуючи інспірований п'ятою колоною Росії громадянський конфлікт для проголошення фіктивного, ніколи не існуючого псевдодержавного утворення — Новоросії — з метою відторгнення від України ВОСЬМИ (!) найбільш промислово розвинених областей. Захоплення цих областей під гаслами «русского мира» відрізало б Україну від Чорного і Азовського морів, перетворило б її на маргінальний, нежиттєспроможний обрубок колишньої розвиненої держави.

Блискучий правовий аналіз ряду аспектів російської агресії проти України здійснив відомий український юрист-міжнародник, посол України Володимир Василенко у статті «Війна 2014 року: спроба системного аналізу». (Український тиждень, 17-23.10.2014).

У відповідь на неприховану агресію керівництво України вжило цілком законні заходи для збереження територіальної цілісності держави й оголосило проведення антитерористичної операції.

Почалася ланцюгова реакція крові: мала перша кров покликала кров велику, ненависть породила зустрічну лютість, жадоба помсти відгукнулася таким самим нещадним бажанням з іншого боку протистояння.

З перших днів конфлікту Росія застосувала отруйну зброю масової дезінформації, оголосивши, що «українські нацисти і бандерівці», які за допомогою США і НАТО буцімто захопили владу в Києві, хочуть знищити російськомовне населення Донбасу, насильницьки українізувати цей край, перетворивши «славу російську донбаську землю» на поле

кривавих злочинів. Це був типовий зразок геббельсівської пропаганди, використання штампів комуністичної пропаганди часів Другої світової війни, спрямованих проти українського національно-визвольного руху ОУН-УПА на землях Західної України. Бо правда полягала в тому, що на Донбасі і в ряді інших регіонів України захищати треба було саме українців і українську мову від жорстокої русифікації. І це — у своїй державі!

Для більшості громадян України все, що відбулося навесні 2014 р., спочатку видалося сном — моторошним, чіпким, темним, від якого несла прокинутись. Залишилось позаду — і вже ніколи не повернеться «довоєнне» (1991—2013) — хоч і не дуже заможне, повне несправедливості, але достатньо вільне і мирне життя. Заряд невдоволення, ненависті до влади олігархів і корупціонерів, що накопичувався за роки незалежності України, вибухнув з небаченою силою в усіх без винятку областях, але спрямований був переважно не на знищення української держави, а на її удосконалення і реформування.

Тільки в Криму і на Донбасі цей протестний рух був сповна використаний Росією, яка розпочала 20 лютого 2014 року проти України гібридну війну з метою захоплення значної частини української території.

В Україні почався час нескінчених похорон, плачу чорних удів та сиріт, які оплакували загиблих, переважно добровольців, що віддали своє життя у боротьбі з російською агресією. На телеканалах щодня пливли труни під мелодію жалобної лемківської пісні «Пливе кача», під вигуки «Герої не вмирають!».

Велика депресія охопила Україну, на землях якої знову оживали картини забутої Другої світової війни — наче повернулися зі старих чорно-білих документальних кінострічок знищені міста, зруйновані села, підірвані мости, сотні тисяч біженців і трупи — трупи бійців, спалених «Градами», спотворених мінометним вогнем, тіла літніх жінок, розірваних на базарах чи зупинках автобусів, і тіла малюків, загиблих на дитячих майданчиках.

Морги в зоні бойових дій були переповнені, жахливі картини маси голих, закривавлених, понівечених тіл, звалених на столах і на підлозі, з'явилися в інтернеті під знаком 18+. Наче людям, старшим за 18 років, можна було спокійно дивитися на цю оргію смерті. Адже три покоління народжених в Україні після 1945 р. не бачили такої кількості вбитих, покалічених, пошматованих людей і майже ніхто не пам'ятав, що означає відсиджуватись у вогких підвалах під час обстрілів, боячись за життя дітей.

У 1941 р. мені було сім і я пам'ятаю запах землі у «щілинах», де ховався наш дитячий садок під час німецьких бомбардувань. Тепер усі страшні прикмети війни спізнали покоління українців, яким жити і жити у XXI ст.

Україна ніколи не забуде цієї нової війни — її старих, вічних прикмет, та її суперсучасних особливостей.

Вояки з обох сторін приховували обличчя за балаклавами. Це був час масок. Час зловісного маскараду. Імена-прізвища зникли, залишились натомість позивні-«ники»: «Тур», «Колесо», «Кіно», «Моторола», «Кох», «Шарк», «Куля», «Циган», «Вейдер», «Доктор».

Надії на швидке і переможне закінчення війни на Донбасі, що його на початку літа 2014-го по-фанфаронськи обіцяли політичні лідери та їхні військові прислужники — так звані «паркетні» генерали, зникли, коли Росія ввела на територію України свої регулярні, до зубів озброєні війська, які завдали ряд поразок українським воякам. Відчуття безнадії охоплювало Україну після чергових невдач.

Втрачаючи останні довоєнні ілюзії, важко прокидаючись від шоку під назвою «русская весна», від застарілих міфів про віковичний мир на землях колишнього СРСР та про миролюбність росіян, Україна, її вільно мисляча більшість стала прозрівати, спостигаючи нові, страшні істини:

- сотні тисяч — якщо не мільйони — українських громадян на Сході та Півдні (Крим, Донбас, частково Харків, Одеса), не об'єднані ні національною, ні якоюсь іншою спільністю, не вкорінені в ґрунт український,

лише отруєні російсько-советською пропагандою («мы — единый советский народ»), **НЕНАВИДЯТЬ** і **ЗНЕВАЖАЮТЬ** українську державу, українську мову і культуру. Відкрилися етнічні корені цієї війни. Так повелося здавна, ще з часів Радянського Союзу, коли росіяни були проголошені **КЕРІВНОЮ** нацією імперії, — і лише в 2014 р. цей приховуваний гнійник прорвало.

Багато з тих, хто належав чи думав, що належить доросіян, наче випадку епілепсії, лягали під гусениці українських танків, ставали добровільними корегувальниками вогню чи «ополченцями», бігали з російськими прапорами і портретами Путіна і трошили все, що нагадувало їм зненавиджену корумповану несправедливу державу Україна. Хоча насправді ними всі роки незалежності керувала не Україна чи українці, а місцева мафія Ахметова, Януковича, Колесникова, Єфремова та інших бандитів — мафія цілком зросійщена і антиукраїнська.

Бажаючи вирватися з однієї в'язниці (української, як їм нашіптували російські пропагандисти), люди Донбасу торували собі шлях до іншої, набагато жорстокішої і безжаліснішої тюрми з її просторами Сибіру і диктаторським режимом.

В дикунській ейфорії очікування дива, манни небесної та підвищених пенсій («як у Росії») ці нещасні, озлиднені люди поверталися до держави минулого — *Back to the USSR* — з бундючними співами Кобзона радянських пісень, парадними ракетами на Красній площі в Москві і пам'ятниками Сталіну, до держави НКВД-КГБ і стукачів, підвалів і тортур і віджиму бізнесу, держави продажних судів, паханів і бандюків — держави, керованої офіцерами російської розвідки.

Таку державу у вигляді фейкових республік ДНР і ЛНР вони отримали дуже швидко.

Всі силові опори української держави — Збройні сили, поліція і структури безпеки — зруйновані вщент попередніми режимами, свідомо знищені діями російської агентури, деморалізовані й неспроможні

захистити Україну від вторгнення ззовні, від внутрішньої агресії антидержавних сил. Десятки тисяч українських військовослужбовців і правоохоронців зрадили присягу Україні й перешли на бік ворога в Криму і на Донбасі. Цей феномен масової зради ще належить осмислити;

- Москва, «старший брат», що віками вливала в душі поневолених українців отруйну казку про особливий родинний зв'язок двох народів (насправді ж зневажаючи «хохлів» і «малоросів», бачачи в них лише нижчу обслуговуючу рабську силу), виявилася насправді знавіснілим ворогом; відкинувши геть ленінську інтернаціональну риторику «дружби народів», Росія показала себе як підступний вбивця «братів і сестер», як загарбник їхньої території, як грабіжник українських багатств. У війні з Україною Росія сповна виявила себе як імперська, зверхньо расистська сила;

- більшість українців, незалежно від мови, якою розмовляють, але однакових за своєю природою — самостійників, волелюбних і анархістичних нащадків козаччини і повстанців Махна та Бандери — прозріла і нарешті повірила в правду націоналістів, які віддавна називали Росію найзлішим ворогом України.

Кривавий розкол двох «братніх народів» у 2014 р. матиме своїм наслідком втрату України Росією назавжди;

- впали надії українців на ефективну і швидку допомогу Заходу — виідеалізованої ними Європи і США. Слабкі, розбещені довгим миром, добробутом і ліберальними цінностями «без берегів», європейські країни з жахом придивлялися до тої пожежі, що степовим вогняним валом охоплювала схід України і могла будь-якої миті перекинутися на Захід, у стару Європу.

Уряд США, очолюваний слабким мрійником-миротворцем Обамою, панічно боявся втручання в збройний конфлікт з параноїком Путіним. Обама вважав і вважає, що війна на сході України є далеким регіональним конфліктом і не загрожує національним інтересам США. На щастя, багато впливових політиків і генералів

США не погоджуються з ним. Ми віримо, що переможе саме ця проукраїнська лінія.

Замість рішучого втручання тих світових потуг (США, Велика Британія і Франція), які, так само як і Росія, дали урочисту обіцянку Україні — зберігати її державний суверенітет, територіальну цілісність, утримуючись від силових дій і погроз — взамін за здачу Україною ракетно-ядерної зброї (Будапештський меморандум, 1994) — західні держави на словах засудили Росію, наклавши на неї певні обмежені санкції, але відмовили Україні в головному: в суттєвій військовій допомозі надточною летальною зброєю, сучасними засобами ведення радіо-електронної боротьби, в космічній розвідувальній інформації та іншому. Ні, Захід, на щастя, не повторив мюнхенський злочин 1938 року, але знову виявив невивчальну слабкість і нерішучість у відносинах з агресором.

Україна в 2014 р. опинилася в ситуації Великої Британії 1940 р., коли та стримувала з останніх сил атаки Гітлера, ще не маючи достатньої підтримки з боку США, бо президент Ф. Д. Рузвельт був пов'язаний законом про нейтралітет.

Розуміння цих безжальних істин було достатнім, щоб збагнути: Україна опинилася на краю прірви.

На українські землі увірвалася світова історія в її найбільш трагічній формі — формі війни, урагану вогню та крові.

Руйнівний стовп усесвітнього торнадо перемістився з азійських, близькосхідних і африканських периферій знову в Європу, нагадавши про 1914 та 1939 роки.

2. Міжнародні аспекти агресії Росії проти України

Вперше в повоєнній історії Європи велика ядерна євразійська держава, член Ради Безпеки ООН здійснила нічим не спровоковану широкомасштабну агресію проти сусідньої держави, порушивши ряд фундаментальних міжнародних угод і, передовсім, статут ООН.

Руйнуючи загальну систему європейської безпеки, знищуючи Вестфальський, після-

ялтинській та післягельсінський світовий порядок, побудований на принципах непо-рушності державних кордонів, Путін, подібно до Гітлера, відкрив «скриньку Пандори», став на шлях, що веде до ліквідації глобальної системи міжнародних відносин, переносить нас у першу половину ХХ ст. й відновлює «право сильного». Наслідком цього може бути лише дестабілізація існуючого світопорядку, виникнення збройних конфліктів у різних частинах світу.

Така поведінка Росії була засуджена Генеральною Асамблеєю ООН 27 березня 2014 р. (Резолюція A/RES/68/262), коли 100 членів ООН підтвердили суверенітет і територіальну цілісність України й лише 11 членів — союзників Росії — виступили проти.

Європейський парламент 4 лютого 2016 р. ухвалив резолюцію, в якій підтвердив суверенітет і територіальну цілісність України в межах визнаних кордонів.

Дії Росії однозначно підпадають під визначення агресії, відповідно до резолюції 3314 ГА ООН (1974):

- будь-яка воєнна окупація, хоч би який тимчасовий характер вона мала... або будь-яка анексія території іншої держави чи її частини із застосуванням сили;
- застосування збройних сил однієї держави, які перебувають на території іншої держави відповідно до угоди з останньою (участь військ РФ, що перебували в Севастополі, на території України, в окупації Криму. — Ю.Щ.)

Цінним для майбутнього міжнародного трибуналу є визнання постпреда Росії при ЄС, який заявив, що Росія в березні 2014 р. терміново перекинула до Криму дев'ять тисяч військовослужбовців — додатково до наявного за Харківськими угодами контингенту ЗС. Згідно з угодою між РФ та Україною, дозволялося розміщення не більше 25 тисяч особового складу ЧФ Росії, фактично на території Криму перебувало 16 тисяч російських військовослужбовців. Для ефективного здійснення окупації півострова Росії знадобилося ще 9 тисяч вояків, які й були перекинуті повітрям. (Українська правда, 19.05.2016).

Подальші дії Росії на Донбасі влітку 2014-го, а саме — масове вторгнення регулярних підрозділів ЗС РФ на територію України також повністю підпадають під дефініцію агресії.

Немає жодного сумніву, що на майбутньому трибуналі типу нюрнберзького Путін як ініціатор і безпосередній керівник агресії буде звинувачений у злочинах проти миру (планування, підготовка, розпалювання або ведення агресивної війни), у злочинах проти людяності (вбивство, поневолення, переслідування за політичними або етнічними мотивами, розкрадання державного і приватного майна, руйнування міст і сіл).

За короткий час путінський режим перетворив Росію на небезпечного порушника міжнародного порядку і миру, на державу-спонсора міжнародного тероризму.

Після падіння режиму Путіна (за моїми передбаченнями, це станеться в 2017—2020 рр.) перед міжнародним співтовариством постануть дуже складні проблеми: як відновити міжнародну систему безпеки? Як відновити довіру до міжнародних угод? Як реформувати ООН і зокрема Раду Безпеки, припинивши зловживання правом «вето»? Що станеться з режимами нерозповсюдження ядерної зброї і контролю за ракетними технологіями?

Головним питанням міжнародних відносин у післяпутінську добу буде: чи вдасться зупинити сповзання світу в хаос і ланцюгову реакцію Третьої світової війни?

3. «Русский мир» — ідеологія агресорів

На превелике здивування західних демократів, падіння тоталітарного комуністичного режиму (1991) не привело до морально-демократичного відродження Росії. В часи панування Путіна відбулося повернення Росії до монархічно-шовіністичних витоків царизму при збереженні найгірших традицій комуністичної доби. Відбувся своєрідний союз чекістської держави Сталіна—Андропова з мракобісним варіантом агресивного православ'я.

Червоно-коричневі російські нацисти-маргінали, такі як О. Дугін, О. Проханов, С. Глазьев, поступово, за підтримки Путіна та його режиму, завойовували провідні позиції у формуванні доктрини «Русского мира» — співтовариства людей різних національностей, які розмовляють по-російськи і активно стоять на позиціях агресивного великодержавного російського шовінізму.

В сучасній Росії робляться достатньо ефективні спроби піддати забуттю демократичні традиції А. Сахарова, Г. Старовойтової, А. Політковської, Ю. Афанасьєва, В. Новодворської.

Принципи «русского мира» — це кодекс російських кондот'єрів, перекотиполя без роду і племені, авантюристів, найманців і заброд, усіх цих опереткових донських козаків та отаманів, які сповна показали себе в Криму і на Донбасі, силою зброї встановлюючи «новий порядок» на окупованих землях. «Русский мир» — це підривна організація, заснована на шовіністичних принципах, мета якої — бути знаряддям зовнішньої політики Кремля в його намаганнях відродити євразійську імперію і протиставити Росію сучасному Заходу.

Ця політика заснована на гітлерівських принципах: у сусідніх з III Рейхом країнах в 1935 р. було створено «Народний союз німецьких справ за кордоном (Volkland fur das Deutchum im Ausland), якому підпорядкувались тисячі німецьких організацій і 400 закордонних осередків нацистської партії. На територіях суверенних країн виникали осередки диверсії, зради, зародки п'ятої колони, які розпалювали етнічну ненависть проти своїх співгромадян, знищували національні (чеські, польські та інші) школи, насаджували німецьку мову.

На жаль, сучасні європейські політики, особливо німецькі, знаючи, до чого призвела ця гітлерівська політика, не звертають належної уваги на етнічний аспект ведення війни в Україні: масштаби етнічних звірств і злочинів, учинених російськими шовіністами у тимчасово окупованих районах, величезні: тут убивають

українських активістів, закривають українські школи і церкви, забороняють українські газети, теле- та радіомовлення. «Теоретик» євразійства О. Дугін закликає: «Путін, раздави гадину! Надо убивать украинцев, убивать и убивать!» (6.05.2014)

Не менш красномовно висловлюється один з представників «русского мира», віцепікер «парламенту Новоросії» Александр Кофман: «Если бы это зависело от меня, само название Украины исчезло бы. Это государственное образование не должно существовать. Надо выжечь корни» (Грани. Ру, 23.10.2014).

Це — знайомі заклики з нацистського минулого. Так, 14 серпня 1939 року, напередодні нападу Німеччини на Польщу нацистська газета «Національ цайтунг» писала: «Існування польської держави — це ганьба для світової культури і небезпека для миру».

Чітке уявлення про мету «русского мира» в Україні дав московський терорист Бородай — «прем'єр» самопроголошеної ДНР. «Границы «русского мира» значительно шире Российской Федерации. Я выполняю историческую миссию во имя русской нации, суперэтнота, скрепленного православным государством. Так же, как на Кавказе, я борюсь на Украине против сепаратистов, которые находятся в Киеве, борются против Российской империи». (цит. за: Грани. Ру, 21.07.2014).

«Русский мир», «русская черная сотня», «ввічливі зелені чоловічки», бандити Криму і Донбасу й мільйони зомбованих телебаченням громадян Росії мають свого «вождя і вчителя», головного натхненника війни з Україною та Заходом.

Ім'я його — Путін.

4. Путін — головний палій війни

Путін сьогодні — гібридний вождь російського шовінізму і чорносотенних антизахідних сил Росії. Він — цілком сучасний продукт нової інформаційної епохи, який добре вивчив досвід Сталіна, Гітлера, Геббельса, Брежньєва, Андропова, білих генералів і червоних чекістів часів

громадянської війни в Росії (1917—1920). Путін явив світові новий феномен XXI ст., поєднавши в Росії деякі фасадні риси фальшивої демократії (вибори при повному придушенні опозиції) з традиціями тотального контролю КГБ за суспільством. Його ідея-фікс — ненависть до ліберально-демократичних ідей Заходу, до незалежності України, спроба побудови особливої, російської моделі «цивілізації» на антизахідних, антиліберальних засадах.

На службу свого режиму Путін поставив всевладдя тотальної геббельсівської пропаганди, побудованої на принципах інформаційної війни. Свідомо садистською була заява Путіна, цього цинічного тролля сучасної Росії, про «талановиту людину» — Геббельса, сказана в присутності переляканих керівників єврейських громад РФ.

Путін охоплений манією величі, особливо після вдалого захоплення Криму, але водночас і страждає від комплексу меншовартості — бо зненавиджений ним Захід, надто ж США, не визнав його «рівним», не хоче вести з ним переговори про поділ світу.

Путін, розв'язавши війну проти України і — нещодавно — проти Сирії, став надзвичайно небезпечним порушником міжнародного порядку і миру, гарантом якого мала б бути Росія.

За даними колишнього радника Путіна А. Іларіонова, за весь період президентства Путіна питома вага Росії в сукупних військових видатках світу зросла в 5,2 раза — з 0,95 % в 1999 р. до 4,94 % в 2013 р. Це — рекордний світовий показник. У той же час індекс громадянських свобод і політичних прав у Росії зменшився з 42 до 26 (індекс країн з обмеженими свободами — нижче 34). Однаковий індекс із Росією (26) мають Афганістан, М'янма, Оман, Ємен, Руанда, а вищий — тобто більш вільні — 169 країн із 209, серед яких Зімбабве, Катар, Ангола.

У книзі «Russia after Putin», Київ, 2015 українські автори Валентин Бадрак та Дмитро Козлов розглядають як можливі варіанти сценаріїв розвитку Росії після Путіна, так і особистість Путіна (Vladimir

Putin's personality). Дуже характерні назви розділів: «The player with marked cards» («Гравець із крапленими картами»), «Conscience split and dominance of illusion over reality» («Брак свідомості й перевага ілюзій над реальністю»), «Bearing of the lonely KGB veteran», «Putin and Ukraine: will Herostratus be given a chance?» («Путін і Україна: чи отримає Герострат шанс?»).

Проаналізувавши особистість президента Росії, автори роблять висновок: «Putin has long become a national tragedy of Russia» («Путін давно став національною трагедією Росії», р. 51).

Точніше не скажеш.

5. Криваві параметри війни

Виступаючи у вересні 2015 р. на сесії Генеральної Асамблеї ООН, президент України Петро Порошенко заявив, що в результаті російської агресії на Донбасі загинуло понад 8 тисяч осіб, з них — 6 тисяч цивільного населення. Окуповано близько 44 тис. кв. км території України, понад 1,5 млн мешканців втратили домівки і стали переселенцями (Гордон, 29.09.2015). Зруйнована промислова і транспортна інфраструктура Донецької та Луганської областей, знищено значну частину житлового фонду.

Криваву війну спровокували збройні напади російських терористів на адміністративні будівлі та управління МВС і СБУ на Донбасі в середині квітня 2014 року, у відповідь на що влада в Києві була змушена оголосити початок проведення антитерористичної операції (АТО).

Втрати учасників АТО — 2100 вбитих, 7000 поранених. Втрати російсько-терористичних збройних формувань — понад 9000 осіб вбитих, з них — 7421 громадянин Росії. З обох боків знищено сотні одиниць бронетехніки, артилерійських і мінометних систем.

Згідно з даними ООН на червень 2016 р., на Донбасі загинули 9 тис. 371 особа, 21 тис. 523 поранено (Укр. правда, 3.06.2016).

Збитки, завдані Україні внаслідок окупації Криму і Донбасу, обчислюються мільярдами доларів. Але чим можна виміряти глибину

людського горя тих, хто втратив близьких і знайомих, не має де жити і на що існувати?..

6. Висновки

1. Те, що відбувається на Донбасі, — не громадянська війна, не внутрішній локальний конфлікт. Це — війна з російським агресором, що вторгся на територію України.

Цілком справедливо Е. Люттвак, відомий американський політолог, старший радник Центру стратегічних та міжнародних досліджень, відкидає ідею «Російської Ірреденти». «Когда мы говорим о народном движении — например, местное украинское население начинает бунтовать и совершать какие-то действия против своего правительства, — это может быть объяснено для наблюдателей внутри страны и извне. Воспринято как нечто легитимное. Табу на это не распространяется. Но когда в эти действия местного населения вовлекается иностранное государство, поощряет или участвует в них, поддерживая всеми доступными средствами — тогда то, что делает местное население, не играет уже никакой роли». (Эдвард Люттвак. Какая еще Ирредента? Конфликт государств! Россия в глобальной политике. 1.10.2014).

Це — визвольна війна України за майбутнє Європи. Українські воїни захищають не лише свою землю, а й цінності євроатлантичної цивілізації, право народів обирати демократичний європейський шлях незалежного розвитку.

Якщо Україна програє цю війну, наступними жертвами російської агресії стануть Грузія і Молдова, а також країни Балтії, Центральної і Південної Європи.

2. Головною метою війни, яку Росія веде в Україні, є не лише знищення української державності, поневолення українського народу і перетворення на «росіян». Війна в Україні і в Сирії ведеться проти Сполучених Штатів Америки і країн Європейського Союзу. Ця війна має риси ідеологічно-релігійної і спрямована на знищення ліберально-демократичних цінностей Заходу. У цій війні використовуються як чисто військові методи, так і диверсійно-

підривні, інформаційно-пропагандистські, психологічні засоби впливу.

3. Режим Путіна перетворив Росію на терористичну державу, яка загрожує світовій стабільності й шантажує світ застосуванням ядерної зброї. Це робить сучасну Росію надзвичайно небезпечною державою, яка веде світ до Третьої світової війни.

4. Підтримка України світовим співтовариством, у тому числі й військова, є важливим фактором зміцнення міжнародної стабільності на засадах справедливості, демократії та миру.

5. Війна стала для України новим важливим етапом її історії. Саме визвольна збройна боротьба з російськими загарбниками виявила найкращі риси українського народу: патріотизм, жертвність, здатність об'єднуватися в годину неолі. Вояки ЗСУ та добровольчих батальйонів ціною своїх життів зупинили ворога, завдали йому ряд болючих поразок. Під час війни виник патріотичний рух волонтерів, які безкорисливо постачали військам усе необхідне, замінивши неефективні державні структури.

У результаті революції гідності 2013—2014 рр. і визвольної війни 2014—2015 рр. посилюється рух за очищення влади, виникли нові політично-громадські організації, діяльність яких спрямована на побудову нової української держави Європейського типу.

6. Тільки реформована, очищена від корупції, демократична, економічно процвітаюча Україна стане привабливим прикладом для населення окупованих територій.

Руйнівний ураган історії колись закінчиться й піде з території України. Україна — консолідована, загартована в боях за незалежність — воскресне. Віримо в це, боремося й існуємо заради цього.

Англійський переклад цієї статті публікується в книзі:

“Revolution and War in Contemporary Ukraine. The Challenge of Change”,
Olga Bertelsen, editor. Ibidem-Verlag, Stuttgart, 2016.

(Письменник, Надзвичайний і
Повноважний посол України, екс-посол
України в Ізраїлі)



Омелян Ковч і Еміль Клугман у час людинонелюбства

Мій вірний товариш по духу і впертості довго вчитується в поживклі архівні документи, а тоді дивиться так, наче я приміряю скафандр космонавта: «Про що ти говориш?! І до кого? Про які загальнолюдські цінності? Про який суд Божий? І коли? Тепер час Печерського, а не Божого, суду, а ти про якісь моральні ефемерії та історичні паралелі. Кому? До кого говориш, людино?»

«До людей, — відповідаю». «Ага, до тих, що рахують гроші, а не свої дні». — цитує персонажа із моєї книжки «Армагеддон уже відбувся». Не полемізую, бо мій товариш мене розуміє. Тому далі кожен береться за своє: він — до своєї роботи, я — до своєї.

А в мене, як і в кожного письменника, робота монотонна: завжди, а токмо у пік людиноненависництва, нагадувати людям про всякі часи. Бо немає жодного часу — ні доброго, ні злого, — який оминув би людину на її довгому чи короткому віку. Жодного! І ніхто від часів — ні тих, ні інших — не застрахований.

В Оноасіса чи Джобса не було нестачі грошей. Але гроші не подовжили їхні дні.

Є подовження кожного людського імені — добрими справами або доброю пам'яттю. А є подовження пам'яттю лихою. І все воно — безконечне у часі.

Я завжди плутаю, нашої чи до нашої ери відбулося Геростратове варварство. Та це не має значення: геростратове зло-діяння — безсмертне, та ще й іменне, називне.

Ви теж так думаєте, як я? І вас, як мене, подеколи гостро мучить питання, чи багато сучасних людей мислить, як мислив маршал Антонеску влітку 1941 року: «Стріляйте! Мені байдуже, чи увійдемо ми в історію, як варвари, чи ні?»

Кажете, тепер не війна? Ще яка війна, панове!.. Світова війна за людину не закінчується ніколи.

ВІЙНА: Омелян Ковч та інші

Трапилося так, що майже одночасно я прочитала багато більше, ніж до цього, про німця — комерсанта Шиндлера, румуна — адвоката Поповича і українця — священика Ковча.

І трапилося чомусь так, що на очі впали якісь недобрі читива: їхні автори ставили під сумнів безкорисність вчинку Шиндлера і Поповича під час порятунку євреїв. Вигода, гроші, нажива... І взагалі... Бракує хіба що модного нині слова «піар». Отак ось. На кістках.

Ви знаєте про 1400-іменний «список Шиндлера» і не знаєте, хто такий Траян Попович? А йому зведений пам'ятник у Тель-Авіві, і він, як і доктор Шиндлер, визнаний Праведником Світу. Траян Попович — тодішній мер Чернівців (!) — у жовтні 1941 року відмовився виконати наказ про депортацію чернівецьких євреїв у табори Трансністрії.

Ціною гнучкого розуму, адвокатського вміння і бозна як ще мер Попович «зламав» волю губернатора Буковини Калотеску і врятував 20 тисяч чернівецьких євреїв від депортації з Чернівців, діючи всупереч наказу маршала Антонеску (королівська Румунія до літа 1944 року була союзницею гітлерівської Німеччини — М.М.).

Ні, Траян Попович не вдався до заколоту, коли наступила вирішальна мить прийняття колективного рішення крайової влади про початок репресій — Попович вдався до Питання Відповідальності:

«Я втратив контроль над собою, став агресивним — спосіб поведінки, не надто звичайний у стосунках між губернатором і мером. Адже губернатор, окрім усього, був прямим повноважним представником маршала.

Я вказав на відповідальність перед історією, яку губернатор несе персонально за те, що коїться, казав про шкоду для нашої репутації на міжнародній арені, про проблеми, з якими зіштовхнеться Румунія на мирних конференціях, коли ми постанемо перед очима цивілізованого світу.

Я не шкодував аргументів, аби обґрунтувати ненормальність майбутнього кроку. Говорив про культуру і людяність, традиційну румунську доброту, говорив про варварство, жорстокість, злочини й ганьбу. Закликав до пам'яті наших предків, які зневажали жорстокість і расизм.

Я казав: про те, що відбувається, писатимуть не євреї, історія не належить їм, — про це писатимуть історики всього світу».

(Із книги Траяна Поповича «Сповідь», переклад С.Воронцова).

Із 50 тисяч євреїв у місті тоді залишили 20 тисяч. У сусідніх містечках — Сучаві, Радауцах, Кимполунгу — депортації уникло тільки 179 осіб.

...Чудово розумію, що в такій масштабній історії порятунку величезної кількості людей від смерті, як у Шиндлера і Поповича, були і гроші, і золото, і хитрість, і особиста небезпека від протистояння із владою, і ризикований непослух їй. Не забудьмо — у воєнний час.

Але той, хто вимірює дії таких людей тільки матеріальними речами, сам ніколи не стане благородним, милосердним до беззахисного, не залежно з якої причини життя ще вчора безпечної людини опинилося під прицілом смерті. Не про це зараз мова. Мова про дуже конкретне Добро і Зло, а не про Користь і Наживу.

Бо, скажіть мені, яку користь мав український священослужитель, народжений у Космачі теперішньої Івано-Франківської області — греко-католицький отець Омелян

Ковч, — будучи в'язнем Майданеку?

Колишній парох Перемишлян у грудні 1942 року потрапив до рук гестапо через те, що на території своєї парафії у час страшної ловитви — полювання одних людей на людей інших — вихрещував євреїв, намагаючись таким способом рятувати їх від смерті. За що був ув'язнений спочатку у Львові в тюрмі на Лонцького, а далі — Майданек.

Отець Ковч міг, звичайно, вижити — за нього заступалися церковні ієрархи, у тому числі Андрей Шептицький. Але...

Але оте — в усі часи благословенне чи в усі часи оте прокляте і незбагненне — «Якщо я не буду тут, то хто допоможе їм перейти ці страждання?», спалило кістки о.Ковча у печах концтабору Майданек.

1999 року Єврейська рада України приєднала о. Омеляну Ковчу звання «Праведник України». 2001 року Папа Іван Павло II проголосив його блаженним. І тепер чимало небайдужих в Україні добиваються для блаженного отця Омеляна Ковча визнання Праведником світу.

...Коли цього року я надіслала до Єрусалима матеріали про Омеляна Ковча, що має у своєму розпорядженні всеукраїнський громадський комітет, який опікується цією справою — документальний фільм, знятий поляками, відеосвідчення черниці Марії (єврейської дівчини, що стала християнкою), і т.д., — за якийсь час отримала докладну інформацію.

Мої друзі після детального вивчення матеріалів і консультацій у Яд-Вашем підтверджують словами її співробітниці п. Гусарової: так, про добрі діла Ковча в цій інституції знають. Негативного рішення у цій справі нема. Отже, може бути рішення позитивне. Але до надісланих документів бракує... дуже багатьох документів.

І ми з небайдужими у справі Омеляна Ковча людьми знову б'ємо в усі дзвони і сіпаємо за всі нитки кого можемо: розсипану світами родину (порахуйте, скільки років минуло з того часу!), щоб відшукала (а раптом!) листи о. Ковча з ув'язнення; сіпаємо не заплих від власної величі українських істориків іще раз спробувати здути пилюку з архів-

них матеріалів: а раптом у Львові чи Ватикані десь зберігається клопотання Андрея Шептицького до німців про помилування отця?

А може, десь там у німців ще є той документ, коли вони ставлять вимогу священику і його родині: не буде панотець допомагати євреям — німці йому подарують життя? Невже ті педантичні німці вибірково архівували свої документи? І лише про українського Дем'янюка і не про українського Ковча?

Я не знаю, чим я ще можу зарадити у цій справі. Вона не стосується мене особисто. Але я знаю, що людська велич, як і людське падіння, не мають терміну давності. Все має бути названо по імені. І якщо є найменший шанс добро назвати добром, а зло — його іменем, це треба робити. Задля справедливості. І не задля нічого іншого.

ВІЙНА: Еміль Клугман та інші

«Через 66 років я дізналася про свого односельця Еміля Клугмана, який загинув у моїх Розтоках 1944 року. І тепер його ім'я буде вписане у безконечно страшних і печальних персоналізованих книгах пам'яті єрусалимського меморіалу Яд-Вашем.

Бо що я можу зробити більше для тих, хто загинув, ніж згадати їх поіменно? Ми всі можемо робити цю роботу. Хто як уміє. Для тих, кого вже нема. і задля тих, хто ще не народився» — це самоцитата. З «Української правди» за 21 червня 2011 року, з матеріалу «Мир. Війна. І люди».

...А 5 вересня ц.р. моїй тітці в село Розтоки на Буковині прийшов лист із Єрусалима, за номером 212246. Наводжу його мовою оригіналу:

«Шалом! Благодарим Вас за личное участие в Международной акции «У каждого человека есть Имя», посвященной памяти жертв Катастрофы (Холокоста) еврейского народа. Нами получен: лист свидетельских показаний на имя Эмиля Клугмана, 1 копия документа (воспоминания).

Сведения о погибшем будут увековечены в Зале Имен мемориального комплекса Яд-Вашем и опубликованы в компьютерной базе данных в течение года. Каждый Лист

— это символический памятник погибшим.

С искренним уважением, Катя Лихт, отдел приема и регистрации Листов свидетельских показаний Зала Имен».

...Цю історію загибелі Клугмана у дуже промовистих деталях, які я залишаю поза цим текстом, розказував мій дід наприкінці 80-их, озираючись на двері: щоб не почула моя бабуса Гафія, 1911 року народження (сама вона була жінкою відважною і мудрою, але всіляко оберегала - особливо внуків - від «зайвих» на радянський час знань).

Я тоді від діда не записувала імен, сподіваючись на молоду пам'ять. А вже тепер, «копаючи» буковинську історію у своїх книжках, кожна тогочасна деталь — на вагу золота, якщо ще є від кого про неї дізнатися. Так я вернулася до дідової розповіді про події 1944 року, тепер уже устами моєї тітки.

Отже, про розтіцького Клугмана. Еміль Клугман (по-сільському Мільо або Зісьо), сидів із моєю тіткою за однією партою у школі. Можна припустити, що вони ровесники — 1929 року народження, говорив українською, на перервах обмінював у тітки борошняні коржички на мамалігу і маленькі шматочки сала.

Убитий улітку 1944 року коло школи, разом із своїм батьком-шинкарем і сім'єю сільського лікаря Коргана, в якого дружина була англійкою, та ще кількома сільськими євреями.

Поховані там же, недалеко від школи. Могили, звісно, нема. На моїй пам'яті там була сільська бойня (!!!). Літо 1944 — час безвладдя в Розтоках — коли Румунія вийшла із альянсу з Гітлером, румунська адміністрація покинула село, де ніколи не було воєнних дій, село контролювало мадярське військо, але влади як такої не було.

Вбивали сільські люди. Не упівці, не бандерівці (тоді УПА на Буковині ще не діяла). Із жадібності. Від масового психозу. Від безкарності. Очевидно, коли би була змога розпитати убивць, кожен знайшов би свій мотив. Але убивця людини є вбивця, що б ним не керувало. І по-іншому він не називається.

...До речі, один із тих, хто вбивав, був

знайдений мертвим десь у 70-і роки дуже і дуже далеко від села. Я це пам'ятаю. В селі навіть уже тоді говорили, що то «за людську кров, яка на його руках». Родина цього чоловіка — діти, внуки, правнуки, — як кажуть сільські баби, «дотепер відбувають кару Божу».

Ще дід мені казав: «жиди у нас всю війну прожили», аж поки у 1944 році відступаючі німці не евакуювали жителів Розтік у Самаково (це в гори кілометрів за 30) і коли між людьми почався хаос. Тоді прокинулися приспані дикі інстинкти деяких місцевих. Ось тоді й наздогнала 15-річного Еміля Кругмана смерть-бойня.

А в 41-ому у Розтоках, дід казав, масових погромів не було. Була смерть однієї родини на Смугареві (це так куток на виїзді з села називається) у день, коли німці з румунами 7 липня 1941 року увійшли в Розтоки. А далі в селі всю війну урядувала румунська адміністрація. І може, настирливість Траяна Поповича у Чернівцях також посприяла тому, що упродовж війни нікого з розтіцьких євреїв не депортовували з села і не забирали в гетто?

...А тепер подумаймо, якою «людяною», «винахідливою» і «пам'ятливою» була радянська влада, коли на місці масового вбивства сільських людей облаштувала сільську... бойню?! Я там у свої шкільні роки купувала «збій» — нутроці забитої худоби: м'яса, як правило, там майже ніколи не було, мабуть, ішло у велику сільську їдальню, що стояла при дорозі в Розтоках і де завжди було чималенько вантажних машин, переважним чином, із Молдавії і східних областей України.

Вони у гори везли овочі і солону для колгоспів, а з гір вивозили деревину. Ця кооперація існує до сьогодні. Але на справжній ринковій основі. А приміщення колишньої бойні також стоїть. І людські кістки під ним. Та все менше і менше людей про це знають. Чи, може, й не хочуть знати — бояться?

Кожна людина має своє ІМ'Я?

Не знаю, чи небесним зорям Омеляна Ковча і Еміля Кругмана помагає те, що хтось

із живих печеться, щоби бодай їхні людські імена залишилися занотованими, якщо у них немає людських могил? Щоби ці імена не щезли безслідно: один — яко праведник, інший — як невинно убієнний.

Але одночасно знаю: той, хто не розуміє, чому нам, українцям, дотепер так криваво болять події Голодоморів усіх років, чому так ятрять незафіксовані імена також невинно убієнних, хай прочитає спочатку оці мої нотатки.

Так, вони не про Голодомор і не Голокост. Вони про Людей і Нелюдів у час людинонелюбства.

Так, я знаю, що не існує особливого часу для Любові до Людини. Але я знаю, що кожен час однаково надається як для гідності, так для безчестя. І кожна людина завжди має вибір. Чи бодай шпарину для вибору.

Може, саме тому я дуже хочу, щоб невірники, циніки і людиноненависники (а їх — хоч гать гати!, починаючи з політичного партеру країни), на мить спинилися у своїй злобі, коментуючи Минуле на всіх українських землях. Задля неубієнної пам'яті убієнних людей. Їх незліченно багато — умертвлених невинно, зумисне не згаданих, поспіхом реабілітованих, але головно — забутих, забутих, забутих.

...У моїй пам'яті збережені жахливі бабусині розповіді про голод 1947 року в Бессарабії. Ці деталі про череди напівусохлих голодних людей на вулицях Розтік... ці руки-кісті, що хапають подану мамалигу, давляться нею і знову просять, а за кілька годин ці люди-привиди вже мертвими штабелями лежать у придорожніх шанцях із намертво затиснутим харчем у побілілих пальцях... Як це забути? Якщо я пам'ятаю — я є передавачем пам'яті іншим.

Хіба це так важко: пам'ятати Минуле і називати речі і людей своїми іменами?! Хтось же і нас буде колись називати. Чи нам байдуже, як ми будемо вписані в небесні книги — людьми чи варварами?

(Сайт УКРАЇНСЬКА ПРАВДА, Розділ Історична правда. Четвер, 8 грудня 2011, 16:31)

МОЇ ДВІ МОВИ

Це було у 1966 році. 25-річчя трагедії Бабиного Яру. Над занедбаною більшовицькою владою братською могилою гнівно, з глибоким болом говорив Іван Дзюба. Його промова облетіла у самвидавівських списках весь світ. Коли я прочитав її, в мене виникла думка і про іншу трагедію, про Бабин Яр Забуття: переслідування тим самим радянським режимом єврейської культури, заборони її до невидимих концтаборів духовності, розстріл письменників, митців. Згодом, у перші місяці відродження свободи слова, я написав і надрукував у газеті нарис під назвою, що ятрила мою душу: "Бабин Яр Забуття". Тоді мене зігрів теплий відгук на публікацію, лист від Івана Михайловича Дзюби.

Минув час, і от, знову ця тема. Вже тут, в Ізраїлі. Як спогад про біль, як чуття подяки рятівникам єврейської літератури. Зброєю рятівників була українська мова.

Мова країни, де я народився, для мене – не притулок за місцем мешкання, але дарований мені світ поезії, радощів від літературної праці, а це і є моє життя, і я називаю цю країну Землею Дарування.

Іврит – не притулок за місцем репатріації, а світ прилучення до джерел мого народу. Земля Обітована.

Два світи. Роздвоєність? Ні, двоєдність. І я щиро вдячний, що в Україні про мене говорять і пишуть: український та єврейський письменник. Отже, розуміють цю двоєдність. Може, про це краще, ніж я у вступі до віршів, які пропоную, скажуть вони самі, поезії, написані на Землі Обітованій мовою Землі Дарування.

Праведник світу

Праведник Світу – це звання, яке ізраїльтяни присвоюють людям різних національностей, що рятували євреїв від фашистських убивць.

Було... Вже після Бабиного Яру,
Коли не стіли ще нацистські жертви,
Надумав Сталін теж могильну кару:
Живих доб'є духовність їхня мертва.

Отож до Яру Забуття – культуру,
Єврейську мову – за тюремні ґрати.
Через катівні, крізь страшні тортури
Митців духовності вели на страту...

Над Яром Забуття, куди загнали
Літературу нашу примусово,
Як рятівниця-посестра ти встала,
До горя чуйна українська мова.

2

Схилялась до загиблого поета,
По-українськи промовляла вірші,
І то була оживлення прикмета:
Поет загинув, а поема дише.

Поети гинули, але не згасли –
Живуть у віршах негасимо,
Якщо перекладач на душу власну
Перекладає подих побратима.

Тичинилися Шварцманеві рими,
Лукашилися метафори Гофштейна,
І юність Гарцмана так образно і зримо
Сосюрилась хвилюючо-лілейно.

О, скільки з Яру Забуття їх вийшло!..
Й вони, врятовані поезії-євреї,
Вдягали одяг українських віршів,
Не втративши єврейськості своєї.

Поезію, здавалося б, убиту,
Із Яру рятівне підняло слово.
Я називаю Праведником Світу
Благословенну Українську Мову.

Живий із далечі віків

Неначе люди, мови
Старіють поступово.
Нічим їм не зарадим,
Як дихають на ладан.
Ніщо не допоможе,
Якщо на смертнім ложі,
Бо воскресати знову
Нездатні мертві мови.
Німі, беззвучні цебто:
Латина – на рецепти,
Писемність древніх греків –
Для антикварних глеків.

3

І стародавня перська,
Як збляклий ксерокс Ксеркса.
Османська безголова –
Неначе тінь колоса.
І час забути змусив

Говірку давніх пруссів.
Є ще – колись державні,
Тепер архівно-ржаві...
Я з мертвих не сміюся,
А навпаки – вклонюся
Їх мавзолейній долі,
Й цього, либонь, доволі...

Ти ж, отчий мій іврите,
Живий, на подив світу,
Хоча тебе зухвало
До мертвих записали.
А ти, в молитвах, віршах
Зухвальців переживши,
Вернись на Батьківщину
В оновлену родину.
Ти вижив на розпутті,
Й Всевишнім не забути,
Довівши людству, хто ми,
Тепер з тобою вдома.
Моя спадкова мово,
Нівроку, ти здорова,
Сувора, ніжна, мрійна,
Буденна та біблійна.
З тобою, мово Тори,
Проторим неозорий
Подальший шлях у вічність, –
Іврит про вічність свідчить.



ЛИСТ БОГОВІ

Володимиру Яворівському,
котрий подарував мені цю історію

— Голки! Голки! Кращі голки для примус!
Купуємо голки!

У брудному брезентовому плащі, скроєному з клаптів старої військової палатки, човгаючи залишками армійських чобіт побрудних калюжах, він прошивав своїм маршрутом стрункі ряди барахольщиків, як голка суворою ниткою у руках швачки прошиває товстий ватин фуфайки, сердито бормочучи свій клич, який іноді перекривав гудіння базару, який жирував по п'ятницях у невеликій Северинівці. Він крутився у натовпі цілий день, але встигав продати дві-три, а якщо повезе, то й чотири голки, якими господині знімали жужелицю зі своїх примусів. В серцях поминаючи недоумкуватого Лемареса, чий товар гнувся і ламався з третьої спроби вткнути його у нагорівшу сажу. Всі звали його на прізвище — Лемарес, давно забувши ім'я. По паспорту він був Янкель Рувимович, але хто заглядав у той паспорт, і кому прийде у голову величати по батькові недоумкуватого халамидника, що видобуває хліб насущний настільки несерйозним заняттям? Хоча — правди не приховаєш! — без «голок» не працював жоден северинівський примус, що вже говорити про два керогази, що були в будинках уповноваженого заготконтори та голови селищної ради.

Ніхто в Северинівці не цікавився минулим Лемареса, воно було зрозумілим для більшості жителів, а точніше — для меншості, яка дивом вижила в останню п'ятницю жовтня першого року війни. З віконця своєї скоб'яної крпмнички, в якій Лемарес був і завідуючим, і продавцем, і комірником, він побачив, як на мокру від дощу площу в'їхали три криті тентом вантажівки. Гнана командами есесівців, чий бронетранспортер стояв на чолі колони,

чорна маса поліцаїв зіскочила з кузова і, на ходу клацаючи затворами гвинтівок, кинулася врозсип. Через кілька хвилин навколишні будинки вибухнули лементом і плачем, а майдан почав заповнюватись напівроздягненими жінками, старими й дітьми.

Оточивши людей караулом з захриплими злісними собаками, їх погнали на околицю Северинівки, а потім путівцем до лісу, де на узліссі знаходився глиняний кар'єр. Слабке відлуння автоматних черг перекривав свист вітру, який розчищав дорогу першому снігу.

Лемарес уцілів випадково, затримавшись у крамниці. Коли людей зганяли на майдан, він припав до маленького віконця, намагаючись відшукати у натовпі своїх близьких, потім метнувся до комори, відчинив двері чорного ходу і запетляв городами до свого дому. А куди ще бігти людині у хвилини небезпеки? Звичайно, до будинку, який обов'язково врятує, сховає від лиха, до будинку, де його чекали дружина і діти. Але не добіг. Наприкінці сусідського городу його хтось збив з ніг і зтягнув в маленький хлів, який ще не остигнув від тепла поросят, котрих давно забрали у фонд Червоної армії. Він очманіло крутнув головою, а його сусід, інвалід Василь, запечатавши йому рота долонею, важко шепотів: «Тихо, тихо...»

Він спробував вирватися, але сусід втиснув його в гнойову кучу так, що він не міг навіть поворухнути пальцем. Лемарес борсався, вириваючись із залізних обіймів, мугикав, кусався. Марно. Василь був сильніший за нього. Звичайно, треба було заплющити очі, щоб не бачити крізь щілину в дошках, як поліцаї зривають сукню з його Рахелі, як величезний собака опускається на плечі старшенького, Юхимки, якого поліцай

добиває ударами чобота; йому треба було заткнути вуха, щоб не чути у безпорадному витті сотень приречених голоси своїх дітей, які кричали: «Тато! Тато!» Але він все бачив, і все чув, помираючи від страху і неможливості бути там, поруч з ними.

Дивно, що він не помер від розриву серця. Може тому, що в однумить перестав відчувати, де ж воно. Навіть набагато пізніше, через місяць, рік, торкаючись долонею грудей, не чув навіть слабких ударів. Серце померло. Те, що сталося, схоже, відняло мову. Цілий рік він не розмовляв, боявся почути власний голос, і на всі питання співрозмовників покірливо кивав, як стара підслупувата козяка.

Коли Северинівку звільнили, Лемарес, на відміну від інших мешканців, не пішов у ліс шукати могилу. Він не хотів вірити, що його рідні загинули, і довгими ночами мозок складав казку про неймовірно щасливий порятунок сім'ї. А чому ні?! Чудеса трапляються, багато з них записані в старовинних святих книгах.

У минулому житті загубилися численні свята. Вони починалися ввечері, коли голова родини урочисто діставав із затишного місця грубий фоліант і читав про Червоне море, яке розступилося, рятуючи обраний народ, про кущ, що спалахнув перед переляканим Мойсеєм, про неземної краси храм, що виріс серед запорошеного Єрусалиму, про янгола, який зупинив руку Іакова. Чому ж Рахель, Юхимка і Аркаша не могли жити? Нехай десь далеко, в інших світах, інших країнах, без надії на випадкову зустріч, але — жити? Що коштувало Богові повернути тільки одним пальцем, щоб вони залишилися жити? Нічого.

Такі картини іноді спалахували у безсонні ночі, а потім тихо згасали, як догоріла свічка. Після війни Василь помер, надірвавшись на залізничних роботах — не подивилися, що інвалід, гнали усіх, хто міг пересуватися навіть на одній нозі. Його дружина поїхала до дочки у Сибір, залишивши на Лемареса хату з однієї кімнати з коміркою та хлівом, в якому вже закам'янів гній, що колись врятував йому життя. Так він і тягнув своє існування в розвалюсі, що продувалася всіма вітрами, розпалюючи вечорами піч, щоб закип'ятити чайник і залити окропом трішки проса.

Та і речі, залишені хазяйкою, згодилися: старий кожух Василя, що рятував від холоду, щерблені чашки, ослін, два табурети — що ще треба вдівцеві, у якого є дах над головою? Рай тай годі!

Северинівка довго виповзала з розрухи, але начальники, що приїхали з району у вицвілих гімнастерках з нашивками поранень, розтормошили людей, — і вже через півроку запахала парова лісопильня, запрацював тарний цех, а в продуктивній крамниці з'явилися чай, цукор і навіть господарське мило. Хай за карточки, але з'явилось.

Навесні, підкорюючись віковому інстинкту, люди потягнулися на городи. До його розвалюхи теж примикав невеличкий город, який Лемарес три дні неспокійно обміряв кроками, не розуміючи, що з ним робити. Скопати не наважився. Не знав, що посадити, та й насіння ніякого не було, а втім не був він навчений селянській праці, усе життя пропрацював із залізним крамом. Цвях, лопата і граблі були його стихією, його покликанням, від якого він уперто не бажав відступати. Та й доля не бажала, щоб Лемарес порвав з цією справою, подарувавши із звалища великий моток тонкого дроту, з якого він і майстрував свої голки.

II

Капітан Побойня потрапив в Северинівку, демобілізувавшись по пораненню. За всю війну він не отримав від рідних жодного листа і, змокаючи у білоруських болотах, вгризаючись у Зеєловські висоти, стріляючи по сірих берлінських будівлях, постійно думав про родину — дружину і дочку, а в короткі хвилини фронтової тиші писав їм листа за листом, та все марно. Писав він і близьким, і далеким родичам — усім, кого пам'ятав, з проханням прояснити, підказати, дізнатися, чи живі домашні, але у відповідь прийшов лише один короткий лист від сусідів, повний похмурих натяків. І тільки повернувшись у свій рідний Житомир, він дізнався, що дружину і доньку повісили за пособництво партизанам. Він спочатку не повірив — дружина була тихою, полохливою жінкою, але на місці його будинку самотньо стирчав

димар, а сусідка, що поралася на ближчих розвалинах, із сльозами і зітханнями повідала, як все сталося насправді. Партизани підірвали цех залізничного депо, німці зігнали заручників з найближчих будинків, а потім привселюдно повісили. Для повчання іншим. Один з тисячі епізодів великої війни.

Наступного дня йому запропонували піти працювати в міліцію — дарма, що поранений в плече. Не у ногу ж, ноги були здорові, а в міліції головне — ноги. Він байдуже погодився — в міліцію так в міліцію, але поставив умову, щоб послали чимдалі від рідного згарища, хоч до біса на роги. Так він опинився в Северинівці.

Міліцейський відділок складався із старшини Тихоненка та трьох міліціонерів. Рани загоїлись, плече майже не боліло, навіть на дощову погоду, тільки усередині все, як і раніше, було холодним, кам'яним. І не лише всередині. Кам'яним було обличчя, на яким ні северинівці, ні підлеглі жодного разу не помічали посмішки або іншого виявлення почуттів, кам'яними були хода, жести і навіть скупі слова команди або наказів, тому усі побоювалися начальника міліції, і, можливо, тому місцеві кишенькові злодії і шахраї перебралися у сусідню Попельню, де начальство було добродушним і не гребувало підмогоричуванням.

III

Того квітневого ранку в душі Лемареса щось здригнулося. Він якраз підрядився скопати сусідський город: базару в той день у Северинівці не було, а запас голок був неабиякий, і сподіватися, що цей запас прогодує, не було ніякої можливості. Звичайно, лопата була не його інструментом, але Зінаїда, солдатська вдова, була жінкою доброю, гладкою, й працювала у пекарні, так що за город півкраюхи хліба вже можна було подумки засунути за пазуху.

Земля була м'яка, як масло, і, скопуючи першу грядку, він відчув, що точно так само щось розморожується в ньому, стає живим і піддатливим. Він здивувався, скривив

губи — що веселого може бути попереду? Ну, сонце трішки обпекло землю, зігріло руки, обличчя — так на те і весна. Ні, все-таки причина в словах жінки — квапливих, сипучих, як горох, який вона хотіла посадити до Великодня. Вона так і сказала: «До Великодня». А він забув вже саме слово, тому що свята кудись зникли, поховалися. Звичайно, Зінаїда мала на увазі свою Паску, православну, але ж відомо, що перед їхнім Великоднем неодмінно трапляється його Пейсах!

Тепер вже нило у шлунку, який раніше мозку нагадав і про яблучний штрудель, і про скляночку вина, і добрячу курку у кисло-солодкій підливі, що вже казати про горіхи з медом! Лемарес здивовано прислухався (ні, він задер сорочку, щоб подивитись) до шлунку, бо не знав останні п'ять років нічого, крім картоплі, черствого хліба і кропив'яного супу, та безглуздо посміхнувся. Виявляється, мозок перебуває не тільки в голові, мала його частина ховається в шлунку, і Бог вчинив дуже мудро, розподіливши таким чином людські органи. Якщо забуде голова, шлунок обов'язково підкаже.

Добре, що він згадав Пейсах. Все життя він святкував цей самий головний і світлий день року, як святкували його батьки, батьки його батьків, поки війна не перервала нескінчений ланцюг довгого очікування цього весняного дня. З нетерплячим дитячим бажанням йому захотілося повернутися в далеке минуле, коли Рахель запалювала у Пейсах свічки, а він діставав із шафи старовинну книгу і, водячи пальцем, читав співуче слова молитви, що повинна бути з такої нагоди. І він ще подумав, якщо відсвяткує цього року Пейсах, то всі його рідні, які тепер живуть на небесах, будуть радіти, а він обов'язково залишить їм на підвіконні своєї халупи шматочок яблучного штрудля, який вони заберуть вночі, коли він засне.

Він копав город, не помічаючи сліз, які текли його брудними, щетинястими вилицями, шморгав носом, посміхався і знову плакав. А коли у своїх фантазіях

вдосталь награвся картинами минулого, що запам'яталися йому з самого дитинства, щось холодне вдарило в обличчя. Він подумав, що сонце зайшло за хмари, і знову повіяло холодом зими, яка капризно не бажала йти, але сонце світило, як і раніше яскраво, а остуду викликала неприємна думка, якої неможливо було позбутися.

За які шиши ти святкуватимеш свій Пейсах, Лемарес? — запитав він себе з усмішкою. Грошей в тебе, як кажуть, кіт наплакав, свою сорочку ти не знімав рік, і вона тхне потом, мишами та крамницею лахмітника. У тебе нема грошей ані на штрудель, який можна замовити тій же Зінаїді, ані на пляшку дешевого вина, у тебе немає грошей навіть на лазню, яку минулого тижня відкрив з оркестром сам начальник Северинівської міліції Побойня. Нічого в тебе немає, Лемарес, крім старовинної книги з безліччю молитв. Так питається, навіщо Він призначив свято, якщо Лемарес не може ним насолодитись? Адже це свято не тільки для людей, цей день, звичайно, вигаданий в першу чергу для того, щоб Він міг розгледіти вогники всіх свічок, порохувати ці вогники і благословити тих, хто зараз намагається розмовляти з ним. У цей день Він повинен розглядати свій неабияк поріділий народ і вирішити, що робити з цим народом завтра — бути як і раніше суворим, або, нарешті, пробачити його?

Коли Лемарес закінчив копати, сонце вже зайшло за хмари, віддавшись на милість темряві, але це вже було неважливо. Головне — він вирішив, що буде робити сьогодні ввечері.

IV

Капітан Побойня подивився на перелякане обличчя старшини Тихоненка і глухим голосом запитав:

— Що там ще?

— Не знаю навіть, як сказати, товаришу капітан, — злякано прошепотів старшина, ковтаючи закінчення слів.

— Не знаєш, то вийди геть і збери думки в кулак! — порадив начальник міліції,

але так як старшина продовжував стояти, як пень, який неможливо викорчувати, роздратовано запитав:

— То що там?

— Схоже, політика, Тихон Андрійович! — витріщивши очі, прошепотів старшина.

— Що?! — начальник міліції аж підвівся з табурета.

— Зараз поясню! — квапливо заторохтів помічник. — Ми лазню відкрили минулого тижня, відповідно до розпорядження з області, профілактика щоб проти вошей та іншої зарази...

— Ну?! — Побойня навіть ударив кулаком по столу.

— Там було розпорядження, щоб лазня працювала лише у неділю! Ми так і зробили, народ задоволений, схвалює захід, а вранці, коли ви ще в районі були, прийшла тут, розумієш, купка жидків, і стали вимагати, щоб лазня працювала по п'ятницях. Ви уявляєте?!

— Навіщо по п'ятницях? — зморщив лоба Побойня.

— Правильно! Ні до чого це по п'ятницях! П'ятниця — день робочий, а в неділю самий раз. З ранку помився — і цілий день вільний! Знову ж таки пиво свіже до чайної завезли!

— А при чому тут... — Побойня запнувся, але все таки нервово вимовив: — Політика тут яким боком?

— Та вся справа у релігії! А де релігія, там і політика! У них, виявляється, субота насамперед! Тому і вимагають п'ятницю оголосити банним днем! Це їх рабин з Попельні накручує, вони щоп'ятниці до нього бігають!

— А чого вони туди бігають?

— Як чого?! Унаслідок відсутності у Северинівці релігійного закладу, тобто синагоги. І слава Богу! Нам тільки синагоги бракувало! Може заарештувати?

— Кого?

— Рабина! Хтось же їм наказав у лазню ходити по п'ятницях! І те сказати: сімнадцять душ, а їм воду кип'яти, пару давай! Ніякого вугілля не напасешся!

— Кого сімнадцять? — роздратовано запитав Побойня. — Ти виразно можеш висловлюватися?

— Жидків, кого ж ще! Сімнадцять душ залишилося у Северинівці.

Капітан рвонув на себе шухляду письмового столу, дістав пачку «Казбеку», здобутого в райцентрі, неквапно закурив.

Старшина зрозумів мовчання капітана по-своєму. Думає начальство, і це правильно. Звичайно, про політику він, може, і погарячкував, але всі знають, що будь-яка політика розпочинається з релігії, і нехай цю саму релігію зараз не дуже щемлять, все ж війна пройшла, рук бракує, але пильність втрачати не можна. Остання справа — втрачати пильність. Фашистів розбили, але свій ворог не дрімає, вичікує слушної нагоди, маскується.

Тихоненко пововтузився, дістав з кишені гімнастерки складений вчетверо аркуш паперу і, витягнувшись, обережно поклав на краєшек столу, додавши:

— Це список тих, хто лазню по п'ятницях вимагає.

— Скільки їх до війни було у Северинівці?

— Євреїв? Та тищі дві з хвостиком. Німці усіх під корінь. В основному, в глиняній балці, в лісі. Комісія приїжджала.

— Знаю! — Побойня затагнувся цигаркою, відійшов до вікна і ще раз перепитав. — А на сьогодні їх сімнадцятеро залишилось, чи що?

— Так точно.

— Гаразд, — зітхнув капітан. — Ще раз прийдуть, посилай до чортової матері! Скажи, що мені начхати, хто і в який день митися хоче! Анархію розвели! Усі радянські люди, згідно з розпорядженням уряду, повинні мати банний день в неділю! І крапка!

— Зрозумів, товаришу капітан! — підкинув руку до кашкета старшина і, потупцювавши на місці, уточнив. — Так без арештів?

— Послухай, старшина, як там у нас із спекулянтами? Кажуть, на базарі два мішки цукру продали, а два тижні тому цукор ще на складах в Попельні лежав!

Тихоненко почервонів і, знову підкинувши руку до кашкета, відрпортував:

— Вас зрозумів, товаришу капітан! Вживемо заходи! Дозвольте йти?

Побойня кивнув, і старшина вийшов, зачепившись в сінях ногою за порожнє відро.

Капітан закурив другу цигарку, обережно смикнув раму вікна, яке легко відкрилося, впускаючи в прокурений кабінет хвилю духмяного весняного повітря. Вдихнувши, Побойня заплющив очі і спробував уявити кам'яні полиці нової лазні, почув хльосткі удари березових віників, і йому раптом до остраху захотілося швиденько роздягтися і голим влетіти в солодке парне блаженство.

Здригнувшись, він розплющив очі і похитав головою. Розслабився, дурень! Ти б ще про Пасху помріяв! Ти б ще до попа збігав за порадою!

Але лазня все-таки не йшла з голови. Потрібно сходити в неділю. Звичайно, не в загальному натовпі, а одному. Після закриття.

V

Лемарес сів до столу, поклав перед собою товстий аркуш жовтого паперу, присунув чорнильницю, узяв в руки перо, яке позичив у Зінаїди, і замислився. Грамоту він знав, і що писати — знав. Листа склав мовчки, перекачуючи слова, як камінці, і розставляючи в потрібному порядку. Також він знав, кому зараз напише листа, і тільки два питання терзали мозок, не дозволяючи вивести першу літеру.

По-перше, він не знав якою мовою писати листа. Звичайно, Богові краще питати на ідиші, все-таки він Єврейський Бог, і йому приємно, що Лемарес не забув рідну мову. Але, з іншого боку, лист можуть розкрити на пошті, де не служив жоден єврей, а побачивши дивні букви, людина з пошти може віднести листа куди потрібно, а ще — не дай Бог! — викине послання у відро для сміття. І звідси витікало «по-друге». Передбачаючи, що адресат може налякати безглуздох листонош, вони обов'язково віднесуть листа міліцейському капітанові

з цегельним обличчям — нічого гарного з його задуму не вийде. Ні, вони обов'язково віднесуть листа куди непотрібно, тому кам'яний гой, коли відкриє його, повинен побачити, що цей лист особистий, добрий лист, який звичайно пишуть близькому родичеві, щоб розповісти про своє життя, про погоду, запитати про домашніх і висловити невелике прохання, яке жодним чином не зачепить могутність великої країни. Такий лист обов'язково заключають і відправляють адресатові, заздалегідь поставивши потрібний штампик. Лемаресу доводилось бачити солдатські трикутники з позначкою «перевірено цензурою». Отже він напише листа російською — це раз. І ще він придумав звернутися до адресата так, щоб комар носа не підсунув, — це два. З адресою на пошті вони розберуться — не він перший, не він останній, що лізуть туди з численними проханнями. Тільки він розумніший за усіх. Інші задирають голови і канючать, вимагають, вимолюють все, що їм прийде в голову, — від здоров'я собі до болячок ворогам. Що Він може розібрати у цьому гармидері? Нічого! А листа Він прочитає з задоволенням, тому що лист завжди приємно читати і навіть перечитувати. Він читатиме лист Лемареса під тисячеголосий хор безглузких жебраків, які набридають йому щодня гірше липневих мух.

Лемарес обережно увіткнув перо у чорнильницю, струсив краплю і почав старанно виводити букви.

«Дорогий товариш Бог! — писав він, роздумуючи, чи не потрібно в слові «товариш» поставити в кінці м'який знак. — Пише тобі Янкель Лемарес, одна вівця з твоєї отари. Коли євреїв було багато Ти міг мене не помічати, але зараз нас лишилося дуже мало, і Ти усіх можеш порахувати по пальцях навіть з такої великої висоти. Я ніколи не набридав Тобі, дорогий товаришу Бог, своїми проханнями і навіть гнівався, коли інші забивали Тобі голову дурницями. А зараз у мене є до Тебе прохання, і, сподіваюсь, не дуже важке для Тебе. Річ у

тому, що я залишився абсолютно один у своїй Северинівці, як то кажуть, повний сирота. Фашисти вбили мою дружину і дітей, і вони зараз знаходяться біля Тебе, і, думаю, теж просять за мене. Я абсолютно один і заробляю на шматок хліба важко. Я продаю голки для примусів, а Ти знаєш, які гроші за це платять. Це сміх, а не гроші. Це сльози, а не заробіток, але більше я нічого не вмію, і, напевно, таким помру, коли Ти цього захочеш. Вибач, що я так довго все описую, але мені ні з ким поговорити. Так от, я подумав, що вже прийшло тепло і скоро Пейсах, наше з тобою головне свято. Усі люди йдуть перед цим у лазню, надівають чисту білизну, сідають за стіл і їдять те, що в раю людина їсть щодня. А я можу покласти до рота тільки шматочок черствого хліба і запити його своїми сльозами. Я навіть не можу купити маленький шматочок штрудля, щоб покласти його на вікно і чекати, коли вночі прилетять моя Рахель і мої янголочки. Якщо Ти пробачив мені мої гріхи, то дуже прошу вислати мені 50 карбованців, щоб я міг відсвяткувати Пейсах, як усі люди. До побачення, і я дуже чекаю позитивного результату. Завжди Твій, Янкель Лемарес».

Коли він закінчив листа, в кімнаті було вже темно. Лемарес неспокійно завертів головою, прошкандибав до старої тумби, де стояла гасова лампа, запалив її і обережно переніс на стіл. Листа потрібно ще раз перечитати. Про всяк випадок. Хіба мало що!

Ворушив губами, читаючи листа по складах, кивав головою на кожному слові. Хороший лист вийшов, тямучий, без всяких дурниць. Гріх не відповісти на такий лист.

Лемарес замислився і вже потягся до пожовклого конверта, але щось прокралося в душу, і сумнів зупинив руку. Звичайно, із зверненням до Всевишнього він придумав вдало, їм нема до чого чіплятися. Також в листі не було ані слова про політику, але якраз невідомо, як вони на це подивляться. Якщо подивитися, так би мовити, збоку, тобто, ні нашим, ні нашим, то все ніби нормально: простий єврей пише своєму Богові листа, і кому яка справа, про що вони

домовляються. Бог вище всіх генералів. А хто він такий, Лемарес? Навіть не кербуд! А вони можуть запитати: «На якій основі ви, громадянине Лемарес, звертаєтесь до Бога через наші голови? Вам що, жити набридло?» Він міг би відповісти, що вони абсолютно праві — до Бога треба звертатися у синагозі, у присутності рабина, але де, вибачте, синагога, і де рабин? Ні, для них це не обмовка. Вони люблять, щоб їх, вибачте на слові, цілували в одне місце. Краще все-таки дописати два слова, щоб у декого пропала охота ставити дурне питання.

Лемарес подивився на лист, приміряючи, скільки слів ще поміститься на товстому аркуші, присунув до себе лампу так близько, що жар від скла обпалював обличчя, і важко зітхнув:

«Забув сказати, що радянська влада відноситься до євреїв дуже добре і прошу Тебе подякувати за це партійного секретаря Северинівки товариша Жадило, уповноваженогорайспоживспілкутовариша Білонога, і героя війни, начальника нашої міліції капітана Побойню. Це усе».

Ось тепер дійсно вийшло добре. Правда, він зупинився, чи варто було писати безглузді слова «це усе», для вірності можна було б згадати і завідуючого колгоспним ринком Жмакало, і директора школи, і фельдшера, і багатьох інших шановних людей, яких він бачив здалека, але лист був заповнений і слова «це усе» уміщалися на самому краєчку, в обріз.

Лемарес запечатав листа, надписав на конверті адресу і, подивившись у вікно, загасив лампу.

VI

Капітан Побойня підтягнув до себе конверт, на якому великими літерами написано «ТОВАРИШЕВІ БОГОВІ», повертів його, потім став перечитувати листа, але тут же відсунув його на край столу і підняв свій важкий погляд на старшину.

— Хто такий?

Тихоненко втягнув голову у плечі і обережно промовив:

— Трохи божевільний. Голки для примусів на базарі продає.

— Що значить «трохи божевільний»? — роздратовано запитав начальник міліції.

— Бувають буйні, а бувають тихі. Цей тихий. Бормоче собі щось під ніс, не розбереш що. Живе один. Нічого підозрілого не виявлено, товариш капітан!

— Контузія, чи що?

— У нього сім'ю німці убили. Прямо на його очах, ось він і... того. З'їхав з катушок.

— Як це на очах? — не зрозумів капітан. — А чого його не розстріляли?

— Та він ішов до дому, коли євреїв почали зганяти, а сусіди затягнули його в хлів і сховали у гної. Звідти він і спостерігав, як дружину і його діточок німець в ліс погнав. — Подумавши, старшина уточнив: — Божевільний він, але нешкідливий. Нікого не чіпає, марно до людей не пристає. Хіба що коли своїми голками торгує.

Тихон Андрійович підійшов до столу, запалив цигарку. Сьогодні був перший день, коли весна розгулялася щосили, і різноголосий караван птахів, що прилетіли з півдня, і хлопчечята, що затіяли свої вічні гри «у Чапаєва», послали свій останній привіт важкій зимі. Але він думав зовсім не про загадкові явища природи, він намагався зрозуміти, чи міг би він, командир розвідротти, капітан Побойня, дивитися крізь щілину в сараї, як вішають його дружину і дочку? Та ні! Ні! Він би вчепився в горло цим скаженим собакам, рвав їх зубами, поки його не зупинила б автоматна черга. Він зробив би тільки так, тому що не боявся смерті, звикнувши до того, що вона завжди крокувала поруч, дихала в потилицю. Як казанок у старому мішку за спиною.

Померти просто, іноді навіть не боляче. Жити з раною, що не гоїться, набагато важче. Так, він не бачив, як вбивали його рідних, але хіба був хоч один день, коли він про це не подумав? Не представляв собі, розпалюючи уяву, як це сталося? Не домислював страшні картини їхніх страждань? А тепер він повинен судити нещасного недоумкуватого єврея, що написав лист Богові? Може він щасливий, цей Лемарес, щасливий тим,

що не розуміє свого божевілья, щасливий вірою в те, що пошта неодмінно доставить його послання адресатові. Уперше Побойня пошкодував про те, що Бог — або хто там ще? — зберіг йому ясний розум.

— Тихон Андрійович, — кашлянув старшина, — може до області відправити? Нехай самі розбираються, а?

— Кого? — здригнувся Побойня, виплутуючись з пелени своїх роздумів.

— Лист. І жидка заразом. У наявності релігійна пропаганда! — похитав головою старшина.

— Дурень ти, старшина! — беззлбно зітхнув начальник міліції. Сівши до столу, він повертів листа в руках і вже звичайним кам'яним голосом неголосно наказав. — Про листа мовчати. Сам розберуся. Єврейчика завтра доставити до мене.

VII

Наступного дня Лемарес стояв у кабінеті начальника, неспокійно озирався та відчував, як потіють долоні, спина і навіть живіт. Людина за столом дивилась на нього довго і пильно, кришачи коричневими пальцями цигарку. Лемарес не звертав уваги на цигарки, він ніколи не палив, а ось від кобури з важким пістолетом на краєчку стола, він не міг відвести погляду, і в голові, що перемелює за день всяку всячину, крутилося лише одне слово: «Все!»

Нарешті Побойня подивився на свого помічника і коротко кинув:

— Вільний!

Старшина Тихоненко зрушив каблуки потоптаних чобіт і вилетів в сіни, де знову загриміло відро.

Тихон Андрійович ще раз просвердлив доставленого важким поглядом і кивнув на табурета, що стояв посеред кімнати.

— Сідай!

Лемарес озирнувся, жалюгідна посмішка оголила жовті рідкі зуби, а голова втягнулася в плечі. Але не сів, побоюючись якоїсь каверзи.

— Я сказав — сісти! — тихо наказав Побойня, і Лемарес в жаху опустився на табурет.

Він здогадався, що його викликали через листа. Щось їм, напевно, не сподобалось, але що? Чим він їх скривдив? Що вони знайшли в листі такого, щоб хапати його за петельку і тягнути до самого начальника міліції, якого навіть буйні п'яниці обходили третьою дорогою?

— Пасха, кажеш? — прозвучало наступне питання.

Лемарес зобразив подібність посмішки і квапливо закивав головою — рот немов заклепали залізною пряжкою.

— Влазню хочеш? — прозвучало наступне питання.

Він знову закивав і раптом застиг, уражений моментальною здогадкою. Лазня! Ось марно він про лазню написав! Люди на базарі шепотілися, ніби хочуть влаштувати в тій лазні переворот, підняти повстання, щоб заборонити всім іншим митися у неділю. Ех, марно він про лазню! Потрібно було викреслити. Тепер вже пізно. Приїхали!

Капітан встав з-за столу, наказав жестом Лемаресу сидіти, зайшов до затриманого зі спини і, дивуючись з себе, трохи не поклав руку йому на плече, проте вчасно одумався.

— Щось я хочу тобі сказати, Лемарес, — голосом, що змінився, вимовив він. — Твій лист Там отримали. Звичайно, ти поступив неправильно, що кинув листа у поштову скриньку. Наступного разу принось особисто мені. Зрозумів?

Лемарес, витріщивши очі, перелякано кивнув.

— Ти що, не можеш говорити?

— Ні, — ледь чутно прошепотів Янкель.

— Вже прийшла відповідь, — Побойня розстебнув кишеню гімнастерки, виклав на стіл купюру в двадцять п'ять карбованців. Ось вона. ТАМ просили передати, щоб ти більше не морочив Йому голову. Нас багато, а Він один, розумієш?

Лемарес навіть забув кивнути головою, його очі упилися в новеньку банкноту. Він боявся, що це міраж, варто йому відвести погляд, як гроші тут же зникнуть.

— Ти мене чуєш?

— Так! — несподівано вирвалося зі змучених губ. — Чую!

— Добре, — голос начальника міліції потеплішав ще більше, можливо через те, що він уперше почув голос співрозмовника. — Візьми гроші і сховай, щоб ніхто не бачив. Зрозумів? І Пасху свою щоб відмітив тихо, без свідків, зрозумів? Це тобі не Перше травня і тим більше не день Жовтневої революції. Це... — він не знайшов визначення релігійному святу, яке йому зовсім не хотілося принижувати, але і висловлювати схвалення також не було можливим. — Знай, владі це не цікаво. Ну, бери, бери!

Лемарес потягнувся тремтячою рукою до купюри, підніс її до очей і, тихо поцілувавши, сховав кудись під плащ, в якусь кишеню.

Побойня хотів запитати, навіщо Лемарес поцілував гроші, але підказка вискочила швидше запитання, і від цієї підказки у колишнього командира розвідроти по спині забігали мурашки. Він зрозумів, що єврей поцілував купюру, вирішивши, що її тримав у руках Сам... ну, неважливо!

— Тихоненко! — гаркнув так, що Лемарес підстрибнув на своєму табуреті.

Старшина, немов привид, влетів в кабінет, підкинувши руку до кашкета.

— Слухаюсь, товаришу капітан!

— Коротше — так, — строгим тоном вимовив капітан. — Я поговорив з товаришем, і він зрозумів свою помилку.

Лемарес напружено намагався вникнути в суть розмови і про всяк випадок кивав головою.

— Зрозуміло, товариш капітан! — в такт Лемаресу кивнув старшина, хоча з усього сказаного він зрозумів не більш, ніж єврей, що очманів.

— Він більше нікому не писатиме, тим більше — за відомою нам адресою. Так, громадянине Лемарес? — запитав капітан, і Янкель знову перелякано кивнув.

— Тому закриваємо справу, — капітан загрозово подивився на сплотноліго старшину, — ставимо на ній печатку «цілком таємно» і здаємо в архів. Ось цю

течку ми покладемо в сейф. До речі, який у нас сьогодні день?

— Середа, товаришу капітан! — хрипко відрапортував старшина, намагаючись зрозуміти, що ж сталося в кабінеті за той короткий час, що він був відсутній.

— Середа, — ствердно кивнув Побойня. — Так от, товаришу старшина! Знайти тих... ну, які хотіли митися у лазні в п'ятницю, вели розтопити її і особисто відведи туди помитися громадянина Лемареса.

— Коли розтопити? — губи вже остаточно не слухались міліцейського старшину.

— Хіба я не сказав? У п'ятницю! — кам'яні нотки знову зазвучали в голосі капітана і, подумавши, він додав, — як виняток, і за умови, що вугілля вони принесуть з собою. Виконувати!

VIII

Найскладнішим виявилось розміняти двадцять п'ять карбованців, але і тут Бог був на його стороні. Старий Вайнштейн, що торгував на базарі кролячими шкірками, погодився дати Лемаресу двадцять чотири карбованці та п'ятдесят копійок дрібними купюрами та мідяками. П'ятдесят копійок він залишив собі «за послугу». Старий дурень! Якби він знав, від кого прийшли гроші, він би зобов'язаний був додати мінімум карбованець, але Лемарес промовчав. У дружини Вайнштейна ще той ротик! Добре, не збідніє він на п'ятдесят копійок. П'ятнадцять карбованців Янкель сховав у коробочку, яку закопав в кутку своєї хібари, а на суму, що залишилася, пішов у відчайдушний розгул. По-перше, були куплена нова сорочка і підштаники, не зовсім нові, але пралися лише раз, не більше. Заодно була куплена толстовка із старими черевиками. Продавиця старого одягу хотіла усучити ще майже нове пальто: майже задарма, за п'ять карбованців, але на таку витрату він не зважився — все одно прийшла весна, а наступну зиму він проходить у своїй брезентовці. По-друге, були куплені свічки, пляшка міцного портвейну, маленька, трохи більша наперстку, баночка з медом.

Десяток волоських горіхів він теж вдало виміняв на дві «голки». І, нарешті, Зіна, хоча він і безтолково намагався пояснити їй, як робити яблучний штрудель, і навіть йому знадобилася біла булка хліба, сердито змахнула рукою, але карбованець все-таки взяла, а вже до вечора її дочка принесла щось пахуче, загорнуте у вощений папір. Він не відкрив його, а навіть? Навіть безносий міг відчутти запахи неземної смакоти.

Нарешті настав ранок п'ятниці, коли старшина Тихоненко похмуро пояснив Лемаресу, що шістнадцять його одноплемінників терпляче чекають його біля лазні, розтопленої за наказом начальника міліції.

Євреї дійсно юрбилися біля доки що закритих дверей, і в ногах у кожного стояло відерце, або мішок, наполовину заповнений вугіллям, яке прискіпливо перевіряв кочегар. Як тільки старшина підвів Лемареса до черги, двері відчинилися, і люди боязко переступили поріг лазні. Та-а-ак! Якщо і створив Бог щось чарівне після Едему, то звичайно це були не цукор і не халва, не молоко і не добра домашня курка. Це була лазня!

Зітхання і айкання, що дві години стрясали парну, здавалися Лемаресу чарівною музикою. Він заплющував очі, вдихав гаряче повітря і розгойдувався з одного боку на інший, як птах, що збирається злетіти. А якою приємною була білизна, вдягнена на чисте тіло! Як легко несли додому ноги в теплих черевиках! Як очистився світ, немов хтось ганчіркою вимив вікна, що відділяли нас від нього! І як п'янів весняний аромат, що влетів в його халупу через розкрите вікно!

І ось настала хвилина, коли він розклав їжу на столі і запалив свічки. Звичайно, штрудель стояв посеред столу і був розрізаний на чотири рівні частини: Рахелі, синам і йому. Звичайно, і вино було налите у склянку, і книга була розкрита на потрібній сторінці. А коли він відчув, що настала саме ця хвилина, коли Пейсах переступив поріг його убогого житла, Лемарес опустив очі до сторінки і... нічого не побачив.

Рядки зливались у порізані лінії, літери танцювали фрейлехс, і тоді він підняв очі до чорної закопченої стелі і зашепотів те, що накопичилося в нього на душі за ці довгі роки страждань.

І Бог уважно слухав його.

ІХ

Літо завжди пролітало швидко. Але Лемарес тепер був задоволений життям. У його погляді з'явилось щось осмислене, навіть іронічне, немов він володів секретом, який був неприступний іншим. І з їжею непогано — настільки, що майбутня зима не лякала. За скопаний Зінаїді город він отримав мішок картоплі, а за карбованець Вайнштейн продав йому велику банку тушкованого кролика. Звичайно, запас чаю і цукру потягнув на пристойну суму, але до весни людині що потрібно? Трохи хліба і дров. Навіть за пакет макаронів Зіна не взяла гроші, попросивши полагодити їй огорожу. Чому не полагодити такої приємній жінці? Адже вона могла попросити кого-небудь іншого, хоч би тесляра Ваньку Клакова, що мешкає через два будинки, а просить його, і він довго роздумував — що б це означало. Який такий інтерес у Зіни в цій справі? Все-таки життя повеселішало, особливо після розкішного Пейсаха, який йому подарував Бог. Справа навіть не в грошах, а в неймовірному диві, яке сталося наступного ранку. З вечора він залишив на підвіконні три шматочки штрудля і скляночку вина, а на ранок побачив порожню тарілку з маленьким крихтами, а вино було випито наполовину. Добре, що він здогадався залишити вікно відкритим. Хіба не диво — задерти голову вгору, до сліпучого сонця, і знати, що вони бачать його, чують, навіть коли він розмовляє сам з собою? Так чому він повинен показувати їм своє лихо, свою убогість лахмітника, що продає голки для примусів? Навпаки, він повинен не розстроювати їх, а заспокоювати. Нехай радіють, що у нього все добре.

Але ось пробігла осінь, за нею прийшла зима. Морози сорок восьмого року були лютими, і як Лемарес не кріпився, але довелось

відкопувати схованку і витягати звідти карбованці — на дрова, на відро вугілля, на гас для лампи — та хіба мало які дрібниці потрібні людині, щоб пережити кляті морози, від яких вранці тріщать гнилі віконні рами. Чим менше грошей залишалося в заповітній коробочці, тим частіше приходила в голову тривожна і неприємна думка про начальника міліції Побойню, який при близькому знайомстві був не таким вже Асмодеєм, яким його зображувала спекулянтська чутка. Але з пісні слів не викинеш. Адже Лемарес попросив у Бога п'ятдесят карбованців, а капітан передав йому лише двадцять п'ять. Про те, що Бог міг заощадити на бідному євреї четвертак, і подумати смішно. Бог може надрукувати таких папірців скільки завгодно, він може обсипати ними усю землю, у нього грошей більше, ніж листя на деревах! Тоді хто ж замахлював двадцять п'ять карбованців? Не говоритимемо гучно, і без слів зрозуміло, хто з'їв сметану з горщика.

Пейсах невідворотно наближався, а грошей в коробці залишилось на одну свічку. Що вже говорити про спідне, яке за рік застаріло, а черевики вже двічі були у ремонті і все одно просили каші, і, звичайно, ні про яку лазню мови бути не може, не кажучи вже про яблучний штрудель. Що ж робить людина, коли життя припирає його до кам'яної стіни так щільно, що дихати стає не під силу? Правильно, вона кличе на допомогу. І кого може покликати на допомогу людина, у якої не залишилось жодної близької людини? Правильно. Вона кличе на допомогу Бога.

Х

Сірим березневим днем старшина Тихоненко, постукавши, увійшов до кабінету начальника міліції. Побойня складав звіт про перший квартал, і були в тому звіті невідома особа, що замерзла, три кримінальних справи про спекуляції цукром на северинівському базарі, саботаж райзаготконтори з постачанням гасу і прохання виділити відділу міліції одиницю

гужового транспорту унаслідок того, що згасаюча «емка» не зможе добратися по бездоріжжю в навколишні села, де теж потрібно гостре міліцейське око.

— Що там у тебе? — нетерпляче запитав капітан, намагаючись очистити перо від паперових ворсинок.

— Лист! — видихнув Тихоненко.

— Який лист?

— Знову Лемарес!

— Лемарес? — зморщився Побойня, почувши забуте прізвище. — Кому лист? Мені?

— Богові! — пошепки вимовив старшина і, поклавши конверт на стіл, про всяк випадок відійшов на три кроки назад.

— А-а-а, — посміхнувся Побойня, прочитавши ім'я адресата. — Знову цей жебрак? А ти говориш — божеавльний! Та він хитріший за нас з тобою в тисячу разів! Ні, цього разу хрін йому, а не штрудель! — він покрутив головою і махнув рукою. — Вільний! Потім почитаю!

Побойня схилився над рапортом. Йому залишилося написати всього лише дві фрази про те, що «йдучи назустріч міжнародному святу солідарності трудящих усіх країн під керівництвом великого Сталіна, Северинівський відділ міліції зобов'язується» і так далі, і тому подібне, але щось стримувало його. Нетерплячий свербіж зачесав долоні, він став розтискати пальці і, відклавши перо, мимоволі потягнувся до листа, квапливо розкрив його і став читати.

«Дорогий товаришу Бог!

Вибач, що я знову набридаю Тобі дурницями, тобто, я хотів сказати, що для мене це зовсім не дурниці, а навпаки. Минулим разом я отримав від Тебе привіт і справив Пейсах не гірше, ніж люди, а потім цілий рік згадував про це із задоволенням. Так що велике Тобі спасибі. І ось знову на носі Пейсах, а у мене немає грошей, щоб ще раз отримати задоволення. Звичайно, якщо б я у той раз отримав все, що просив тоді, мені вистачило б на два Пейсахи — скільки людині потрібно? Адже людина не кінь, тим більше — така, як я. Але Ти розумієш,

кого я маю на увазі, тому що писати про це не потрібно, хоча мені образливо, що Ти йому це пробачив. Так якщо Ти вважаєш мене своїм створенням і продовжуєш про мене піклуватися, прошу Тебе повторно виконати моє прохання. Тільки, будь ласка, не передавай гроші через капітана Побойню, тому що він, хоча і хороша людина і герой війни, але половину завжди залишає собі. Кажуть, у них в міліції така звичка, але при чому тут я? Може йому теж потрібно, так нехай він просить у свого Бога і не лізе в наші стосунки. З цим все. І ще. Запитай у моєї Рахелі, чи вона не проти, якщо я перейду жити до Зіни? Річ у тому, що у мене підлога земляна, а у неї з дощок, а терпіти свій ревматизм я вже не можу. Так що це навіть не зрада.

З найкращим привітом, твоє створення Янкель Лемарес. І ще. Передай моїм, що я дуже нудькую за ними і тисячу разів цілую. Тепер все».

Страшний крик потряс будівлю міліції, здув павутиння з кутків і навіть змусив закачатися важку лампу під стелею. Старшина Тихоненко, влетівши в кабінет начальника, побачив розлючену фізіономію Побойні, що кричав благим матом:

— Негайно! До мене! Лемареса, мати його!..

XI

Ті з северинівців, що звикли вставати з першими півнями, в ту передпасхальну п'ятницю спостерігали дивну картину. По обвітрений площі містечка неструнко крокував загін євреїв на чолі з Лемаресо, який раз у раз озирався на свою отару. Схоже, він турбувався, щоб ніхто не відстав, голосно не розмовляв, не притягав до себе непотрібної уваги, але найбільше тривожила думка про п'ятдесят карбованців, які він зав'язав у полотняну ганчірку, сховав у найглибшу кишеню свого брезентовика. Звичайно, серед тих, кого він зараз вів у лазню, явних лиходіїв не було, якщо не вважати кульгавого Зяму, який мав звичку в усіх позичати

і ніколи не віддавати навіть після третього нагадування. І старого Ванштейна з його схибною посмішечкою кушніра, все ж тривога не проходила, і тому Лемарес вирішив, що буде правильно, якщо в лазню він увійде останнім, а вийде першим. Так надійніше. І взагалі, не потрібно думати про погане у такий дивовижний день. Якщо Бог закликав до порядку таку страшну людину, як Побойня, який окрім крику і матюків, нічому не навчився в цьому житті, якщо Він наказав капітанові розтопити євреям лазню, а Лемаресу віддати усі належні гроші до останньої копійочки, то від інших неприємностей Він захистить.

Загін підійшов до низької будівлі, з високої труби якої вже валив дим. У руках кожного єврея був оберемок полің, тому що вугілля в Северинівці закінчилось у лютому.



Олена Пчілка і її переспіви псалмів Давидових

До одних з перших спроб віршованих переспівів Давидових псалмів належать переспіви Тарасом Шевченком 1-го, 12-го, 43-го, 52-го, 53-го, 81-го, 93-го, 132-го, 136-го та 149-го псалмів, датовані 1845-м р.

1857–58 рр. датовані «переложенія» Петра Гулака-Артемівського 125-го, 138-го і 132-го, 139-го та 90-го псалмів (опубл. у 1886 р.).

«Варіація першої Давидової псалми» Пантелеймона Куліша з'явилася у збірці «Хуторна поезія» (1882 р.).

Із 137(136) псалмом переграються окремі вірші Олександра Олеся, зокрема «Садок. Пани. Московська мова...» (Поезії. Книга III, 1911), «Народе-страднику, навчи і нас в вигнанні...» (Чужиною. Книга VII, 1919), «Ах, як стогнали ми, як плакали в вигнанні...» (Кому повім печаль мою... Книга XI, 1931; вірш датовано 1927-м р.) та ін.

У ХХ ст. до переспіву псалмів Давидових удалася Ліна Костенко — у 1989 р. у книжці «Вибране» вона опублікувала переспіви 1-го, 16-го та 22-го псалмів.

Досі невідомими залишаються переспіви Давидових псалмів, здійснені Оленою Пчілкою. Вони збереглися в архіві Івана Франка разом із віршами «Пророк» та «Юдита». Ймовірно, Олена Пчілка ці твори подавала в журнал «Зоря», в якому І. Франко працював у 1883–1886 рр. «Пророк», «Псалми Давидові» (57-й і 137-й) і «Юдита» об'єднані назвою «На біблейські теми». Ця назва, а також «Псалми Давидові» перекреслені. Це може означати, що І.Франко відхилив «Псалми Давидові», і залишив вірші «Пророк» і «Юдита», які й мав намір надрукувати (у «Зорі» був надрукований лише вірш «Пророк», а вірш «Юдита» побачив світ у збірці Олени Пчілки «Думки-мережанки», 1886).

Позаяк вірші «Юдита» і «Пророк» опубліковані у 1886 р., можемо висловити здогад, що й «Псалми Давидові» написано коло 1886 р.

Під назвою «Псалми Давидові» у дужках Олена Пчілка зазначає: «Переспів Ол. Пчілки з дослівного перекладу Мандельштама, що видав разом прозаїчний російськ[ий] і єврейський текст».

Коротко про перекладача Псалмів. Леон (Ар'є Лейб) Йосипович Мандельштам народився в 1819 р., помер у 1889 р. В 1840–1844 рр. навчався в Московському та Петербурзькому університетах. Філологічну освіту здобував і за кордоном. Писав вірші російською мовою (1840). Був ученим євреєм при Міністерстві народної освіти. Л.Мандельштам уклав єврейсько-російського та російсько-єврейського словників (1859–1860). Він — перекладач «П'ятикнижжя» на російську мову (3-тє вид. — 1877). У 1872 р. у складі «П'ятикнижжя» побачили світ перекладені Л. Мандельштамом Давидові псалми, які витримали три видання (3-тє. — 1872 р.). Л.Мандельштам писав також драматичні твори, серед них — віршована драматична повість «Єврейська родина» (1864)¹.

Олена Пчілка, орієнтуючись на «Псалми» в перекладі Л.Мандельштама, очевидно, воліла мати текст, перекладений із івриту євреєм, а не текст, написаний церковнослов'янською мовою — це дозволяло їй глибше осягнути смисл Давидових псалмів, щоб якнайточніше відтворити їх українською мовою.

1 Еврейская энциклопедия. — СПб., Б. г. — Т. X. — Стлб. 591—592; Энциклопедический словарь. — СПб., 1896. — Т. 18-а. — С. 532.

LVII

Начальнику; Ожерелье. Сокровенное слово Давидово, когда он спрятался от Саула в пещере.

1. Помилуй меня, Бог, помилуй меня, — ибо на Тебя уповаеет душа моя; пусть упокоюсь я в тени крыл Твоих, пока пройдет погибель!
2. Призываю Бога Всевышнего, Бога, ограждающего меня!
3. Да пошлёт с неба и спасёт меня Он, Которого ненавистник мой порицал! *Селá!* — Да пошлёт Он милость Свою и правду Свою!
4. Жизнью моею лежу я среди пышащих львов, — среди людей, которых зубы — копья и стрелы, и которых язык — острый меч!
5. Превознесись, Бог, выше небес; над всею землёю да будет слава Твоя!
6. Сеть подготовили они ногам моим, преклонили душу мою, выкопали яму предо мною, и — сами же впали в неё! *Селá!*
7. Твёрдо теперь сердце моё, Бог; твёрдо сердце моё, — буду петь и бряцать!
8. Пробудись, слава моя, возбуди свирель и арфу: пробужу я утреннюю зарю!
9. Восхваляю Тебя, Господь, между народами, воспою тебя среди племён!
10. Ибо до небес возвышается милость Твоя, и истина Твоя — до эфира.
11. Вознесись, Бог, выше небес; над всею землёю — слава Твоя!¹

CXXXVII

1. На реках Вавилонии, — там сидели мы и плакали, когда вспоминали о Сионе.
2. На ивах, посреди её, развесили мы арфы наши.
3. Ибо там потребовали от нас пленители наши песнопенья, и победители наши — веселия: «Спойте нам от песней Сионских!»²
4. Как мы станем петь песнь Господню на земле чужой?
5. Если я забуду тебя, Иерусалим, пусть забудется правая рука моя!
6. Пусть язык мой прилипнет к гортани моей, если не буду помнить тебя, если не вознесу Иерусалим на верх веселия моего!
7. Припомни, Господь, день Иерусалимский сынам Эдомовым, говорившим: «Разрушайте, разрушайте до основания его!»

1 Подаємо за вид.: Псалмы. Буквальний переклад Л.И. Мандельштама, кандидата С.-Петербургского университета. Второе изд. — Берлин, 1871. — Стлб. 57–58.

2 Букв. «[Что-нибудь] от песнопения сионского!» (Прим. Л. М.).

8. Дщерь Вавилона! Слава тому, кто отплатит тебе, — разгромленной, — за дела, которые ты нам сделала.
9. Слава тому, кто, схватив, размозжит и твоих-то младенцев о скалу!²

Ось як перекладає ці псалми Олена Пчілка.

Псалом LVIII*

Рятуй мене, рятуй, мій Боже!
Моя душа впова на Тебе!
Най тінню крил Твоїх укриюсь,
Поки мине погибіль люта.
До Бога вишнього взиваю,
З небес подасть нехай рятунок
(Хоть ворог мій Його і гånьбив!)
Нехай подасть Він правду й милість!
Живий лежу серед левів я;
Пашать вони!.. Серед людей я,
У котрих зуби — списи й стріли,
Язык котрих — гострий меч!
Здіймись, Господь, превище неба, —
Хай над землею всею буде,
Над миром всім нехай осяє
Твоя свята, велична Слава! —
Моїм ногам підклали сітку,
Мою к землі пригнули душу,
Для мене яму ту копали, —
Самі ж упали в неї! — Слава!
Тепера серце моє тверде!
О Боже! Тверде моє серце!
Тебе ж, Господь, почну хвалити,
Співати, лірою бриніти!
Прокинсь, моя ти славо, й збудиш
Сопілку й ліру: розбуджу я
Досвітню зорю! Восхваляю я
Тебе, Господь, між племенами!
Зринають же над небесами,
В повітрі, ласка Твоя й правда!
Здіймись, Господь, превище неба,
Нехай весь мир осяє Слава!

3 Псалмы. — Стлб. 147–148.

Псалом СXXXVII

На ріках вавилонських сиділи ми там,
Та гірким давши волю сльозам.

Тож ми плакали там і ридали,
Про Сіон же ми свій споминали!

Наші ліри повісили ми на гілках,
Та на тих вавилонських вербах:

Переможці-бо нам наказали,
Полонителі нам загадали

Буть веселими: «Нуте, лишень,
Нам співайте сіонських пісень!»

Як же тут, у чужому я краю
Пісню Божую ту заспіваю?..

Земля рідна! Коли я забуду тебе, —
Я забуду правицю в себе!

Най язик тоді к горлу пристане,
Як душа пам'ятати не стане,

Веселитись тобою не буде найбільш,
Та підносить тебе щонайвищ!

О Господь! Пригадай тую днину, —
Русалимську, — Едонову сину,

Що казав: «Розбивайте, плюндруйте, беріть!»
Розбивайте доценту! паліть!»

Вавилонова дочко! святиться
Най імення того, хто помститься,

Зруйнувавши тебе, за всі тії діла,
За всю кривду, що нам завдала!⁴

Примітка Олени Пчілки «В первотворі псалми не римовані» стосується тільки 57-го псалма — поетеса відтворює його білим віршем, написаним 4-ст. ямбом (у переспіві трапляються спорадичні рими: хвалити — бриніти, племенами — небесами). За допомогою пробілів Олена Пчілка ділить текст на катрени, отже, 57-й псалом складається із 8-ми катренів.

Примітка про те, що в первотворі псалми неримовані, перестає діяти в переспіві

⁴ * В первотворі псалми не римовані (прим. Олени Пчілки).

137-го псалма: Олена Пчілка вдається до римованого двовірша, написаного в основному 3-ст. хореем з чоловічою та жіночою римою (137-й псалом складається з 12-ти дистихів).

Олена Пчілка відмовляється від 9-го стиха у 137-му псалмі — «Слава тому, хто, схватив, розмозжит и твоих-то младенцев о скалу!», — зрозуміло, через надмірну жорстокість.

Постає питання: чому саме 57-й і 137-й псалми обрала Олена Пчілка для переспіву?

На наш погляд, ці два тексти давали змогу описати стан і становище української мови і культури в умовах колонізаторської політики царської Росії. Українська мова, культура, їх носії справді нагадували життя «среди пышащих львов, среди людей, которых зубы — копья и стрелы, и которых язык — острый меч!», життя із сіткою на ногах, з «преклонённой душой». Поетесу могли втішити слова: «Твердо теперь сердце моё, Бог; твёрдо сердце мое, — буду петь и бряцать! Пробудись, слава моя, возбуди свирель и арфу: пробужу я утренню зарю!» (У перекладі Олени Пчілки:

Прокинсь, моя ти славо, й збудиш
Сопілку й ліру: розбуджу я
Досвітню зорю⁵! Восхвалю я
Тебе, Господь, між племенами!).

Ще більше стану і статусу української мови і культури відповідав стан і статус єврейського народу, який перебував у вавилонському полоні: «пленители» вимагали від переможених «веселия», але ті не могли «петь песнь Господню на земле чужой». Грізно звучать слова «Дщерь Вавилона! Слава тому, кто отплатит тебе, — разгромленной, — за дела, которые ты нам сделала».

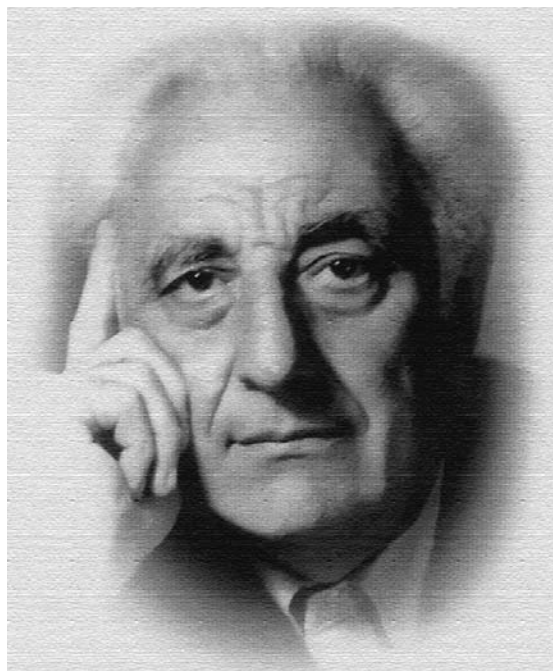
Тут можна згадати й заборонений у 1862 р. журнал «Основа», і Валувський указ 1863 р., і Емський указ 1876 р., і заборону «Громади» в цьому ж році — ці та інші факти й спонукали Олену Пчілку до переспівів 57-го та 137-го псалмів.

⁵ * Це словосполучення, звичайно ж, нагадує словосполучення «досвітні огні», яке належить Лесі Українці. Воно ж свідчить, що Леся Українка знала переспів псалма 57-го, отож, у 1892 «досвітня зоря» стала «досвітніми огнями».

Михайло Маслій

Пінхас Фалік — продюсер ХХ сторіччя, “хрещений батько” перших паростків української естради

Він не був актором, не був режисером, не був театральним критиком, не красувався на екранах телевізорів, ні разу не виходив на сцену, проте завжди залишався яскравою особистістю, талановитим організатором і легендарним продюсером ХХ сторіччя, одним з тих, без кого естрада взагалі не може існувати. Невтомний і невгамовний Пінхас Абрамович Фалік назавжди увійшов в історію національного мистецтва, як завбачливий і далекоглядний імпресаріо світового рівня. Він справді був менеджером від Бога. З його іменем пов'язана поява таких буковинських самородків, як: Софія Ротару, Назарій Яремчук, Василь Зінкевич, вокально—інструментальні ансамблі “Смерічка” та “Червона рута”. Він не тільки розгледів у них талант, а й допоміг зробити перші кроки. Його постать знана у далеких світах, як людини, котра була великим діячем високої культури, з рідкісним смаком. Завдяки йому найвідоміші світові гастролери не лише одиний раз, а скільки попросить їх Фалік, виступали у маленьких Чернівцях. На його магічний поклик зліталися звідусіль зірки першої величини. Ніхто не міг йому відмовити, його авторитет був беззаперечний, усі знали, що обіцяне ним буде виконано ідеально. Та й він не міг собі уявити, щоб якась яскрава зірка, гастролуючи тоді в СРСР, не дай Боже, обминула його рідні Чернівці. Не раз траплялося так, що знаменитість мала всього три концерти на теренах Союзу — в Москві, Ленінграді та... Чернівцях. Цікаво й те, що безпартійний Фалік був вічним заступником директора Ташкентської (у роки другої світової війни), а від 1946—го упродовж тридцяти років — Чернівецької філармонії. Пінхас Абрамович не лише для буковинців, а й для всієї тодішньої мистецької еліти назавжди залишиться живою легендою, майже міфом. Слава і місце Фаліка в “пантеоні імпресаріату” вічні.



Фалік для Сіді Таль був не лише ніжним і відданим чоловіком, опорою. Він взагалі був усім!

Пінхас Фалік народився у Хасидській Садгорі, передмісті Чернівців, 26 листопада 1909 року. На початку 1930-их років, коли він керував Чернівецьким єврейським театром, до них на гастролі приїхала велика актриса єврейського театру Румунії (у період між світовими війнами) Сіді Таль (справжнє ім'я та прізвище — Сореле Біркенталь).

Фалік закохався у неї з першого погляду. Він запропонував співачці залишитися в його театрі, адже Чернівці — її рідне місто. Проте Сіді (яка також до Фаліка вже не була байдужою) вирішила, що краще буде, якщо перебраться до Бухареста (на той час Чернівці входили до складу Румунії). Фаліку важко було покинути Чернівці, але навіть не через театр, а через футбольну команду “Спартак”, в якій він був більш, ніж звичайний гравець. І все ж обоє поїхали в

Бухарест. Відтоді Пінхас Абрамович став організатором всіх постановок Сіді Таль.

Улітку 1940 року Бессарабія стала радянською. В Кишиневі створили державний єврейський театр, Фаліка призначили заступником директора.

У буремні роки другої світової війни театр евакуювався у Ташкент, де Фалік не лише оперативно створив концертну бригаду під керівництвом Сіді Таль (потім вона перетворилась на естрадний ансамбль "Ревю"), а й удостоївся бути заступником директора Ташкентської філармонії. Новій людині на такій посаді треба було багато чого вміти і могли. Фалік зумів і зміг. Своєю працею, досвідом, завбачливістю. 26 листопада 1941 року закохана Сіді прийшла до Пінхаса Абрамовича і сказала: *"Дорогий Фаліку, у твій день народження не маю іншого подарунка, окрім себе... Я хочу зробити його — я згідна!"*. Вони жили і працювали нерозлучно, їх навіть називали одним ім'ям — "Сідітальфалік". Відтоді Фалік для дружини був не лише ніжним і відданим чоловіком, опорою, він взагалі був усім!

При семи директорах протягом тридцяти років печатка філармонії завше була у Фаліка.

Лише у березні 1946 року весь ансамбль разом з Фаліком і Сіді Таль перебрався у Чернівці. Колектив зарахували до складу обласної філармонії. Директором був Михайло Костянський, який втішився з повернення Сіді Таль і її чоловіка, добре знав Фаліка і запропонував йому вакантну посаду заступника директора. Що цікаво, Пінхас Абрамович тоді не вмів не лише писати українською чи російською, а й навіть розмовляти. Досить швидко він вивчив мову і не лише розмовляв нею, а й писав гарним почерком, з властивими тільки йому звертаннями. Так тривало все його самотнє та насичене неординарними подіями життя. Мова Фаліка була настільки цікавою, гумор настільки влучним і оригінальним, а діяння — нестандартними, що про це варто написати книгу.

З його приходом провінційна обласна державна філармонія перетворилась на

одну з найкращих у країні. Збереглися телеграми тодішнього міністра культури Катерини Фурцевої. Адресатом був не директор, а... заступник! Фурцева писала, що за результатами роботи такого—то року Чернівецькій обласній філармонії вручається перехідний Червоний прапор, а далі йшли слова побажань... Та й філармонійна печатка завше була у Фаліка. При семи директорах протягом тридцяти років усі партійні, організаційні та фінансові питання вирішував безпартійний заступник директора!

"Моя мама дружила з Сіді Таль, — розповідає Ян Табачник. — Мама в душі була акторкою і вміла пародіювати будь—кого. Час від часу, коли збиралися її друзі, я ставав очевидцем цікавих моновистав-пародій. Є книга спогадів сучасників про Сіді Таль, але є й спогади, де вона сама розповідає, що багато мініатюр грала зі слів моєї матері. Сіді Таль була професійною співачкою, і мама ніколи не була в неї режисером. Але те, що вміла подати мама і зіграти в особах, — талант від Бога. Сіді Таль визнавала, що черпала той матеріал, як довершений твір, шедевр. Сіді Таль тісно пов'язана життєвими і творчими вузами зі своїм чоловіком Пінхасом Абрамовичем Фаліком. Він справді був адміністратором світового рівня. Пригадується чимало колективів, які, завдяки йому, приїжджали у Чернівці. Наприклад, Джеррі Скотт, американська співачка. У неї, як і у багатьох інших гастролерів, були три концерти у Радянському Союзі: в Москві, Ленінграді і... в Чернівцях. Фалік міг собі дозволити запросити і організувати концерти зірок світової величини. А для цього треба було гарантувати касовий збір, заплатити чималий гонорар, дотриматися усіх вимог щодо побуту. Пінхасу Абрамовичу це завжди блискуче вдавалося. Фалік і Сіді Таль інтелігентно ставилися один до одного. Не можу сказати, яким він був чоловіком, адже це інтимна і закрита для чужих очей сімейна справа. Але те, що власний чоловік залишався її великим менеджером, — заслуговує найкращих слів. Коли Сіді Таль була уже в літах, перебувала на заслуженому відпочинку і не працювала на сцені, він навіть ухитрявся влаштувати їй концерти

у московському театрі "Ермітаж". Він завжди гордився дружиною, обожнював її, порівнював з довоєнними актрисами, наприклад, з Франческою Калла. Фалік, як ніхто інший, знав її ціну. Ці люди багато бачили і пережили. На жаль, у них не було дітей. Я підтримую стосунки з їхнім племінником Давидом Гутманом. Саме він попросив мене стати президентом Міжнародної премії імені Сіді Таль".

Фалік першим підмітив талант Соні Ротару, дав професійний старт "Смерічці", Назарієві Яремчуку та Василеві Зінкевичу

У Чернівецькій обласній філармонії, де Фалік був заступником директора, творилася історія естради з його безпосередньою участю. Він першим підмітив талант Соні Ротару. На базі самодіяльного ВІА "Смерічка" Левка Дутковського Вижницького районного Будинку культури створив при філармонії професійний першокласний колектив, а його солісти Назарій Яремчук і Василь Зінкевич згодом прославили українську пісню від Карпат до Курильських островів. Будучи членом художньої ради Чернівецької філармонії, Сіді Таль також, як режисер, багато праці вклала у виховання молодого покоління артистів. Особливо щиро вона прив'язалася до худенької, неймовірно працелюбної Софії Ротару, яка робила перші кроки на професійній сцені. Була до неї вимоглива, вважаючи, що, кому багато дано, з того і вимагається більше. Їй так хотілося, щоб голосистий буковинський соловейко звучав за межами свого краю, хотілося вберегти молоду співачку від дилетантизму і провінційності, вселити в неї дух вічного пошуку і незадоволеності від вже зробленого. Вона щиро раділа кожному успіхові Ротару.

Разом з Фаліком Сіді Таль відвідувала всі концерти "Смерічки" у місцевій філармонії і давала поради Назарієві Яремчуку і Василеві Зінкевичу.

Фалік же привчав чернівчан до мистецтва прекрасного, привозячи в місто найяскравіших зірок — Давида



Ойстраха, Святослава Ріхтера, Сергія Образцова, Мстислава Ростроповича, Емілія Гілельса, Махмуда Есамбаєва, Клавдію Шульженко, Леоніда Когана, Зіновія Гердта, найвідоміших вітчизняних та зарубіжних виконавців і ансамблі. Багато філармоній роками стояли у черзі за такими гастролерами, Буковина ж, завдячуючи вічному заступникові директора, завжди мала "зелене світло".

А як тепло Фалік приймав гастролерів, які чудові умови створював, наскільки тонко розумів душу артиста, знав усі його потреби! Ніхто не міг йому відмовити, його авторитет був непохитний, усі завжди знали, що обіцянок своїх Фалік свято дотримується. Не було в Союзі жодної концертної організації, де б не знали його імені.

В кінці 1960-их з Бухареста у Москву на гастролі їхав популярний італійський співак Клаудіо Вілла. Фалік через "єврейську пошту" дізнався про це. Виїхав на прикордонний пункт у Вадул-Сірет, щоб особисто зустріти знаменитість. За якихось півгодини, поки узгоджувалися митні формальності, Пінхас Абрамович домовився з Вілла про концерт у Чернівцях,

що в ті часи було більше ніж дивом (усі ж іноземці мали погоджені маршрути і без КДБ чи Держконцерту ніхто не мав права змінювати будь-що). Було так, як цього захотів Фалік: італієць разом з колективом та технічними працівниками зійшов на перон чернівецького вокзалу. Буковинці були вражені і зачаровані голосом Клаудіо. А ще старожили добре пам'ятають, що уся технічна група мала фірмові халати з написом "Claudio Villa", що в ті часи для уяви простої радянської людини вважалося майже неймовірним.

А якогось літа (тих же 1960-их) Фалік запросив у Чернівці легендарного Аркадія Райкіна зі всією сім'єю: з дружиною, донькою, внучкою, а потім до них приїхав і тодішній чоловік доньки, актор вахтанговського театру Юрій Яковлев. Спеціально для Райкіних Пінхас Абрамович на березі валекузьминського озера збудував справжній дачний будинок: провів електрику, завіз меблі, встановив газову плиту і холодильник. А з харчів неодмінно привозив свіжі радянські дефіцити.

"Не можу не вклонитися світлій пам'яті Пінхаса Абрамовича Фаліка і його дружини Сіді Таль, — каже популярна російська співачка Едіта П'єха. — Фалік — надзвичайна постать у культурі України. Завдяки йому потрапила на лікування в Карпати — у мене була хронічна пневмонія. У селі Дихтинці Путільського району, високо в горах, я лікувалася на колгоспній пасіці... Велике спасибі Україні та її людям за тепло й любов до моєї скромної праці. Я тут була і є своєю, відчуваю це завжди".

Сталося так, що першу професійну програму "Червоної руги" хударда не затвердила. Тоді потрібно було дотримуватися визначеної лінії. Наприклад, "любов-комсомол-весна", що начебто вселяло радість і оптимізм. А Софія Ротару співала "Врагі сажгли радную хату". Це не сподобалося комісії Міністерства культури, програму заборонили, тобто ансамблеві "перекривали кисень". Врятував Фалік. Усе вирішив його телефонний дзвінок у Москву — "Червону ругу", в обхід всіх дозволів,

включили до програми "Зв'язки саветської і зарубешной естради". Вона потрапила в компанію німців, чехів, болгар і югославів.

У скрутну хвилину Фаліку допоміг Брежнев

Фалік міг усе. Або, як казали тоді у Чернівцях: "Усе і навіть більше!". Всього досягнув тяжкою щоденною працею. До нього часто зверталися за допомогою знайомі та незнайомі. Він ніколи нікому і ні в чому не відмовляв. Протягом декількох десятиліть був найяскравішою постаттю у культурному житті Чернівців. Його знали, любили і цінували далеко за межами рідної Буковини, ним захоплювалися знаменитості.

У роки масового виїзду євреїв за кордон місцеве керівництво вирішило звільнити з роботи Фаліка. Чомусь чиновникам від культури видалося, що це краще буде зробити у Києві, куди заступника директора викликали на колегію Міністерства. Варто сказати, що після війни у Чернівцях якийсь час працював начальником політвідділу 18 армії Леонід Брежнев. Маленька донька Брежневих Галина захоплювалася музикою, і Фалік знайшов для неї учителя. Згодом Брежневи заприятелювали не лише з Пінхасом Абрамовичем, а й з Сіді Таль. Навіть, коли "Льоня" став Генсеком, вони усі роки пам'ятали добро і увагу чернівчан. А тоді, у Києві, зажурений Фалік самотньо сидів у міністерській приймальні і чекав свого "виroku". Минула година, дві, три... Нарешті відчинилися двері, запросили до кабінету. Міністр відкрив папку і урочисто прочитав: *"Дорогий Пінхасе Абрамовичу! Сердечно вітаємо Вас з днем народження. Щастя і здоров'я Вам, успіхів на довгі роки у Вашій успішній творчій праці. Вітання Сіді Таль. Сім'я Брежневих".* Ось так Леонід Ілліч у важкий момент допоміг Фаліку... І "нагорі" інколи не забували про добро...

1976 року філармонію очолив колишній секретар райкому партії одного із районів області. Перше, що зробив, — відібрав у Фаліка печатку. Роботу однієї з кращих філармоній недолугий партократ

перебудовував на свій розсуд. Звісно ж, Фалік не стерпів і пішов скаржитися в обком: *"Я із капейкі всегда делал рубль, а он што делает — із рубля капейку?!"* — вимовив з акцентами всіх мов і народів, які тоді жили на Буковині. Проте час працював уже проти нього. Крику його душі не почули. Не хотіли чути.

Зопалу написав заяву на звільнення з посади заступника директора. Заяву, на диво, спокійно підписали. Може, вже набрид цей всюдисущий єврей, який ніколи не давав спуску ні собі, ні іншим, не міг сидіти спокійно і "вкалував" максимально? Швидше за все, так і було...

Задля того, щоб бути вічно поруч зі своєю коханою Сіді (навіть на тому світі), Фалік став би і Героєм Радянського Союзу

17 серпня 1983-го Сіді Таль померла. Похорон був організований так, як вважав за потрібне Фалік. А як же могло бути інакше?! Прощання проходило у залі обласної філармонії. Понад шість тисяч чернівчан і приїжджих шанувальників її таланту провели свою улюбленицю в останню путь. Похорон був чи не наймасовішим, який пам'ятали Чернівці. (Щось схоже було хіба, як Буковина прощалася з молодим Назарієм Яремчуком.) Коли домовину опустили в яму, Фалік нахилився до секретаря міськкому партії (вона стояла поруч) і сказав тихенько: *"Валентіна Пракоф'євна, ми дапустілі ашибку..."*. *"Яку, Пінхасе Абрамовичу?!"* — схвильовано запитала та. *"Вам севодня можна било би сделать перепісь всево єврейскава населенія горада..."* — з погордою режюмував Фалік.

Пам'ять Сіді Львівни вшанували телеграмами та листами — співчуттями найвідоміші державні установи культури всієї великої країни (Союзконцерт, Росконцерт, Ленконцерт, Узбекконцерт, Казахконцерт, Латвійська, Литовська, Камчатська, Львівська, Одеська, Томська, Красноярська та багато інших філармоній), народні артисти СРСР (зокрема, Микита Богословський, Сергій Образцов, Святослав Ріхтер, Аркадій Райкін, Людмила Зікіна, Еміль Гілельс, Ада Роговцева), народні

артисти республік (Марія Миронова, Ольга Воронець, Йосип Кобзон, Едіта П'єха, Едуард Хіль, Юрій Тимошенко, Юхим Березін та ін.), заслужені артисти республік (серед них — Левко Дутковський, Василь Зінкевич, Володимир Шубарін), артистичний світ (Роман Карцев, Михайло Жванецький, Гама Скупінський), відомі письменники того часу. Сотні телеграм, листів надійшло від друзів і шанувальників Сіді Львівни з різних країн світу.

Високий імпозантний Фалік відразу постарів, осунувся... Єдиною турботою для нього залишався надгробок для Сіді. Лише завдяки зусиллям Пінхаса Абрамовича дружину, яка була заслуженою артисткою України (колись це звання можна було порівняти з теперішнім — народний артист), поховали на алеї слави нового цвинтаря у Чернівцях. Ба, більше — Фалік домагався, щоб поруч залишили місце і для нього. Спочатку виникли проблеми з матеріалом для пам'ятника, адже граніт тоді був у дефіциті. Допоміг Йосип Кобзон — глиби білого й чорного мармуру привезли з Житомира. Згодом пам'ятник виготовили: Сіді Таль з квітами, неначе після концерту, виходить на поклін. Але сталося непередбачуване: коли встановили надгробок, він на 60 сантиметрів перевищував дозволу тоді висоту. Виявляється, простим смертним можна було ставити пам'ятники, не вищі двох метрів. Комунгосп, мотивуючи своє рішення стандартами Ради Міністрів, заборонив встановлення. (Для Сіді Львівни разом з постаментом він сягнув двох метрів і 60-ти сантиметрів). Ніхто не хотів давати дозволу. Фалік нерозгубився і зателефонував у Москву. Підключилися вірні друзі — Аркадій Райкін, Махмуд Есамбаєв, Сергій Образцов, інші знаменитості. Збирали підписи, доказували, звертались із листами. Від українських митців підписалися Софія Ротару та Дмитро Гнатюк. Як виняток, Москва "дала добро".

У Чернівцях на цвинтарі було встановлено й дві надгробні плити. На лівій висікли: *"Заслужена артистка України Сіді Таль"*, дата народження і смерті, на правій — *"Пінхас*

Абрамович Фалік” і дата народження...

Залишалася ще одна проблема: Фалік, який не мав жодних звань, дізнався, що для поховання його поруч з дружиною на алеї слави йому потрібно буде мати звання якщо не Героя Радянського Союзу, то хоча б учасника революційних подій на Буковині... І Фалік потрібний "папірець" дістав! Тепер видається, задля того, щоб вічно бути поруч зі своєю коханою Сіді (навіть і на тому світі), він би навіть став Героєм Радянського Союзу... А тоді допоміг випадок. Один з друзів попорпався в архіві і знайшов довідку, що в кінці 1930—их років в одному із закладів Чернівців, де збиралися підпільники, "П.А. Фалік виспівував "Марсельезу". Тож документ засвідчував революційність Фаліка (насправді — його однофамільця з аналогічними ініціалами і "Марсельезою" на вустах...).

Безглузда і недоречна історія з надгробком забрала останні сили в Пінхаса Абрамовича. Одного разу, йдучи вулицею, він упав. Приїхала швидка допомога. Проте Фалік впросив лікарів відвезти його додому. Наступного дня Пінхаса Абрамовича відвезли до лікарні, але...

7 жовтня 1985 року, не доживши до свого 76-річчя півтора місяця, імпресаріо ХХ-го сторіччя помер від інфаркту. На похороні людей було не менше, аніж на похороні Сіді Львівни.

Відтоді вони знову разом — "Сідітальфалік"...

Найкраще Пінхаса Фаліка (продюсування)

Вихід на професійну сцену буковинських самородків — Софії Ротару, Назарія Яремчука, Василя Зінкевича, вокально—інструментальних ансамблів «Смерічка» і «Червона рута».

... До слова

Фалік-Рейфер Пінхас Абрамович (26. 11. 1909, с. Хасидська Садгора (передмістя Чернівців), тодішня територія Румунії — 7. 10. 1985, м. Чернівці) — єврейський та український громадський діяч, культуролог, імпресаріо. Від 1941 — заступник директора Ташкентської філармонії, 1946-1976 — заступник директора Чернівецької обласної філармонії. Похований на алеї слави міського цвинтаря у м. Чернівцях.



Надія Гаврилук. Вірші

Надія Гаврилук народилася 1979 року.

Лауреат Всеукраїнського поетичного конкурсу «Вітер змін» (2012).

Окремі твори публікувалися у періодичних виданнях: газетах «Воля» (Теребовля); «Вісник Чорнобиля» (Київ); журналі «Діти Непорочної» (Львів); «Буковинському журналі» (Чернівці); збірнику «Вітер змін» (Рівне).

Крім публікацій у періодиці, має дві книги віршів: «Щемить душа моя, щемить» (К.: «Фенікс», 2001) та «Долання меж» (К.: «Фенікс», 2008).

На вірш «У храмі» зі збірки «Долання меж» створено романс. Автор музики і виконавець – харківський бард Микола Воловик.

Вірші звучали в ефірі радіо «Культура», «Радіо Марія».

Слово

Слово забуте зі сну розбуди,
На чолі зморшки у нього розгладь,
Хай веселково і юно цвіте,
Пісню співає на втрачений лад.
Хай воно голубом в небо зліта,
Смуток розвіє чи втішить самотні літа,
Втишить журбу, перев'яже надламану віть,
Стане над пусткою килимом білих суцвіть.

Колоски

(Тосканська октава)

1.

Безплотний дух, історії виру
Тепер уникнуть точно я не зможу.
Опісля всього досягну хоч миру?
Чи віднайду спочинок врешті, Боже?
Мовчиш. Усе мовчиш! Терпіння міру
Поклав на шлях — страждань червону
рожу.
Митарства довгі. Доступу у рай
Чи бути ще? У неба не питай...

2.

Лечу. Скрізь тихо. Не лунає ліра.
Спускаюсь нижче. На полях жнива.
Тут небо дало людям повну міру,
Щоб прокормилася душа жива.
Втім, щедрість теж бере на пробу віру,

А проба ця щоразу мов нова:

Не все ховать у власнім рукаві,
Лишить захожим, сиротам, вдові.
3.

Крізь простір, час, здобутки всі і втрати
Лечу та бачу в пору жнив Моав.
Ноему, що втекла сюди з Ефрати,
Як голод у Святій Землі настав.
Минуло лихо. Час назад вертати,
Та вирок смерті рідних всіх забрав —
З Ноемою зосталась тільки Рут,
Їй колоски визбирувать дають.

4.

Хто Рут отут, та цій землі? Чужинка.
Були вони колись в чужій землі.
Нічим не завинила їм ця жінка.
Для хліба мірки стали замалі,
Бо співчуття не заросла стежинка,
І дух побожний в серці не змалів.
На душу власну як узять гріха,
Коли людина хліба в них проха?

5.

Знов крізь століття я лечу стрілою.
Шумлять під вітром в полі колоски.
— Як сміли ви суботньою порою
Від зернятків не стримати руки? —
На Сина Бога (з учнями) стіною
Закону рушили захисники.
— Приношень хліб Давиду на поживу
І зголоднілим був. Як це можливо?

6.

Знов крізь століття пролітаю вітром.
Бездонна тиша. Де життя хоч знак?
Чи це війна? Чи голод? Ні, не вірте!
Безбожність хижо бенкетує так,
Позбавивши надій на втечу звідти.
Лютує мор. Пекельний мчить чужак.
Мабуть, що світу вже настав кінець,
Якщо ідея зводить нанівець.

7.

Чи не від того всі людські скорботи,
Що в серці охолонула любов?
От Син Людський — владика і суботи,
А цих рядок бездушний поборов.
Закон, ідея — ворог чи не доти,
Допоки дух без вічності основ?
Я помиливсь? Звільни мене від хиб.
Хіба любов — то не духовний хліб?

21.01-16.03.2009, Київ

Боже миру

*«Нехай Бог миру, що підняв з мертвих того,
хто кров'ю вічного завіту став
великим Пастирем овець, — Господа
нашого Ісуса, —
зробить вас здібними виконувати Його
волю
добрими ділами, здійснюючи у вас те, що
Йому любе
через Ісуса Христа, якому слава
по віки вічні. Амінь.» (Євр. 13: 20-21)*

Боже миру, що ламаєш луки і списи,
Від руїни та спустошень землю цю спаси.
Хай не буде у громаді чвар, ані незгод,
Щоб сусіди не глумились: «Що це за народ?».
Від родинних суперечок, Боже, увільни,
Щоб і сліду не зосталось хатньої війни,
Щоб в душі плекали кожній мир, мов плід
з зернин.
З висоти ласкавий, Боже, погляд свій
зверни.

Боже миру, кинь же тяжбу та згадай про
мир.

Чи панує ще над нами хоч один кумир?

Бачиться: стежини чи не всі
Туляться до ніг, мов цуценята,
Літній день не слід наздоганяти,
Повагом крокує та кує
Миті, аж зозулю збив з лічби,
Все ще встигнеш, забажав лиш би.
Бачиш путівець, гостинець, плай —
Помиляйся, обирай, палай!
Ще твої доріжки чи не всі
Від маршруту «небо – Чернівці»
Розмоталися, мов ниті чарівні,
Все сміливий може, чом би й ні?

Кохати до нестями – не для мене,
Бо прагну тямити усе, що дію,
Щоб не вганяти цвях бездумно в душу,
Гадаючи, — за незнанням проститься.
Подібне виправдання справу темну
Навряд чи темряви колись позбавить.
Нікому з нас людське не є чужим.
Коли свідомо цього — то проститься
Йому й собі переступ ненавмисний,
І темрява, що на землі нависла,
Не зможе, певно, поховать кохання,
Світлішатиме, опаде дощами.
І вийде сонце, як бувало завжди.
Не вмю я кохати до нестями,
Але хіба моє кохання слабше?

У надхмар'я

Вслухаюся у наспів Черемошу,
Не гаюся вростати в небо з буками
І тишу полонини не тривожу —
Вбираю в дух, аби постав за буквами.
І не журюся тим, що ще не можу
Пізнати глибину та висоту,
Даремно спокій серця не тривожу —
Я кращаю, ширяю, я расту!
Тож кидаю в провалля буднів ношу,

Щоб дух свій у надхмар'я піднести,
Чесноти по краплині, а примножу,
Здіймуся до блакиті, переможу,
Відчувши смак досягнення мети!

Втрата

Та є ж бо друг тільки за назвою (Сир 37:1)

Скотився з неба срібний камінчик —
Та не в долоні.
Цієї миті ти був вже іншим —
А я в полоні
У сподівань ще не бажала
Втрачати знову,
Вкотре втрачати.
Така безжальна пора зимова —
Не позичати
Безжальності, та все ж тримаюся,
Мов лист за гілку,
За сподівання, з вітром змагаюся,
А серцю гірко
Не від цілунку, а від утрати —
Мов крига, туга.
Не сподівалася змови, зради —
Ти ж звався другом.

Шлях

І що тут довго думати? Просте ж
Питання, наче зміна ночі й сяйва:
Не мов, мовчи і духу рух простеж,
Відкинувши марнотне все і зайве,
Забувши про надуманий престиж,
І не сповивши мороку у світло,
Бо інших вибачиш, та чи собі простиш
Цю слабкодухість, хоч була без свідків?
Та ні, за свідки були небеса
І сумніви — на воднім плесі кола.
Без метушні мудрішати спроквола,
В мить самоти спізнати — ти не сам —
Заповідалось духові на те.
Ще в далеч обрїю, мов крона, шлях вросте.

Довіра

Зневажливо чи співчутливо: «Бідна».
Мені ж відомо те, що ти багата,
Живеш давно із вірою ти згідно,
У кожному будні є часинка свята,
Частинка світла, світу без тривоги.
Давно не потребуєш віри в Бога,
Лиш довіряти Богу є потреба –
Як серцю найдорожчому для тебе.



Пам'яті Аркадія Островського, чудової людини і музиканта!
Він народився у Києві. Був професіональним скрипалем. В останні роки свого життя написав кілька маленьких, витончених оповідань, пов'язаних з епізодами свого життя. Вони були опубліковані в ізраїльській пресі. Зараз готується до видання збірка цих оповідань у перекладі на іврит.

ЧЕРВОНІ ЧЕРЕВИЧКИ

У післявоєнні роки Перший секретар ЦК Комуністичної партії України не зумів розв'язати складні проблеми республіки. Вона була на межі голоду.

Замість того, щоб дати йому під зад, «батько усіх народів» через деякий час забрав Микиту Сергійовича до себе у Москву, а до того вирішив дати йому на допомогу іншого васала, більш досвідченого і кмітливого.

Київ почав готуватись до зустрічі нового начальства. На честь приїзду Лазаря Кагановича вирішили зробити грандіозний концерт. Продумати програму Хрущов доручив особисто міністру культури. При цьому він підморгнув і прошепотів йому на вухо:

— Тобі відомо, що він єврейської національності, а всі вони поважають скрипку. Підкинь у програму щось таке.

Міністр натяк зрозумів. Симфонії та сонати він не любив. А великі скрипкові ансамблі, так звані унісон скрипалів, слухав з задоволенням. Свого Давида Ойстраха Україна поки що не мала, і наш міністр вирішив вивести на сцену замість одного видатного сотню маленьких скрипалів. Геніальна знахідка! Красиво, хвилює, політично грамотно і відповідає законам діалектики.

До міністерства культури терміново викликали відомого на всю Україну, навіть на весь Союз педагога-скрипаля, професора Бертьє Давида Соломоновича. 65-річний маестро узявся виконувати доручення партії і уряду завзято та з ентузіазмом. Він нікому не довіряв, тому

особисто прослуховував всіх кандидатів. У Центральну музичну школу-десятирічку ім. М. Лисенка приводили учнів з усіх музичних шкіл Києва. У коридорах товпилися діти, батьки, вчителі. Доводилось годинами томитися у черзі. Учні звичайних музичних шкіл гуртувались окремо. А учні десятирічки презирливо позирали на прихідців, гомоніли, бігали та, розподілившись на дві групи, у великому коридорі грали у футбол. Купити футбольний м'яч було так само важко, як ковбасу, тому замість нього була пуста консервна банка. Більш всіх виділявся учень другого класу Абраша Островський, не тому, що добре грав на скрипці (дехто грав краще), не тому, що добре грав у футбол (дехто грав краще), а тому, що на його ногах були червоні черевички. Їх носила ще його старша сестра Ада. Вона їх ненавиділа і зраділа, коли вони перейшли до брата. Він їх також не любив, але бити по консервній банці в них було зручно. Мабуть, вони колись були дійсно червоного кольору, можливо, багато років тому служили у якомусь театрі реквізитом у виставі «Кіт у чоботях».

Вже стемніло, коли Абрашу викликали на прослуховування. Додому змучена дитина повернулася голодною та злою. Тому батьки ні про що не запитували. Вони все зрозуміли. Але Абраша лукаво посміхнувся і промовив:

— Я маленький на зріст і на сцені буду стояти у першому ряді, у центрі.

Кмітливому читачеві не треба пояснювати чому в цю ніч батьки довго не могли заснути. Абраша теж не спав і прислухався до шепоту батьків (родина

мала одну кімнату у комунальній квартирі). Мама весь час повторювала:

— Ось бачиш, ось бачиш! Я всім розповім, а в першу чергу — твоїм сестрам!

Абраша розумів зміст цих слів: півтора року тому, коли вирішувалось питання, в яку школу віддати дитину, численні сестри батька були проти того, щоб віддавати його у школу для обдарованих дітей. Але мама настояла на своєму. Абрашин тато любив маму більш, ніж усіх сестер разом узятих, тому відніс документи туди, куди вказала люба дружина. Прийшлося урізати сімейний бюджет, і першого вересня 1946 року Абраша став власником маленької скрипочки — чвертки.

І ось пройшло якихось півтора року, і сестри батька кричали «ура!» і плескали у долоні.

Третього березня 1947 року у Київському театрі опери та балету ім. Т. Шевченка відбувся концерт на честь приїзду Кагановича. О шістнадцятій годині учасники унісону скрипалів повинні були стояти біля службового входу. Старші діти прийшли самі, маленьких привели гарно вбрані та наївні батьки, яким суворий капітан сказав:

— Вхід до театру лише за запрошеннями. За дітьми приходьте не раніше двадцяти годин!

Дітей у супроводі кількох чоловіків у шляпах провели до кімнати без вікон, розташовану у підвалі. Години через дві у кімнату увійшов гарно вбраний маестро, Давид Соломонович.

Як правило, під час виступу дитячих ансамблів педагоги знаходяться за кулісами, а на сцені надійний учень стоїть першим на лівому фланзі, або у центрі, а діти бачать, що і коли треба робити. Але Давид Соломонович прийняв інше рішення, бо розумів, що іншої можливості ЙОГО побачити і себе показати може і не бути.

І ось дитячий унісон скрипалів викликали до сцени. Закінчувався танцювальний номер. Нарешті завіса опустилася. На авансцену вийшли молоді, але вже популярні актори, Юрій Тимошенко та Юхим Березін (Тарапунька і Штепсель).

П'ятнадцять хвилин вони розважали публіку. За цей час дітям треба було зайняти свої місця на сцені. На численних репетиціях вони вже знали, хто і де повинен стояти. Маленькі у першому ряді зіграють разом з усіма дві п'єси і організовано вийдуть. Ті, що залишаться, зіграють віртуозний твір.

І ось усе готово. Давид Соломонович останній раз перевіряє чи все гаразд. І раптом, зігнувшись над переляканим Абрашей, вказуючи на те, що колись було яскраво-червоного кольору, вимовив:

— Що це?! Де твої туфлі?!

— У мене нічого іншого немає, — прошепотів хлопчик.

Професор покликав свого асистента.

— Швидко виведи його зі сцени!

Той не міг взяти Абрашу за руку, бо у одній руці у хлопчика була скрипка, а у другій — смичок. Підштовхуючи хлопчика у спину, він швидко попрямував до куліс, та раптом, не доходячи до них кілька кроків, різко звернув ліворуч, підійшов до двох рослих хлопчика і дівчинки, які стояли у третьому ряді, втиснув Абрашу між ними, промовивши:

— Він буде грати з вами, допоможіть йому. Пригнувшись, він втік.

Завіса повільно почала підніматись. Поки грали першу п'єсу «Хвала тобі, Батьку», Абраша заспокоївся. Після другої — «Інтермеццо» Левка Ревуцького — посмішав. Крутив головою туди-сюди, милувався розкішною люстрою на стелі.

Зіграли ще дві п'єси, і молодші пішли зі сцени, але Абраша був змушений залишитись.

— Роби вигляд, що граєш! — скомандував той, що стояв справа.

З цим завданням Абраша справився відмінно. Робити вигляд, що виконуєш віртуозну п'єсу «Політ джміля» виявилось зовсім просто. Головне синхронно водити смичком по повітрю: вгору-вниз, вгору-вниз.

«Це треба запам'ятати», — подумав хитрий Абраша.

Коли перший ряд пішов, йому нічого не завадило бачити, що знаходиться спереду.

Винуватця своїх страждань, що сидів у ложі, Абраша побачив, коли «джмілю» залишалось летіти останні секунди.

Треба нагадати читачу, що урядова ложа в Київському театрі опері та балету в ті роки знаходилась не у центрі, як в Большому у Москві та Кіровському в Ленінграді, а ліворуч від сцени. Тому ті, що знаходились у ній, бачили все, що відбувається на сцені близько та під гострим кутом.

Давид Соломонович стояв ліворуч, на три метри спереду від ансамблю, прямо навпроти урядової ложі. В його руках була справжня скрипка Страдіварі, і він старався з усіх сил. Але акустичний ефект не вдався!

А на другий день професора викликали у міністерство і висловили своє незадоволення тим, що створивши добрий та ефектний номер, він його зіпсував, потягнувши ковдру на себе. Бути талановитим і освіченим, ще не означає бути мудрим.

Маленький єврейський хлопчик, що стоїть у першому ряді дитячого ансамблю і грає на скрипці назло усім ворогам, який вижив у жахливій м'ясорубці, міг справити враження на закоренілого більшовика, а

старенькі черевички могли посилити ефект та нагадати великому начальнику його дитинство. Але що трапилось, то трапилось.

Все пережите Абраша сховав глибоко у своїй душі. Ніхто не повинен був про це знати, особливо мама. Її відношення до скрипки було майже містичним. Вона була переконана, що скрипка сина буде його янголом-хоронителем у житті.

Мама Поля говорила:

— Синоку, вчись грати на скрипці. У мене було чотири брати. Твої рідні дядьки Зяма та Шулька самі навчились грати, взяли з собою на фронт свої скрипки і повернулись після війни. А Волька та Самуїл не вміли грати і не повернулись. Вчись, мій хлопчик, грати на скрипці, це тобі згодиться у житті.

І він вчився. Перші кілька років лише тому, що дуже любив маму. А потім без скрипки вже не міг.

Мама так і не дізналась про цю історію. З дитячих літ Абрам робив все можливе, щоб не засмучувати її. Не завжди це вдавалось. Але він старався.



ЖИГОЛО

«Де був ти, коли Я закладав основи землі? Скажи, якщо знаєш.
Хто визначив їй міру, може знаєш? або хто протягував лінію над нею?
На що підвалини її спираються, або хто поклав її наріжний камінь,
під радісні співи ранішніх зірок, коли всі сині Божі вигукували від радості?
Іов. 38. 4 - 7

Зазвичай я прокидаюся дуже рано. Мені просто необхідний деякий час, щоб усвідомити, що відбувається навколо, і передсвітанкові хвилини наче створені для цього. Межа Світа й Питьми — кожен день ми двічі перетинаємо її... Вранці для Світла, що приходить, все відбувається просто чудово, а ось для Питьми, що відходить, - гірше не буває. Напевно тому ці часи такі небезпечні для людей, адже Питьма не хоче відходити одна, вона весь час прагне прихопити когонебудь з собою. Світло так ніколи не чинить. Згадайте — передвечірні сутінки не несуть загрози, навпаки, це найкращі часи для романтичних побачень і заспокоєння душі.

Цього ранку я прокинувся на самоті. Так вже сталося, що саме ранком того дня я з усією можливою ясністю і глибиною усвідомив, що я — самотній. І нікому немає ніякого діла ні до мене, ні до моєї самотності.

Філософ би сказав, що усвідомлення самотності є шлях до виходу з неї. Але я не філософ. І взагалі сам факт самотності мене не сильно турбує. Просто вранці необхідно усвідомити, в чому полягає сенс подальших дій. Чи є він взагалі, цей сенс? Змусити себе піднятися з ліжка, випити кави з тостом, поголитися (терпіти, до речі, не можу це заняття), почистити зуби, вдягнути сорочку і костюм, пов'язати краватку, не забути годинник і мобільний телефон, вийти з дому, сісти в машину і виїхати з гаража тільки для того, щоб простояти годину у пробці, намагаючись не потонути в океані роздратування, злості і навіть люті вранішніх водіїв. Дістатися, врешті-решт, до роботи, вислухати докір за чергове запізнення, вісім годин длубатися над паперами, пити погану каву з автомату,

потім знову сісти в машину, простояти у такій же пробці, як ранкова, тільки з ще більшим роздратуванням, приїхати додому, до пива, канапи і комп'ютера. Проходить майже десять годин життя, але тільки в момент повернення додому в ньому з'являється якийсь сенс. Бо вдома я не дивлюсь телевизор і не вилежуюсь на канапі. Я — пишу.

Ви зараз читаете те, що я пишу вдома після роботи. З цього логічно випливає, що я не професійний письменник. Але це як сказати. Це дивлячись що рахувати професіоналізмом. Хоча, загалом, це правда. Пишу я непогано, але заробляю собі на життя зовсім не цим. І якщо ви гадаєте, що то праця у конторі, то це не так. Контора, папери та жахлива кава з автомату — це все для пенсії. Писання романів — для душі. Але живу я за рахунок зовсім інших прибутків. Насправді я — жиголо.

Мені це слово подобається більш ніж французьке «альфонс». Італійці підійшли до назви делікатніше. Жиголо римується з Фігаро — звучить красиво, іронічно, витончено. Альфонс — слово, схоже на вирок. Воно якесь зневажливе, неначе висловлює презирство до цього виду діяльності. Проте, якщо розібратись, то такі, як я, виконують важливу соціальну функцію. Ми — янголи, або, якщо хочете, спецназ по боротьбі з жіночою самотністю, і якщо ви з цим не згодні, то ви або євнух, або католицький священик, або — глибоко одружений чоловік. Під останнім визначенням я розумію тих чоловіків, котрі не просто одружені, але визнають цю форму існування білкових тіл єдино можливою, і, крім того, у них, як правило, від двох до

п'тнадцяти дітей від однієї жінки. Серед нас, жиголо, зустрічаються одружені, але глибоко одружених — немає.

Справа в тому, що робота жиголо вимагає особливого настрою, відкритості, легкості, польоту фантазії, відсутності стереотипів. Інакше ви нічого не зможете зробити з тією жінкою, з якою в цей вечір вас зведе доля. А це може бути вельми вимоглива натура. Це як гра в карти в «Клубі самогубців» Р.Л. Стівенсона: ви самі прийшли в Клуб і самі сіли за стіл, але ви не хочете, щоб вам випав туз пік. Ви жадаєте не смерті — ви прагнете грати зі смертю. Так і тут. Вас ніхто не неволить займатись цим ділом, але раз ви у грі — отримуйте і віддавайте на всі сто.

Багато хто вважає, що найчастіше нас запрошують до некрасивих або у чомусь неповноцінних жінок. Це глибока помилка. Ви навіть собі не уявляєте, скільки самотності приховується у серцях саме спокусливих і чарівних дам. Це тому, що рівень їх очікування вищий, вони бажають більше посереднього, і... не отримують навіть можливого.

У цій роботі є свої труднощі. Наприклад, ви навряд чи потягнете більше двох дам за вечір. І зовсім не з фізіологічних причин. У мене, наприклад, у першу чергу не витримує психіка. Адже іноді, щоб якісно виконати свою роботу і чесно заробити стандартних 300 франків, одній дамі треба на протязі години читати вірші, а другій — робити масаж ступнів ніг. Молодші за віком дами прагнуть до фізичної розрядки, а старші — до ніжності і духовного спілкування. Більш досвідчені вимагають прояву незвичайної вигадки, а боязкі і сором'язливі чекають, поки ви все зробите самі, ніжно і на дотик, бажано в непроглядній темряві.

З моїх знайомих ніхто не знає про ці мої заняття. Коли я ще був одружений, я рідко затримувався до глибокої ночі. Я був молодшим, енергійнішим, більш нетерплячим і тому доставляв задоволення швидко. Але тепер я — самотній. Мабуть, на знак протесту проти цього стану я став з недавніх пір виконувати два, а то і три замовлення замість одного на добу.

Здається, що стати жиголо легко. Ви

просто даєте об'яву певного змісту у жовтій газеті і чекаєте, коли вам зателефонують або надішлють текстове повідомлення. Це такий таємничий телеграф, що з'єднує світи жінок і чоловіків. Як жінки дізнаються де шукати об'яви, кому дзвонити і чому не бояться чоловіків з злочинними намірами — не питайте. Нам їх не зрозуміти. Але я завжди готовий до того, що двері за вказаною адресою або зовсім не відчиняться, або закриються, тільки-но відчинившись. Самотність — страшна, але боротьба з самотністю також має своїх демонів.

Такось, я пишу про те, що бачив, лише коли повертаюсь пізно увечері додому. Справа полягає у моєму принципі: я ніколи не залишаюсь на всю ніч, щоб ранком не ставати учасником сцен каяття і розчарування. Я не веду щоденник і не претендую на мемуари Казанови. Це мої роздуми про жінок, про самотність і сенс життя. Пишу недовго, поки не починають злипатися очі. Коли-небудь, коли сили залишать мене, цей роман стане бестселлером. Бо у нім — правда того таємного життя, яке ведуть чоловіки і жінки. Це самий цікавий роман, який можна написати — просто з життя, у якому є місце усім відтінкам щастя і нещастя.

Ось такі думки відвідали мене того ранку, на межі Світла і Питьми. Вже саме по собі це було незвичайно. Раптом з'явилось якесь передчуття, навіть важко зараз сказати — хороше чи погане. Щось повинно було трапитись, та думати про це не було часу. Все одно треба було вставати, пити каву з тостом, голитися, чистити зуби і далі за списком. По дорозі на роботу застряг у жахливому трафіку, і забув про це передчуття. Повернулось воно лише увечері, коли я отримав адресу, куди повинен був прийти о дев'ятій годині.

Це був не просто престижний район міста. Це був один з самих елітних будинків, які я знав. Там лише один хол чого вартий. Він, швидше, нагадував зал для проведення віденських балів, ніж вестибюль житлового будинку. Я лише одного разу проходив повз нього, а про те, щоб зайти всередину, не могло бути й мови — туди впускали тільки за особистим запрошенням мешканців.

Але я отримав не тільки адресу. Від мене вимагалось відвідати перукарню, бути одягненим в смокінг, принести з собою пляшку «Мадам Кліко» і букет з двадцяти трьох білих троянд. Компенсація всіх витрат плюс «гонорар» у п'ять тисяч франків передбачалась в якості оплати за працю.

Перша думка, яка виникла в голові після ознайомлення з цією інструкцією — це те, що я маю шанс потрапити у якусь погану історію. Мабуть, замовлення виходило від багатой старушенції років вісімдесяти п'яти, яка вирішила розважитися наостанок. Що ж, я міг відмовитися, але вказана сума була надзвичайною. І я кинувся у перукарню, потім — за шампанським і у прокат смокінгів. Квіти купив по дорозі. Не буду приховувати, я також прихопив з собою похідну бляшану фляжку з віскі і диск з порно. Перше — на той випадок, якщо потрібно буде глушити свідомість, а друге, якщо, навпаки, її підбадьорити.

Я вийшов з таксі перед знаменитим будинком і точно в зазначений час увійшов до «бальної зали». Літній швейцар, мабуть, був попереджений і нічого не питав. Він лише провів мене до виблискуючої золотом кабіни ліфта і натиснув кнопку згори. Кабіна плавно і безшумно рушила, прошурхотіла кілька секунд, потім зупинилася. Я вийшов з ліфта і потрапив прямо у квартиру. Сказати, що вона була добре обставлена — значить принизити те, що я побачив. Все було просто розкішним: і меблі, і білий килим з височенним ворсом, у якому ноги потопали по кісточки, скляна стіна, крізь котру було видно величезне місто, що переливалося вогнями, орхідеї, картини. І над цим всім лунала тиха вишукана музика.

— Проходьте, я зараз, — раптом почувся високий і на диво приємний жіночий голос.

Я підкорився, пройшов у кімнату і присів з краєчку на диван, обтягнутий білою шкірою.

— Ось і я, — пролунало десь з боку.

Я схопився і обернувся назустріч голосу. У мене пропав дар мови. Переді мною стояла жінка просто приголомшливої краси, справжній янгол. Ніжна блідість шкіри,

через яку м'яко пробивалися пульсуючі прожилки на скронях, копиця хвилястого русого волосся, величезні зелені очі. Я розгубився.

— Ну, що ж це ви? — спитала вона з м'яким докором.

— Так, так, пробачте, я...

Я простягнув їй квіти, не розуміючи, що треба робити і говорити далі.

— Дякую, — кокетливо промовила вона.

— А шампанське потрібно поставити у відерце з льодом.

Я лише тоді помітив, що продовжую тримати у лівій руці шампанське.

— Так, звичайно, - сказав я і поставив шампанське у відерце.

— Мене звати Габріела, Габі, - сказала господиня. — А вас?

— Я — Жан, точніше Жан Поль, але можна просто Жан, — представився я досить незграбно.

Габі розсміялась.

— Так Жан чи Жан-Поль?

— Все одно, як вам буде завгодно.

Її голос був високий, але водночас м'який. Вона посміхалась. Я ніяк не міг збагнути, навіщо я їй знадобився. Така чарівна жінка в будь-яку секунду могла знайти коханця чи чоловіка, або кого завгодно, варто було тільки пальчиком ворухнути. На всяк випадок я вирішив не задавати зайвих питань.

Ми почали розмовляти про музику, потім про літературу. Вона не просила читати їй вірші Рембо, проте сама зіграла мені на піаніно увертюру Моцарта. Потім вона вимкнула світло і запалила свічки. Попросила налити їй шампанського і при цьому неодмінно вистрелити корком. Я все виконав. Вона була настільки природна, неначе ми були знайомі тисячу років і кохали один одного.

Шампанське було чудовим. Вона принесла звідкись з надр квартири якусь особливу страву, від якої в мене просто зашкалило смакові почуття. Габі поставила незвичайної краси музику. Потім підсіла ближче до мене і допомогла зняти піджак... Потім у величезній кімнаті зі скляною стіною, за якою

світилось місто, прямо на ворсистому біло-сніжному килимі ми зайнялись коханням. Я був сама ніжність. Я просто впевнений, що якби Зевс побачив мене тієї ночі, він наказав би перемістити мене на Олімп і призначити Богом Ніжності. Ще ніколи я не був таким обережним і стриманим з жінкою. Її тендітне тіло здавалося зробленим з скла і загрожувало зламатися у будь-яку секунду. Наслідуючи дитині, я пестив губами її маленькі, молочного кольору груди, пружні округлості внизу спини, потилицю, мочки вух... Її оргазм був тихий, але надзвичайно гострий. Я побачив це в її очах.

Ми трохи відпочили і вона пошепки наказала:

— Ще!

І ми знову пірнули у ніжність. Я не відчував реальності. Вона виникла сама собою, коли після другого оргазму Габі раптом закашлялась, схопила щось з свого одягу і притиснула до рота. Я побачив кров.

— Вибачте, — прошепотіла вона, — я зараз. Це нічого.

Габі побігла до ванної. Вона повернулася хвилини через десять у прозорому пеньюарі, через який просвічувались обриси її тендітного тіла. Присіла в крісло і попросила налити ще шампанського. Я налив.

— Габі, ви просто неземної краси жінка. Ви це знаєте? — спитав я.

Вона, як мені здалося, гірко посміхнулась. Допила бокал шампанського.

— Спасибі вам, — раптом рішуче вимовила Габі. — Але мені потрібно ще дещо зробити.

Я зрозумів, що час блаженства закінчився. Я встав і швидко одягнувся, хоча деякі елементи мого туалету були розкинуті по всій кімнаті. Наприклад, свої запонки я тоді так і не знайшов.

Габі встала з крісла, підійшла до столика біля ліфта і дістала з сумочки конверт.

— Ось ваш гонорар. Ви були чудові. Я рада, що ні трохи в вас не помилилась.

Вона знову почала кашляти. Я не хотів брати ці гроші, але вона рішуче наполягла.

— А тепер ідіть.

Двері ліфта відчинилися, я увійшов у кабінку і рушив до низу.

Два тижні після тієї ночі я не міг займатись своїм ремеслом. Неможливо було уявити, що хтось зможе викликати в мене почуття, хоча б віддалено схожі на ті, що я відчув з Габі. Потім я не витримав. Я купив три величезні червоні троянди, приїхав до її будинку і пройшов у вестибюль. Той же літній швейцар зустрів мене.

— Що вам потрібно? — спитав він.

— Два тижні тому я був тут в гостях у Габі... Вона живе там, нагорі. Ви мене пам'ятаєте? Я хотів би дізнатись, як можна з нею побачитись.

Швейцар подивився на мене з докором.

— Я пам'ятаю вас. Шкода, що ви не прийшли раніше. Габі залишила для вас листа.

Він підійшов до столика для прислуги, дістав з шухляди листа і простягнув його мені.

— А ось побачитись з нею ніяк не можна, - сумно промовив він. — Габі померла два дні тому, перед самим світанком

— Як померла?! — жах раптом пронизав мене. — Чому? Що з нею могло трапитись?

— Їй було всього двадцять три роки, — сказав швейцар. — Рак. Починаючи з наступного ранку, як ви в неї були, вона більше не піднялася з ліжка.

Він витягнув носовик і витер очі.

— Це був янгол у плоті...

Я відчував себе просто розчавленим. Ці два тижні я думав тільки про неї, а воно ось так повернулось. В повній прострації я вийшов на вулицю і лише там згадав про конверт. Я розкрив його, дістав листа і почав читати.

«Дорогий Жан-Поль!

Ви стали останнім і дуже важливим чоловіком у моєму житті. Адже в мене був красень-наречений до того, як лікарі виявили цю мерзенну пухлину. Ми з ним збиралися одружитися. Але, дізнавшись про діагноз, він залишив мене.

У мене, звичайно, були друзі, з котрими я могла провести прощальний вечір, але всі вони були мені добре знайомі. Я зняла цю квартиру лише на один місяць. Останній

у моєму житті. Я хотіла провести його, як в Едемському саду. Мені потрібен був чоловік, котрий про мене нічого не знав. Я хотіла ніжності, і ви мені дали її. Я хотіла кохання — і ви мені дали його відчути. Я не хотіла піти у самотності, і я до цих пір відчуваю тепло ваших рук на моєму тілі, і дотик ваших губ на моїх губах.

Спасибі вам, ви — янгол.

Якщо правда, що душі живуть вічно і в якомусь своєму світі, я хотіла б там з вами зустрітись. А якщо буде можливість — то і перевтілитись де-небудь неподалік один від одного, щоб, можливо, прожити земне життя разом.

Прощайте, і не сумуйте за мною.

Габі»

Крім листа у конверті були мої запонки. Накрапував дощ, і його краплини на листі здавались сльозами. Не пам'ятаю, як я доїхав додому і скільки потім випив. Але точно можу вам сказати, що сталося після того, як я прийшов до свідомості.

Я вирішив облишити свою роботу жиголо і присвятити весь вільний час написанню романа. Головну героїню у ньому зватимуть Габі. Це буде роман про кохання, і я буду присутнім у ньому в ролі Бога Ніжності. Хай всі, хто прочитають його, знають: Любов і Ніжність існують. Їх тільки треба знайти. А коли знайдеш, то і помирати не страшно.



ШМУЕЛЬ ЙОСЕФ АГНОН (1888-1970)

Українські перекладачі поки що залишаються в боргу перед Шмуелем Йосефом Агноном — єдиним лауреатом Нобелівської премії в галузі літератури, який народився в Україні — в місті Бучач, що на Тернопільщині. І хоча свою появу на світ саме в Галичині (а не в Палестині) письменник пов'язує з римським імператором Тітом Флавієм Веспасіаном, який під час Іудейської війни 66-70 рр. зруйнував Єрусалим, що й стало причиною розсіяння по світу євреїв, Агنون ніколи не забував цього куточка нашої землі і всіх отих Ягельниць, Лешковичів, не кажучи вже про Коломию чи



той же Бучач (він інколи у творах Агнона має назву Шебуш) — все це стало агнонівською Йокнапатофою. Невтомний і натхненний опис життя-буття галицьких євреїв і приніс письменникові Нобелівську премію 1966 р. (поділену з єврейською поетесою Неллі Закс, яка писала німецькою мовою й жила у Швеції).

Містичний зв'язок Ш. Й. Агнона саме з цим куточком слов'янської землі поверне нас у часи, коли київський князь Володимир вибрав візантійську модель релігії, зародженої на землі ізраїльській.

Ось чому, на нашу думку, близькими й зрозумілими українському читачеві стали б твори великого ізраїльця, герої якого, як і ми, прихильники консервативнішої гілки християнства, розриваються між старим і новим, стоять перед дилемою — віковична літургія чи сучасні вияви мистецтва, національне чи світове? Одним із героїв творів Агнона цілком міг би стати Іван Вишенський, що повстав колись проти введення «театральних вистав» у церковну службу.

Зрозумілою нам може бути й мовна проблема, з якою стикаються євреї. Як вони користуються івритом — мовою, сказати б, єврейської згуртованості, й мовою ідиш чи ладіно — мовами єврейського розсіяння, так і ми розриваємося між рідною українською, яка ніяк не стає мовою згуртованості, та кількома «ідишами» (найпоширеніший аналог нашого «ідиша», звичайно ж, — російська мова).

Твори Ш. Й. Агнона, а вони складають прижиттєвий восьмитомник і посмертний дванадцятитомник, потребують лукашівського перекладацького дару, адже стиль єврейського письменника являє собою — за висловом І. Орена — своєрідний «синтез стилістичних форм більш ніж двотисячолітньої єврейської прози післябіблійного періоду»¹. Але тим цікавіше було б перекладачеві скористатися з мовних багатств нашої давньої літератури з її латинізмами, полонізмами та церковнослов'янізмами. Приклад безумовного успіху — переклад маленької повісті Ш. Й. Агнона «У розквіті літ», здійснений Ісраелем Шаміром, який блискуче — скориставшись зі стилю староцерковних книг — віддав т.зв. жіночий іврит, стилізувавши мемуари дівчинки Тірци, цієї єврейської сестри набоківської Лоліти¹.

¹ Агنون Ш. И. Идо и Эйнам. Рассказы, повести, главы из романов. — Тель-Авив, 1999. — С. 14 (Библиотека-Алия).

Тривалий бароковий вишкіл, коли ми набивали руку на карколомних префігураціях, алегоріях та метафорах, описуючи непросту дійсність XVII—XVIII ст., знадобився б нам під час тлумачення чисельних натяків, асоціацій, підтекстів багатьох творів Ш. Й. Агнона, витоки яких губляться в тій таки багатомітній єврейській релігійній літературі. Безперечно, нам знадобляться фігурні вірші Івана Величковського (з безліччю варіантів переставляння літер), барокова кабалістика, абрєвіатури й криптоніми, загадки й шаради, що прикрашають наші віршовані і прозові тексти XVII—XVIII ст.

Легко вчути в прізвиськах лінгвістів панів професорів Говоруна, Маячняка та Гавкуна або в назвах богів Паця, Туша, Ненажера, Жлуктун і Брехун, що зустрічаються в повісті Ш. Й. Агнона «Заради науки», спорідненість зі словотворами того ж таки полум'яного афонця чи промовистими іменами жерців Піяра, Курояда і Жеривола у «Владимирі» Феофана Прокоповича (1705). Варто нагадати й про часи, коли нам доводилося зашифровувати нашу історію й ховатися за псевдоніми — цей досвід пригадується у зв'язку з повістю Агнона «Ідо і Ейнам», яку можна читати і як звичайну белетристику, і як зашифровану історію єврейського народу.

Ясна річ, це аж ніяк не означає, що Ш. Й. Агنون — письменник, обернений у минуле. Зовсім ні. Через німецьку мову молодий Шмуель Йосеф Халеві Чачкес (таке справжнє ім'я й прізвище письменника) засвоїв здобутки світової культури ХХ ст.: критики знаходять у творчості Агнона багато рис, що споріднюють його з Кафкою, Джойсом, Прустом, Фолкнером.

Перші вірші на івриті й на ідиш Шмуель опублікував у місцевій газеті. Якийсь час він працював у львівській єврейській газеті. 1907 р. письменник іде до Палестини. 1909-м роком датоване його оповідання «Покинуті жони». На івриті воно називалося «Agunot». Це слово й стало похідним псевдоніма, а

потім і прізвища письменника.

1912 р. Агنون повертається до Європи, щоб поглибити свою освіту. 1910-і рр. в його біографії позначені напруженою творчою й науковою роботою, приятелюванням з теологом і філософом Мартином Бубером. На жаль, 1914 р., під час пожежі в батьковому домі, гинуть рукописи ранніх творів Агнона, а також зібрання рідкісних книг. Таке ж лихо спіткало письменника 1929 р. в Палестині: під час арабського заколоту його дім було пограбовано.

Найвідомішими творами Ш. Й. Агнона вважається двотомна епопея «Стрітєння нареченої» (1931), в основу якої покладено приправлений гумором та іронією опис подорожі бідного хасида в пошуках наречених для трьох дочок (критики називають цей твір єврейським «Дон-Кіхотом»). Поряд зі «Стрітєнням нареченої» стоїть роман «Опівнічний гість» (1937), в якому змальовується життя євреїв у Галичині. Життя галицького містечка висвітлено в романі «Проста історія» (1935). У новелі Агнона «Клинок Добоша» ми зустрінемося з Олексою Довбушем. У багатьох творах Агнона дія відбувається також і в Палестині.

Агنون — лауреат багатьох літературних премій Ізраїлю та ряду західних країн. Письменник був членом Академії івриту (Ізраїль).

Популярність Агнона в Ізраїлі була величезною. Скажімо, під час ремонтних робіт у районі, де жив письменник, біля його будинку було встановлено табличку: «Тихше! Агنون працює!».

Говорячи в Нобелівській промові про те, що вплинуло на його творчість, Агنون відзначає, що жива мова євреїв і неєвреїв, яких він зустрічав у своєму житті, закарбувалася в його серці і тією чи іншою мірою ввійшла в твори. Отже, в мові романів і повістей Шмуеля Йосефа Агнона бринить і мова його батьківщини — України.

БУЧАЧ ЖИВ У ЙОГО СЕРЦІ

Американський енциклопедичний довідник — "Лауреати Нобелівської премії" (1987; російський переклад 1992) пише про Ш. Й. Агнона, що він народився в маленькому галицькому містечку Бучачі, що це австро-угорська провінція і що це нині — частина Польщі... Інші видання, щоправда, не мають таких прикрих помилок, проте в них наполегливо підкреслюється, що батьківщина Агнона — Австро-Угорщина і що Бучач лише в 1939 р. став складовою частиною Тернопільської області, тобто України...

Автори цих довідок ніби засвідчують слова Ш. Й. Агнона, сказані в Нобелівській лекції, де він, зокрема, говорив про вплив на його творчість чоловіків, жінок і дітей, євреїв і не євреїв, яких він зустрічав у своєму житті, "їхня жива мова, — підкреслював письменник, — і те, що вони розповідали мені,— все закарбувалося в серці і почасти ввійшло в мої твори". Ці слова свідчать про повагу Ш. Й. Агнона до всіх, з ким йому довелося зустрітися й на українській землі, і на землі німецькій, і на палестинській землі.

В українському місті Бучачі у серпневій дні 1888 р. в родині Шолома Чачкеса і Есфірі Фарб з'явився на світ Шмуель Йосеф Халеві — майбутній лауреат Нобелівської премії. Мати й дід, купець Іегуда Фарб, прилучили хлопчика до Талмуда, до творів давніх і середньовічних співців, до вчення хасидів. Закарбувалися в його пам'яті й легенди з українськими персонажами. Так, у новелі Ш. Й. Агнона "Шабля Добоша", присвяченій одному з епізодів у житті Олекси Довбуша, який стався в Коломеї (тобто Коломиї), описано зустріч ватажка опришків із рабі

Ар'є, після якої Добош (Довбуш) став з повагою ставитися до святої суботи.

Саме в Бучачі були надруковані перші віршовані спроби Шмуеля. Потім він друкувався у львівській єврейській газеті.

У біографії Агнона дуже мало, сказати б, артистичних чи богемних епізодів. Він на початку ХХ ст. переїхав у Палестину, в Європу приїжджав здобувати освіту, приятелював із відомим філософом і теологом Мартіном Бубером, з яким видавав часопис "Юде"; мав покровителя — підприємця Залмана Шокера, який підтримував письменника матеріально і видавав його твори; у 1919 р. Шмуель одружився з Есфір'ю Маркс, яка народила йому дочку й сина... Усе інше — це невтомна письменницька праця, яка й увінчалася в 1966 р. Нобелівською премією, яку Агنون поділив із поетесою Неллі Закс.

Починаючи з 1909 р., коли було опубліковано коротку повість "Покинуті жони" ("Agunot"), що дала спершу псевдонім, а потім і літературне прізвище письменнику, Агنون, власне, залишався співцем бучацького закутку Європи. Для письменника, за влучним спостереженням російського критика Льва Анненського, Бучач — це "весь світ". Бучач, навколишні містечка і села описано в багатьох творах Агнона, зокрема й у тих, які були виділені Нобелівським комітетом, — у двотомному романі "Стрітєння нареченої" (1931) і в романі "Опівнічний гість" (1937). А ще в цьому ряді слід назвати "Просту історію" (1935) та інші твори.

Ось яким постає Бучач, скажімо, в романі "На глибині морів" (1935): "Коли вийшли з мідраша, все містечко вже дрімало. Будинки

ховалися під покровом ночі, притаїлися в нічному мороці. Нічне світило ще не зійшло на небосхил, і лишень зорі осявали верхів'я гір. Бучач розташувався на горі, і здавалося, ніби зорі припнуті до дахів його будинків. Раптово зійшов місяць і освітив усе місто. Річка Стрипа, що раніше ховалася в п'їтьмі, замерехтіла раптово сріблом, і з водопою на ринку постала пара срібних підсвічників.

І сказав один із них: зроду не знав я, що містечко наше таке прекрасне. Здається мені, що в усьому світі не знайти міста, від нього кращого. І товариш його відповів йому: воістину і в мене ця ж думка зародилася. Сказав р. Алтер-різник: будь-яке місто гарне, коли живуть у ньому гарні люди. І сказав р. Алтер-учитель: а зараз гарні люди їдуть у гарне місце».

У цьому закутку що розташувався між державою Російською, та його величності кесаря, євреї-контрабандисти п'ють горілку з прикордонниками, щоб стражі рубежів міцніше спали й не бачили заборонених переходів з однієї країни в іншу. Із ніжністю і теплотою описані всі оці прикордонні населені пункти. Скажімо, про Королівку сказано, що це «містечко маленьке, з

долоню завбільшки», Лешковичі знамениті ярмарком, подібного якому немає ніде в усьому світі; дорога прогинається підводами з ярмарковим товаром.

У «Стрітенні нареченої» Гоніель-шинкар і рабі Юдль розпивають горілку, настояну на полині, а закушують варениками з м'ясом, зліпленими, звареними й змашченими вишкварками – кулінарним витвором Сарри, отож, видно, так, як і в їхніх братів-селян, тобто, треба розуміти, українців (до речі, українські гастрономічні звички Лейбушарізника стали причиною того, що ізраїльська земля не прийняла його, бо «зле говорив про неї. Говорив він: погляньте, яка це країна, – нічого тут немає, лишень одна баранина»)...

Хочеться, аби хтось із досвідчених українських перекладачів надихнувся творами Ш.Й. Агнона, бо український читач заслуговує на їхній щедрий дарунок – хоча б однотомник творив письменника, лауреата Нобелівської премії, який народився в Україні.

Микола Сулима



Співачка. Спроба портрета

*«Лишь очи печально глядели,
А голос так дивно звучал»
(О. К. Толстой)*

Майже на всіх фотографіях вона посміхається, але очі залишаються сумними. Навіть на фотографіях п'ятидесятих років, німих свідках її тріумфу, її неймовірного успіху. На початку творчого шляху Єлизавета Іванівна Чавдар була увінчана найвищими урядовими нагородами і званнями, але улюбленицею киян, справді народною артисткою вона стала за кілька років до офіційного визнання.

Юна випускниця Одеської консерваторії Ліза Чавдар з першого виступу на київській оперній сцені полонила слухачів своїм унікальним за красою, незвичайним за тембром голосом (один раз почувеш і вже не забудеш), своєю сяючою посмішкою. Здавалося, що співачка випромінювала тепло і світло, котрих так не вистачало у Києві, який ще заліковував рани війни.

Її співом заслуховувалися і прості люди, і королі західноєвропейських країн. Шведський король, на знак визнання і захоплення її талантом, подарував їй алмазну зірку, а канадські шанувальники увінчали її голову діамантовою діадемою.

Завдяки її співу, люди, далекі від класичної музики, залучалися до оперного мистецтва. Ось уривок з листа, адресованого улюбленій співачці.

«Учора вночі я повертався додому з села, де був у справах служби. Оскільки попутних машин не було, я йшов пішки. У чистому полі я підійшов до встановленого у літньому таборі репродуктора і почув, що передаватимуть третю дію опери Глинки «Руслан і Людмила», і що найголовніше — Людмилу співаєте Ви, а Руслана — Б. Гмиря... Я сів на камінь і прослухав оперу до кінця. Й від щирого серця зізнаюся, цього б я не робив, якби у спектаклі не брали участь Ви. І ось тут Ваш спів (хоча я знаю Вас давно) перевершив усі мої сподівання. Коли Ви почали співати

у тій сцені, де Людмила прокидається від дотику каблучки Руслана, мені здалося, що це заспівала моя душа, мені стало важко дихати, і я вигукнув: «О Боже! Як вона співає! Так тільки ангел, мабуть, може співати!» Я й зараз не можу без хвилювання писати про це».

Баклан Микола Харитонович. Місто Новоселиця, Чернівецької області.

А ось уривок з листа, адресованого дирекції Київської опери. Його автор — професор, меломан, знавець оперного мистецтва.

«Хочу сказати, що у Вашому відмінному колективі особливе положення посідає артистка Єлизавета Чавдар.

У свій час я слухав багатьох всесвітньо відомих колоратурних сопрано. Я добре пам'ятаю голоси Марчели Зембріх з її виступів 1896-1897 років у С.-Петербурзі, Зігфрід Арнольдсон, Тетраціні та інших. Це були співаки екстра класу. Я завжди страждав від того, що у нас, росіян, немає співачок з подібними голосами. Але великою була моя радість, коли я ще восени сорок дев'ятого року почув спів Є. Чавдар на концерті у Великому театрі. Я переконався, що в особі Чавдар в Росії вперше з'явилося колоратурне сопрано світового класу. Це голос, котрим скупа природа так само рідко обдаровує людство, як і великими людьми в інших галузях мистецтва чи науки...

Партії Джільди і Віолети у виконанні Єлизавети Чавдар незрівнянні. Голос Чавдар лунає краще за будь-який музичний інструмент, а притаманна йому індивідуальність, яку неможливо передати словами, робить виконання особливо принадним».

*В. В. Цинзерлінг, професор,
30 червня 1952 р.*

У 1950 році в Києві та Львові відбулися концерти з творів видатного композитора Р.М. Глієра. Є. Чавдар виконала знаменитий концерт Глієра для голосу з оркестром під керівництвом автора. Згодом він писав про ці концерти: *«Я знав, що на випускних іспитах співачка відмінно співала мій «Концерт для голосу», чув схвальні відгуки про молоду співачку, але те, що я почув, перевершило всі мої сподівання. Першокласний голос, чистота інтонацій, виразність і теплота виконання полонили слухачів. Щиро, правдиво передала Чавдар дух музичних творів. Гарний тембр, великий діапазон голосу, м'якість виконання, завжди створюють Чавдар незмінний і заслужений успіх».*

Усі три дописувачі — представники різних поколінь, належать до різних соціальних верств, але вони сходяться в одному: спів Єлизавети Чавдар перевершує сподівання, незважаючи на те, що ці сподівання надзвичайно великі.

І так було завжди і скрізь. Її виконання перевершувало сподівання слухачів, як би добре вони не були обізнані з її творчістю. Вже перші звуки її голосу дивували своєю красою, незважаючи на те, що в ті роки її часто можна було почути не тільки в оперних спектаклях і на концертній естраді, але й по радіо.

Чому ж вона, яка випромінювала й дарувала щастя, здається на старих фотографіях сумною? Чому стискається серце від перших звуків її тріумфуючого, святкового голосу?

Можливо, відчуття смутку з'являється від знання, що було потім? І тоді давні фотографії і старі записи в контексті вже прожитого життя можуть розповісти про людину набагато більше, ніж на момент зйомки чи звукозапису.

Нині нам відомо, що Є. І. Чавдар дуже рано, не доживши до 65 років, пішла з життя; дуже рано, фактично в 45 років, залишила оперну сцену, не доспівавши, й до кінця не реалізувавши себе як співачка, що у свій час не здобула світової слави, на яку заслуговувала. «Якби вона співала в інший час та в іншій країні, — писав її багаторічний товариш і партнер Дмитро Гнатюк, — то прославилася б на увесь світ».

Останній запис голосу Є. Чавдар на радіо був зроблений у 1973 році, коли співачці було всього 48 років. Багато хто дивувався тому, що вона так невинувато рано пішла зі сцени. Її відповідь на те була короткою й досить виразною: *«Я знала таку славу, такий успіх, що не хочу йти зі сцени під стукіт власних підборів».*

Єлизавета Чавдар спалахнула яскравою зіркою на київському небосхилі й через деякий час була майже забута. Але сьогодні все частіше згадують її ім'я, все частіше лунає її голос у місті, котре вона так любила. Записи голосу Є. І. Чавдар, які вже стали раритетом, скрупульозно і з любов'ю зібрані Лідією Павлюк, увійшли до диску «Фрагменти з опер», а також до альбому з двох дисків «Вокальні мініатюри». Саме ці нечисленні записи дають змогу сучасному слухачеві познайомитися з співочим даром Є. Чавдар, з вишуканістю і високою майстерністю її виконання, красою її незабутнього голосу. Іменем Є. Чавдар недавно названо одну з київських вулиць.

Ще рідше про неї згадують у її рідному місті Одесі, де минули її дитинство і юність, де вона закінчила консерваторію. В Одеській консерваторії на Дошці пошани, котра на якийсь час згинула, та була знайдена й встановлена на своє місце в залі, серед великих імен випускників, які є славою і гордістю консерваторії у різні роки (Е. Гілельс, Д. Ойстрах, О. Благовидова, М. Гришко, К. Данькевич, Г. Олійниченко, Б. Руденко), є також й ім'я Єлизавети Чавдар.

«Одеса — найбільш незвичайне місто на землі, — так записано у путівнику по Одесі Олени Каракіної. У поєднанні кліматичних поясів, у калейдоскопі національностей і мов, сформувався унікальний одеський колорит, неповторні одеські гумор та мова, народжувалися і народжуються таланти — письменники і поети, актори і вчені, і музиканти, музиканти, музиканти...

І центр Одеси, де весела розкіш і шик південного міста поєднуються із західноєвропейською вишуканістю та співмірністю, і затишні ідилічні курортні околиці, і відчайдушна гамірлива Молдаванка, і робітничий Пересип протягом усієї історії існування міста щедро і весело дарували світу своїх

геніїв. А вони, у свою чергу, несли у світ одеське сонце, одеське тепло, одеський колорит, одеський гумор і прекрасний дух свободи і авантюризму, народжений Чорним морем.

Дитинство і юність Лізи Чавдар минули на робітничій околиці Одеси — Пересипу. До нашого часу на вулиці Московській (нині Чорноморського козацтва) стоїть невеличкий, на п'ять вікон будиночок, котрий у свій час власноруч побудував рідний дядько Єлизавети Валентин Андрійович для всієї сім'ї. І так само, як і багато років тому, у часи дитинства і юності Є. Чавдар, не під вікнами, а врівень з вікнами, буквально у двох кроках від будинку, пролягає трамвайна колія, якою трамвай з'єднує Пересип з центром міста, звичний повсякденний світ, у якому існували дім, школа, мамина фабрика, з іншим світом, святковим і піднесеним. Світ, центром якого був чудовий Оперний театр, один з найгарніших театрів Європи, гордість кожного одесита, незалежно від того, де він живе, в центрі чи на околиці. Чорне море також урівнювало всіх. Воно плескалося недалеко від будинку на Московській, до нього за кілька хвилин можна було добігти дворами.

І було ще щось таке, що надавало Єлизаветі Чавдар якийсь особливий шарм і чарівність. Незважаючи на те, що більшу частину свого життя Є. Чавдар прожила в Києві, вона пронесла до кінця своїх днів «почуття якоїсь легкості й торжества душевного». «Це особливе почуття, — додає Олена Каракіна, автор книжки «Слідами Півдня-Заходу», де дається вислів одеського цензора і викладача К. Зеленецького: «Десять десятиліть має пройти, щоб це почуття стало вродженим».

Мама Єлизавети, Олександра Андріївна — «велика трудівниця» (так про неї говорили оточуючі) — працювала навпроти будинку на шкіряній фабриці. «Мамочка», — так називала її Єлизавета Іванівна до кінця її днів, — найбільш близька людина, «ангел-охоронець» її сім'ї. Мама залишила у спадок доньці працьовитість і доброту.

Дівчинка росла веселою і пустотливою, розумною і допитливою, а ще мала сильний

характер, вмiла впливати на оточуючих. Про це згадує шкільна подруга Лізи Віра Георгіївна Доброусова. Ліза захоплювалася спортом і увесь час співала, співала як дихала. Втім, співом в Одесі нікого не здивуєш, адже музика, як і море, природне середовище проживання одеситів.

Спочатку Ліза і не мріяла бути співачкою, хоча й співала в шкільному хорі, потім у хорі Будинку піонерів. Вона хотіла стати вчителькою. І в неї для цього були підстави: вона читала запоем, мала сильну волю і веселу вдачу, крім того, тонку інтуїцію — все те, що так знадобиться їй, коли вона стане педагогом, зав. кафедрою сольного співу Київської консерваторії.

Сьогодні важко визначити, чи була зустріч Лізи з педагогом Одеської консерваторії Ольгою Миколаївною Аслановою випадковою, чи хтось (за однією з версій рідна тітка Єлизавети Людмила Андріївна) розповів їй про талановиту дівчинку. А почути Лізу було не важко, адже вона співала постійно, чим би не займалася. Ольга Миколаївна проходила повз будинок, де жила Ліза, і почула її спів. Голос був високий і дзвінкий, з надзвичайно гарним тембровим забарвленням, дуже теплий і світлий. Чутливе вухо педагога вловило музикальність, чистоту інтонацій. Увійшовши до будинку, побачила чарівну дівчину, маленьку й худорляву, на вигляд майже підлітка, з жвавим, рухливим личком і яскравими карими очима. Визначити серед голосистих одеських дівчат майбутню оперну зірку було все одно, що вгадати серед горлаючих новонароджених майбутнього Карузо.

Ольга Миколаївна Асланова, випускниця Московської консерваторії, учениця італійського педагога Камілло Евєрарді, у минулому відома співачка, яка виступала в спектаклях з Шаляпіним, з 30-х років викладала в Одеській консерваторії. Інтуїція їй підказувала, що голос Лізи — це чудо, справжній дар з небес. І Асланова починає приватно і безкоштовно займатися з дівчиною. Інтуїція її не підвела. Згодом О. М. Асланова займе своє місце в історії вокалу, завдяки уславленій учениці.

Заняття проходили успішно, але з першого разу Лізі не вдається вступити до консерваторії. Вочевидь, далися взнаки надзвичайне хвилювання абітурієнтки й бракпочаткової музичної освіти. Ліза забирає документи й вступає на філологічний факультет Одеського університету.

Ольга Миколаївна вірить у свою ученицю й переконує Лізу не переривати заняття. «Де твоя воля, де твоя любов до музики?» — пише вона зневірній дівчині. І Ліза, поряд із заняттями в університеті, продовжує вчитися у О. М. Асланової. О. М. Асланова відіграла величезну роль у долі майбутньої співачки. Єлизавета Іванівна Чавдар назавжди зберегла вдячну пам'ять про свого педагога.

Наступного року дівчина блискує вступає до консерваторії. Члени приймальної комісії, котрі торік не помітили неабияких вокальних даних абітурієнтки, тепер беззастережно погоджуються з Аслановою в тому, що у Є. Чавдар — велике майбутнє.

Забігаючи наперед, зазначимо, що для талановитої людини ніщо не минає безслідно, все на користь. Рік навчання в університеті не був випадковим. Назавжди зберегла Є. Чавдар любов до класичної літератури, до поезії. Згодом спеціалісти відзначатимуть чудову дикцію співачки, властивість, яка притаманна далеко не всім оперним співакам. Але, окрім дикції, Є. Чавдар назавжди зберегла повагу, пильну увагу до слова, прагнення за допомогою слова найбільш точно донести до слухача задум композитора, музичний образ.

Особливо яскраво ці властивості виявилися в камерному репертуарі співачки. Ми можемо переконатися у цьому сьогодні, слухаючи записи її концертних програм. Завдяки творчій уяві, глибокому проникненню не тільки в музичний, але й поетичний світ твору, співачка досягала первозданності, єднання слова і музики. Й «серебряная яблонь» у романсі М. Черепні на слова А. Майкова «Я б тебе поцілувала», дійсно світиться в ночі, й лермонтовська «жемчужная цепь» у романсі А. Даргомижського «Хмарки небесні» прощально пропливає небом, й такою нескінченною тугою віє від слів «Печальные

песни так его...» у «Східному романсі» М. Римського-Корсакова на слова А. Кольцова. Любов і повага до слова виявилися і в рідкісному для того часу знанні кількох іноземних мов, і у прагненні співати мовою оригінала, що не віталось за радянських часів.

Учениця Єлизавети Чавдар Віра Ляхор пригадує: «Щоб переконатися у правильності вимови однієї фрази романсу А. Дворжака «Пам'ятаю...», Єлизавета Іванівна пішла за консультацією до посольства Чехословакчини, а потім запросила на урок людину, котра досконало володіла чеською мовою.» Це був не лише урок вокалу, але й урок поважного ставлення до літературного тексту, і в остаточному підсумку, урок поваги до слухачів.

Асланова була людиною старого ґарту. Вона називала всіх своїх учнів на ім'я та по батькові й часто говорила: «Єлизавета Іванівна, ти повинна бути зіркою». І «Єлизавета Іванівна» вчилася з ранку до ночі. Вона надолужувала втрачене. Адже, на відміну від багатьох однокурсників, не мала навіть початкової музичної освіти. Кожного дня вона закривалася в класі після закінчення заняття і самостійно займалася до вечора. У ті роки її часто можна було зустріти не тільки на спектаклях в Одеській опері, про що згадувала чудова співачка Галина Василівна Олійниченко (тоді учениця музичної школи по класу арфи), але і в драматичному театрі, в художніх музеях, де вона вивчала різні історичні епохи і стилі. Незважаючи на зайнятість, Ліза постійно багато читала.

Все це давало свої плоди. Успіхи в консерваторії були настільки значними і незаперечними, що її переводять з другого курсу на четвертий. З цього моменту все її життя піде з «випередженням»: на рік раніше закінчить консерваторію, фактично протягом року оволодіє всім репертуаром колоратурного сопрано в Київській опері, стане наймолодшою в Радянському Союзі народною артисткою СРСР, дуже рано піде з опери і припинить концертну діяльність, дуже рано, у 65 років піде з життя.

У роки навчання в консерваторії закладалися причини її хвороби. Адже

дитинство Є. Чавдар припадає на тяжкі 20-30 роки, коли мама, Олександра Андріївна, відпрацьовувала по дві зміни на фабриці, щоб прогодувати двох підростаючих дочок. Юність Лізи минала у страшні роки війни, окупації, голодний післявоєнний період. Коли Ліза йшла до консерваторії, бабуся давала їй «тормозок» — два шматочки хліба, змочені підсолодженою водичкою. А оскільки дівчина завжди залишалася після занять, цей «тормозок», фактично, і становив її денний раціон.

Вже в ті роки до Єлизавети Чавдар приходять перший успіх. У студентському спектаклі «Весілля Фігаро» Моцарта вона виконує партію пажа Керубіно. Г. Олійниченко пригадує: «Вона була чарівною, дуже жвавою, з надзвичайною посмішкою і чудовим голосом». Властивості, які вона продемонструвала в своїй першій партії: грація, витонченість, веселе лукавство, насмішкуватість повною мірою виявляться через кілька років, коли в Київській опері виконуватиме партію Розіни у «Севільському цирюльнику» Дж. Россіні.

У студентські роки Є. Чавдар складе ще один іспит — на порядність і силу характеру. Коли Ліза навчалася на останньому курсі, смертельно захворіла О. М. Асланова. Студентці запропонували перейти до іншого педагога. Багато хто хотів взяти до свого класу талановиту перспективну ученицю, але дівчина відмовляється від привабливих пропозицій. Останній курс і консерваторію вона закінчує, фактично, заочно. Єлизавета Чавдар готує дуже складну програму випускного концерту, до якої увійшло 12 номерів, серед них: арія Розіни з «Севільського цирюльника», легенда Лакме з однойменної опери Деліба, арія Шемаханської цариці з опери Римського-Корсакова «Золотий півник», і, нарешті, «Концерт для голосу з оркестром» Р. М. Глієра, дуже складний твір, який композитор написав у 1943 році.

Заняття з Ольгою Миколаївною відбувалися таким чином: Асланова лежала за ширмою, слухала, робила зауваження. Ось за таких умов готувалася програма випускного концерту.

Приблизно через сорок років історія багато в чому повториться. Пригадує одна з останніх учениць Є. Чавдар, Вікторія Лук'янець: «Увесь п'ятий курс Єлизавета Іванівна хворіла. На кафедрі мені дозволили продовжувати з нею заняття. І знаєте, як це було? У неї на квартирі на Хрещатику... Лізочка лежала в спальні, а в великій кімнаті стояв інструмент. Я брала ноту і без супроводу співала всю державну програму...»

Та це буде потім. А поки що випускний концерт Єлизавети Чавдар проходить блискуче. Вона закінчує консерваторію з відзнакою. Її спів справив дуже сильне враження на тодішнього головного диригента Одеської опери Н. Д. Покровського. Але він, як не намагався, не зміг добитися запрошення талановитої випускниці до Одеської опери. Адже в кожному театрі, окрім творчих проблем, існують також і нетворчі: підвищені амбіції, заздрість, небажання втратити свою аудиторію, свої ролі. Жертвами цих проблем стають, зазвичай, найбільш талановиті молоді актори, співаки, виконавці...

Як би там не було, влітку 1948 року, одразу по закінченню консерваторії, Єлизавету Чавдар направляють до Києва на звітний концерт кращих випускників консерваторій України. Ліза вперше приїздить до Києва, який ще не повністю піднявся з руїн війни. Вона ще не знає, що це місто скоро стане для неї таким же рідним, як і Одеса, і що вона стане улюбленицею киян.

У концерті Є. Чавдар виконує арію Розіни з опери Россіні «Севільський цирюльник» і одразу ж одержує запрошення на прослуховування до Київського оперного театру. Після прослуховування її запрошують до трупи уславленої опери, де на той час співали легендарні співаки, корифеї оперної сцени: Зоя Гайдай, Марія Литвиненко-Вольгемут, Іван Паторжинський і значно молодші, але які вже здобули любов вимогливої київської публіки, Б. Гмиря, М. Гришко, Л. Руденко, П. Білинник.

Півтора місяці відпустки співачка вчить партію Джільди з опери Верді «Ріголетто», працює над сценічним образом. У цей час, фактично, народжується її Джільда, яка згодом стане однією з кращих і улюблених

партій співачки. 18 листопада 1948 року, через два тижні після відкриття нового театрального сезону, відбувся дебют Є. І. Чавдар на київській оперній сцені. За тиждень до дебюту, 11 листопада вона пише чоловіку до Одеси: «Через сім днів спектакль. Чим ближче цей день, тим стає страшніше... Ах, як хочеться добре заспівати!»

День дебюту стає визначною подією не лише у житті співачки, але і в музичному житті столиці. 24 листопада Є. Чавдар пише чоловіку: «Я щаслива. Співала дуже добре, з величезним успіхом... Хвилювалася я дуже, але і співала дуже добре. Ти можеш бути щасливим за мене. Після спектаклю все змінилося. Зі мною всі інакше говорять, інакше ставляться».

Після другого спектаклю, який відбувся 28 листопада, Ліза знову пише чоловіку: «Співала другий спектакль дуже добре, хоча й сильно хвилювалася. Після арії влаштували таку овацію, що оркестр припинив грати...»

Другий спектакль відбувся з повним аншлагом. Про це ми довідуємося з листа, датованого 25 грудня: «На другий спектакль, котрий відбудеться 28, вже немає квитків, а сьогодні тільки 25». І далі, у тому ж листі: «22 співала на концерті з великим успіхом. Як тільки оголосили моє прізвище, пролунали бурхливі оплески».

Разюче швидко на той час, без усіляких піар-акцій, розповсюджувалася добра слава! Виявилось, що день дебюту Є. Чавдар запам'ятався не лише їй та її близьким. Про нього згадують і нині ті, кому пощастило 18 листопада побувати на спектаклі «Ріголетто».

М. Гришко, партнер по першому спектаклю, виконавець партії Ріголетто, народний артист СРСР:

«Я пригадую 1948 рік. До нашого оперного колективу прийшла молода співачка з Одеси, міста, котре здавна славиться своїми вокалістами і музикантами... Тоді всіх зачарував чудовий голос дебютантки. Ми зрозуміли, що на сцену прийшла співачка з великим майбутнім».

В. Борищенко, нар. арт. УРСР:

«У першій дії увага публіки була прикута до А. Ковальова (також одесита, дебютанта, виконавця партії Герцога).

Чавдар (Джільда) з'явилася у другій дії. Почався дует з Ріголетто (М. Гришком). Публіка ніби стрепенулася, таким чарівним був голос молоді співачки. Голос Лізи розливався срібним струмочком. Уся увага публіки зосередилася на Джільді. Після 2 дії зал вибухнув, усі кинулися до рампи. Співачку викликали знову і знову... Як співачка вона була надзвичайним явищем. Її голос передавав абсолютно всі людські почуття. Додайте до цього прекрасні артистичні й зовнішні дані, вміння перевтілюватися».

А ось і зовсім свіжі спогади. В них йдеться про спектакль, котрий відбувся через кілька місяців після дебюту, 27 травня 1949 року. Згадує В. В. Горбатюк, редактор музичних програм Українського радіо:

«Я тоді була студенткою драматичної студії при театрі ім. І Франка і, звичайно, захоплювалася оперою. Було об'явлено спектакль «Ріголетто», де партію Герцога мав співати соліст Великого театру Г. Ф. Большаков. І всі пішли, щоб його послухати. Красень! Чудовий співак!

У другій дії виходить Джільда — Єлизавета Чавдар, така крихітка з неймовірним голосом і забирає всіх у полон, зачаровує увесь зал замертво. Навіть зараз, коли згадую, мороз по шкірі... В залі було багато молоденьких дівчат. І всі несли Большакову квіти. А він наприкінці спектаклю як партнер, як колега, схилився перед нею і віддав їй усі квіти»...

Різні люди, з різних точок зору, по-різному, пригадують одну і ту саму подію, але сходяться в одному: в прославлений театр прийшла не просто багатообіцяюча талановита випускниця консерваторії — над театром зійшла нова яскрава зірка.

Її прихід знаменував блискучу еру в історії театру — еру Бориса Гмирі, Михайла Гришка, Лариси Руденко, Петра Билинника, Лілії Лобанової, згодом Миколи Ворвулева, Євгенії Мірошниченко, Белли Руденко, Юрія Гуляєва, Володимира Тимохіна, Костянтина Огневого... Список можна продовжувати...

Єлизавета Чавдар була однією з найяскравіших у цьому блискучому сузір'ї. Про це писав видатний український композитор Георгій Майборода. Відомо, що партії лірико-колоратурного сопрано в його операх створювалися у розрахунок на голос

Є.І Чавдар: *«Небоячись перебільшення, можна сказати, що з ім'ям Є. І. Чавдар пов'язаний блискучий період розквіту українського оперного мистецтва, свідками якого ми були у перші післявоєнні десятиріччя. Виключної краси і виразності голос, рідка музичність і проникливість виконання забезпечили їй успіх порівняно з видатними зразками вітчизняного і світового виконавства».*

І театр зустрічає молоду співачку дуже добре. Про це Ліза постійно пише в листах до чоловіка: «В театрі до мене ставляться дуже добре. Оркестрову генеральну репетицію «Ріголетто» слухали всі артисти, поздоровляли мене, хвалили». Театр виділив їй невеличку кімнату 12 м по вулиці Пушкінській, 18, за рахунок театру шиється її перша концертна сукня.

«Зі мною мама. Вона мені так само необхідна, як і тобі. Мама спить на розкладушці. Нам її позичили сусіди. У нас у квартирі живе касірша театру. Вона завжди мені позичає на пару днів».

Така театральна ідилія проіснувала, мабуть, не довго. Та Єлизавета Іванівна назавжди зберегла вірність, вдячність і любов до театру, під склепіння якого ступила, як ступають під склепіння храму, зовсім юною, нікому ще невідомою починаючою співачкою. Так само тихо, вже відомою й уславленою, вона піде, щоб більше ніколи не повернутися.

Театр — храм. Для неї це були не порожні слова. Пригадує Вадим Гнедаш, головний диригент Симфонічного оркестру Українського радіо:

«Виходить, храм, храм, храм... — і немає людини. Вона це передбачала, розуміла і бачила наскрізь. Вона була дуже розумною і гранично порядною. Ось це унікально, коли людина, котра живе за вовчими законами зі зграєю хижаків, залишається чесною перед собою, дотримуючись всіх Божих заповідей. «Це недобре, це непорядно», — говорила вона і стояла на цьому мертво. Це було приголомшливо!»

Надалі Є. Чавдар не раз виступала з партією Джільди в різних містах країни і за кордоном. Восени 1953 року вона співала Джільду в Гельсінській опері. Музичний критик Вейкко Хеласвус писав: *«Учора у*

Фінській опері відбувся виступ Єлизавети Чавдар в опері Верді «Ріголетто». Навряд чи раніше доводилося чути таку Джільду: чиста, як дзвіночок, колоратура поєднується з повнотою звучання драматичного сопрано. Джільда найвищого класу, як у музичному, так і сценічному втіленні».

Фінський критик побачив те, що згодом відзначатимуть усі професіонали: легкий і рухливий голос Є. Чавдар був рівним і повнозвучним у всіх регістрах. Це надавало драматургічній сили сценічним образам, які створювала співачка. Тендітна, ніжна, зовні беззахисна, Джільда здійснює подвиг самопожертви в ім'я любові. Любляча і страждаюча, смілива і самовіддана, — такою вона назавжди залишилася у пам'яті глядачів.

Розіна з опери Россіні у «Севільському цирульнику» — повна протилежність Джільди, хитромудра, весела, лукава і, разом з тим, любляча і ніжна, здатна захистити своє щастя.

8 березня 1949 року Єлизавета Чавдар вперше виконала цю партію. Соліст Великого театру Владислав П'явко згадував, що уславлені баци Великого театру А. Батурич, А. Огнівцев, І. Петров дуже любили виступати в Києві в партії Дона Базиліо разом з Єлизаветою Чавдар. Вона була прекрасною партнершею, дивовижно співала в ансамблях. Про це писав у своїх спогадах народний артист СРСР Іван Петров. У цій партії виявилася ще одна якість молоді співачки: нестримний артистичний темперамент, котрий переливався через край.

Владислав П'явко пригадує: «Я, на жаль, не бачив, як крапля ртуті носить по сцені». Іноді випадково кинута фраза буває вдаліше і виразніше за сторінки наукових досліджень. «Крапля ртуті» — це дуже точно. Невеличка на зріст, стрімка і рухлива, лукава і граціозна, насмішкувата і дотепна, вона немов наповнювала зал своїм блискучим іскристим голосом, і голос цей передавав найширшу гамму почуттів: тепло і ніжність в репліках під час виконання канцони графа Альмавіви, лукавство, приховану насмішку, впевненість у перемозі в арії Розіни, гумор і кокетство у сцені с Фігаро.

Вишукано і віртуозно лунав вставний номер — арія Лінди з опери Доніцетті «Линда де Шамуні», і, нарешті, переможні каденції Розіни, що линуць угору, в фіналі спектаклю.

Від «Севільського цирульника — до «Травіати», від Розіни — до Віолети. Дмитро Гнатюк вважав, «що Є. І. Чавдар була однією з кращих Віолет за всю сценічну історію цієї опери». «Ця партія була написана Дж. Верді для лірико-драматичного сопрано, — продовжує Д. Гнатюк, — але склалася традиція доручати партію Віолети колоратурному сопрано, й діапазон розширився до мі-бемоль. Єлизавета Іванівна брала всі високі ноти, але, крім високих нот, у неї була ще чудова середина. Співала як сопрано. Її голос був неймовірно гарним, сповнений чудовим і неповторним тембром...»

У партії Віолети вражала абсолютна гармонія між сценічним і музичним образом. «Трагічний голос Віолети, — так визначив спів Єлизавети Чавдар у «Травіаті» один з її шанувальників. Цей трагізм і приреченість відчуваються вже на самому початку опери, у сцені на балу і в славнозвісній «Застільній», коли начебто ніщо, окрім музики, не віщує сумної розв'язки. Трагізмом насичена сцена і арія Віолети з 1 дії, котру часто виконавиці перетворюють на демонстрацію своїх вокальних можливостей.

Людська гідність — ось що протиставляє порожнечі й жорстокості світу Чавдар-Віолета. Людською гідністю сповнена сцена Віолети і Жермона у другому акті. Досить почути, яку гаму почуттів вкладає співачка в одне тільки слово «заважаю»: подив і обурення, біль і гіркоту, зневажену гідність і близькість смерті, щоб відчутти, якою музичною й емоційною палітрою вона володіє. Подих смерті відчувається в усій музиці «Травіати». Смерті підпорядкований кожний звук, кожна нота партії Віолети від першої дії до останньої. Досить було почути речитатив з 4 дії, коли найтихіший голос Чавдар-Віолети луною віддавався у кожному куточку залу для глядачів. У такі хвилини здавалося, що глядачі у залі не дихають. І ось у цьому залі, який затамував

подих, лунав уже не земний, а небесний голос: «Прощавайте, ви надії...».

Все нові й нові арії з'являються у репертуарі співачки. У 1951 році під час Декади Української літератури і мистецтва в Москві Єлизавета Чавдар співала партію Марфи в опері М. Римського-Корсакова «Царева наречена», одну з кращих у репертуарі співачки. Партнерами Є. Чавдар у цьому справді зіркового спектаклі були Б. Гмиря, Л. Руденко, М. Гришко, П. Білінник.

Пригадує Віра Любимова, виконавиця партії Домни Сабурової у тому легендарному спектаклі: *«Ліза співала Марфу. Це був неземний спів... Успіх був надзвичайний, квитки були розкуплені вже в перші дні. Великий театр не зміг вмістити всіх бажуючих, партер і ложі були переповнені, люди стояли в проходах, сиділи на східцях. Ліза вразила всіх своїм надзвичайно гарним голосом, інструментально чистим звуком і неймовірно високою культурою виконання...»*

Створився досконалий ансамбль оркестру й співачки, котрі становили одне ціле. Коли вона виходила на сцену, стояла тиша неймовірна, всі завмирили, щоб не пропустити жодної ноти».

Виступ молоді співачки на Декаді справив таке велике враження, що їй одразу присвоїли звання народної артистки УРСР, проминувши звання заслуженої артистки республіки. Ось що писав свідок тих подій, учасник Декади, народний артист УРСР Віктор Борищенко: *«Пам'ятаю, як у 1951 році, під час Декади української літератури і мистецтва в Москві Ліза співала на заключному концерті, на якому був присутній весь уряд на чолі зі Сталіним. Після її виступу він сказав: «Оце голос! Оце співачка! А чому вона досі не народна артистка СРСР»? Йому пояснили, що Єлизавета Чавдар тільки недавно прийшла до театру і ще навіть не заслужена артистка. Сталін був здивований. Було ухвалене рішення присвоїти їй звання народної артистки УРСР. Це був рідкісний випадок, коли артист перескочив через звання».*

А ще через рік, коли їй виповнилося тільки 27 років, вона стає наймолодшою в Союзі народною артисткою СРСР.

Популярність її в ті роки була величезною. Їй пишуть листи, присвячують вірші. Коли вона повертається з гастролей, на вокзалі її чекають шанувальники, з вагона її виносять на руках. Чи були в неї недоброзичливці та заздрісники? Мабуть, чимало. Та вона обирає безпомилкову лінію поведінки: не зупинятися на досягнутому; іти вперед, бо немає межі вдосконаленню; досягати всього виключно своєю працею, власними силами; доброзичливо, без зарозумілості ставитися до колег.

Пригадує народна артистка УРСР та СРСР Гізела Ціпола: *«Лізочка була улюбленицею не лише публіки. Але й керівництва держави, хоча треба віддати їй належне: вона ніколи не користувалася цим. Ніколи! Це також різко відрізняло її від тодішніх її колег по мистецтву. Багато хто з них користувався цими зв'язками. Вона ж — нізаяких обставин. Єлизавета Іванівна не могла не подобатися. Хоча й була невеличка на зріст, та була великою на сцені, і в житті. Таке поєднання найяскравішого таланту й неймовірних людських якостей зустрічається дуже рідко».*

«Вона була переможницею», — скаже колега по кафедрі, яка пропрацювала з Єлизаветою Чавдар пліч о пліч багато років. Та небагато хто знав, якої напруги моральних і фізичних сил коштували їй ці перемоги. Порядність і почуття власної гідності, котрими вона наділяла своїх героїнь, були притаманні їй величезною мірою. Вона прожила життя в театрі з високо піднятою головою, не припиняючись до дрібних підлостей та інтриг, намагаючись не помічати їх. Це давалося нелегко, це коштувало здоров'я. І ще один принцип, якого співачка неухильно дотримувалася: «Ніякого суперництва, тільки співробітництво».

У середині 50-х років до театру прийшли нові співачки, колоратурні сопрано — Галина Олійниченко, Бела Руденко, Євгенія Мірошніченко. Вони були молодими, гарними, талановитими, з чудовими голосами. Про цей період згадував Віктор Борищенко: *«До театру прийшли майже одночасно такі чудові співачки, як Бела Руденко, Євгенія Мірошніченко, Галина*

Олійниченко, котрі потіснили Єлизавету Чавдар. Ви знаєте, як це часто відбувається у світі мистецтва — люди починають злостувати, гніватися, інтригувати. Ліза ніколи не опускалася до цього. Навіть у тих випадках, коли її провокували на сварку, вміла перетворити конфлікт на жарт або обійти його. Привітна й дотепна, вона кожний ранок відкривала очі з посмішкою до сонця».

А ось що писали про неї її «суперниці». Є. Мірошніченко, яку з Є. Чавдар пов'язувала багаторічна дружба: *«Єлизавета Іванівна поставилася до мене дуже добре. Інколи наполягала, щоб мені довірили ту чи іншу партію. Я ніколи не відчувала з її боку ніяких перешкод. Взагалі Лізочка (інакше її ніхто не називав) завжди підтримувала талановиту молодь і ніколи нікому не заважала. Якщо вона могла зробити комусь добро, то обов'язково це робила».*

Бела Руденко: *«...мініатюрна, весела й надзвичайно гарна... Вразив сильний красивий голос з природною технікою. Справжня примадонна... Єлизавета Іванівна була дуже доброю і чутливою. І це відчували всі, хто працював поруч. Її дуже любили не лише диригенти, солісти, хористи, артисти оркестру, але й наші суфлери, гримери, перукарі... До всіх вона ставилася однаково добре, з повагою, що надзвичайно важливо в театрі».*

Знаючи собі ціну, вона, при тому не визнавала за собою та іншими право на прем'єрство, примхи, зарозумілість. Ще замолоду вона засвоїла деякі правила, які беззастережно виконувала все своє життя: пам'ятати добро, не чинити зла; виявляти щедрість душевну та матеріальну; поважати колег та глядачів; покладатися тільки на власні сили. Ці правила вона намагалася прищепити і своїм студентам.

Згадує учениця Є. Чавдар Віра Ляхор: *«Пам'ятаю, якось я трохи запізнилася на спектакль. Єлизавета Іванівна незадоволено мені сказала: «Як ти могла настільки не поважати глядачів?! Всі сиділи й чекали на тебе. Хвилювалися оркестранти, хвилювалися на сцені твої партнери... Як ти могла таке допустити?! Співак завжди повинен вийти вчасно, щоб там*

не трапилося, хіба що смерть. Це єдина причина, котра дає право вчасно не вийти на сцену». У повазі до сцени та до глядачів вона була безкомпромісна.

У 1949 році Єлизавета Чавдар вперше їде за кордон. Вона була учасницею Всесвітнього фестивалю молоді та студентів у Будапешті. Там вона стає лауреатом конкурсу вокалістів і отримує другу премію. А наступного року на Берлінському фестивалі молоді та студентів вона одержує першу премію. Тоді ж розпочинаються зарубіжні гастролі.

На початку 50-х років, коли ще існувала «залізна завіса», вона об'їздила з гастролями увесь світ. Географія цих поїздок була широка і різноманітна: країни Західної та Східної Європи, Канада, Індія, Китай, Афганістан. У цих поїздках були гранично обмежені свобода пересування та свобода спілкування. Але навіть за таких умов виявляються її жвавий, нестандартний одеський характер, повна природність поведінки, дитяча безпосередність, веселість, гумор.

Так, під час виступу радянських артистів у Китаї, на стадіоні, де зібралася величезна кількість глядачів, які позаймали місця задовго до початку концерту, розпочалася страшна злива. Актори зібралися докупити на імprovізованій сцені, не знаючи, що робити. Організовані китайські глядачі не розходилися. Тоді маленька тендітна жінка сміливо виступила наперед, розкрила парасольку й заспівала. Заспівала прекрасно, натхненно. Її приклад наслідували й інші артисти. Концерт продовжувався. *«І це не було грою на публіку, — пригадує головний хормейстер Київської опери Лев Венедіктов, — це був порух душі. Адже вона бачила тисячі людей, котрі так терпляче чекали виступу радянських артистів, і не могла зрадити їх».* Величезний успіх завжди супроводжував співачку. Успіх не лише глядачів, але і у вимогливих музичних критиків, у колег-професіоналів. Після виступу в Римі на сцену піднялася невисока вже немолода жінка. Вона обняла і поцілувала молоду співачку, а потім довго говорила з нею, розпитувала її про життя, про те, у кого вона вчилася. Це була легендарна оперна зірка 30-40 років, примадонна Тотті даль Монте.

Є. Чавдар не один раз і з величезним успіхом брала участь у музичному фестивалі «Празька весна», багато гастролювала по Радянському Союзу, намагалася частіше приїздити до рідного міста. Разом з іншими музикантами, колишніми випускниками Одеської консерваторії, у 1963 році вона бере участь у святкуванні 50 річчя консерваторії. Тоді вона виконала партії Джільди та Віолетти у студентських спектаклях оперної студії при консерваторії.

Наприкінці 50-х на початку 60-х років це вже не просто «український соловейко», котрий зачарував усіх своїм дивним голосом, а вже сформований майстер, серйозний музикант з своїм уявленням про життя, про мистецтво, з своєю дуже вдячною і дуже вимогливою аудиторією. Вона співала з однаковою віддачею і натхненням як у кращих європейських оперних і концертних залах, так і заводських цехах і сільських клубах. Її обожнювали диригенти і режисери, оскільки вона ніколи не дозволяла собі прийти на репетицію непідготовленою. Лев Венедіктов, головний хормейстер Київської опери, котрий пропрацював з співачкою багато років, пригадує: *«Єлизавета Іванівна була унікальною співачкою і унікальною людиною з фантастичною організацією творчого й повсякденного життя (майже повійськового пунктуальною), з надзвичайною вимогливістю, передусім, до себе, і, звичайно, до всіх, хто мав з нею справу».* Про це також говорить і диригент Вадим Гнедаш: *«Вона була феноменально відповідальною людиною, дуже ретельною у своїй роботі з педагогом, з концертмейстером, а надто, з оркестром. Це було завжди на найвищому рівні: все було підготовлено раніше, тому з нею було одне задоволення працювати. Величезний талант і шалена якість — таке ставлення до своєї справи. Вона вже за два-три дні до виступу чи до оркестровки була готова. Як дзвіночок. Для неї нічого не існувало, тільки музика. Диригент попросив трохи тут, трохи там, і всі справи... Є. Мірошниченко і Б. Руденко зізнавалися, що Єлизавета Іванівна для них була взірцем для наслідування».*

Еталоном виконавської майстерності вважали її спів і солісти оркестру, люди вимогливі й насмішкуваті. Голос її, яскравий,

блискучий набуває цими роками особливої глибини і чарівної сили. Його порівнюють зі звучанням найкращої скрипки А. Страдиварі. Цьому голосу було тісно в рамках репертуару лірико-колоратурного сопрано, та в силу традицій, що склалися, вона може дозволити собі виконувати твори, призначені для ліричного і драматичного сопрано, тільки в концертному виконанні. Досить послухати у запису виконання арії Лоретти з опери А. Гретрі «Ричард Левове Серце» або «Менует екзоде» Ж. Векерлена, чи «Монолог Чіо-Чіо-Сан з 2 дії опери Пучіні «Мадам Батерфляй», щоб переконатися у тому, що діапазон її можливостей значно ширший за її амплуа.

У 1962 році на радіо Є. Чавдар записує «Монолог Чіо-Чіо-Сан». Вона співає у супроводі симфонічного оркестру Українського радіо під керівництвом Вадима Гнідаша. Драматургічний і музичний матеріали арії дають необмежені можливості для інтерпретації. Не виходячи за рамки партитури, а це була принципова позиція співачки протягом всього її творчого життя, Єлизавета Чавдар знаходить тільки їй притаманні фарби, відтінки, виразні деталі. Дуже важко у звукозапису, позбавленому сценічного антуражу, без сценічного втілення, костюму, міміки, жестів, тільки за допомогою голосу створити яскравий образ, який би запам'ятався. Але співачці це вдається. Здається, її голос спроможний передати все: миттєві переходи від ніжності й печалі до нищівної пристрасті, від шляхетної стриманості до відкритого виявлення почуттів, від щастя до розпачу. «Ось корабель вже підходить»... І в цьому нещадному світлі, що розтинає морську темряву, на тлі траурного звучання оркестру вмирають любов, надія, краса...

Кожний новий спектакль за участю Єлизавети Чавдар ставав

подією у театральному і музичному житті Києва. Навіть, якщо це партії другого плану чи епізодичні ролі. У рецензії на прем'єру опери М. Лисенка «Енеїда» читаємо: «Актори Київської опери впоралися з труднощами, але все ж жодна з основних партій не стала найкращим досягненням спектаклю. Пальма першості дісталася епізодичній партії Венери, котру виконала Єлизавета Чавдар».

У 1956 році, після тривалої перерви театр поставив оперу М. Глинки «Руслан і Людмила». Ця вистава стала знаменною подією у житті театру. Єлизавета Чавдар була єдиною виконавицею партії Людмили. Її спів був настільки бездоганним, що вона виділялася навіть на тлі справді зіркового складу співаків. «У цій опері, — писав Дмитро Гнатюк, — Єлизавета Іванівна вражала



неперевершеністю й неповторністю. Не знаю, чи можна уявити кращу Людмилу!»

На початку 1958 року театр поставив оперу Дж. Пучіні «Богема». 15 січня відбулася прем'єра опери. Є. Чавдар виконувала в ній партію Мюзетти. І знову, як завжди, епізоди, де з'являлася Мюзета, були найяскравішими у спектаклі, незважаючи на те, що це була партія другого плану. Досі пам'ятають її в цій партії колишні студенти, колеги, партнери, шанувальники. *«Це була приголомшлива Мюзетта»,* — пригадує народна артистка України Людмила Семененко. А виконавиця партії Мімі у цьому ж спектаклі, чудова українська співачка Гізела Ціпола писала: *«Під час спектаклю у мене з'явилося відчуття, що вона дуже прискіпливо стежить за тим, як я співаю. А після спектаклю (ніколи цього не забуду) Лізочка підійшла до мене і каже: «Боже мій. Вперше чую голос і таке виконання, що не потрібно робити ніяких зауважень. Ти мене зворушила, схвилювала до глибини душі». Тоді я навіть розплакалася. Похвалити талановиту людину може тільки видатна особистість».*

І Л. Семененко, і Г. Ціпола пригадують один і той самий спектакль, коли після арії Мімі з першої дії, котру Ціпола співала блискуче, чомусь не було оплесків. І тоді Є. Чавдар, щоб відновити справедливість і підтримати молоду колегу, простягла їй руку підтримки. Цю руку, яка завжди була готова підтримати, з вдячністю згадують, як колеги, так і студенти. Скільки разів вона просто брала людину за руку і, використовуючи свій авторитет, свою владу, свою волю, надавала реальну допомогу, домагалася справедливості.

Поряд з виступами в опері співачка всі ці роки вела активну концертну діяльність. *«Єлизавета Іванівна давала численні концерти дивовижної якості та стилістичної спрямованості з своїм постійним концертмейстером Розалією Трохман, одним з кращих концертмейстерів 40-90-х років уже минулого 20 століття»,* — писав Лев Венедіктов. Ці концерти справляли незабутнє враження. Кожний номер у виконанні цього злагодженого і вишуканого ансамблю перетворювався

на маленький шедевр. Нині, завдяки випущеним дискам, у нас є можливість переконатися у цьому. Досить послухати іспанську народну пісню «Недотепа», де за веселим гумором, насмішкуватістю над мірошником-недотепою ховаються подив і глузування над собою, а незвичайна теплота тембру і прихована ніжність не дозволяють сумніватися у справжніх почуттях героїні. Так нехитра, чарівна пісенька перетворилася на веселу й сумну новелу про любов. Або згадаймо легковажну і веселу польку І. Штрауса «В дитячій», де на якусь мить з-за спини чарівної австрійської ляльки виглядає манірна панянка-кривляка й вигукує: *«Досадно как, из-за меня вся вышла эта кутерьма»,* — і тут же безслідно зникає. У виконанні триптиха Дж. Росіні «Венеціанські перегони» вражає поєднання нестримного темпераменту, який переливається через край, з пронизливою всеперемагаючою ніжністю.

З середини 60-х років все рідше і рідше ім'я Єлизавети Чавдар з'являється на афішах театру. Все рідше можна почути її в концертах і по радіо. Зміни у вищому керівництві країни спричинили зміни в усіх галузях діяльності, в тому числі й у мистецтві, котре, як відомо, у ті роки повністю залежало від політики. Заради справедливості варто сказати, що була ще одна причина — хвороба, тяжка форма діабету. *«Це був дуже тяжкий для неї період, — пригадує Лев Венедіктов, — вона героїчно трималася, хоча це коштувало їй нелюдських зусиль».*

Можна лише тільки уявити собі, як вона назавжди прощалася зі своїми героїнями — Джільдою, Розіною, Віолетою, Марфою, Людмилою... Деякі опери в 1970 році було знято з репертуару, з решти вона пішла сама. На деякий час залишилася лише партія Мюзети. Тяжким і принизливим для співачки виявився 1970 рік: зменшення зарплати, зняття з репертуару багатьох спектаклів, в яких вона була задіяна, брудні плітки та інтриги, і, нарешті, лист про переведення на пенсію (а було їй лише 45 років). Цей лист надійшов з Міністерства соцзабезпечення і залишився без будь-яких коментарів з боку адміністрації театру. Такі ж листи отримали

тоді такі видатні співачки, як Лариса Руденко і Лілія Лобанова. Єлизавета Чавдар не принизилася до зведення рахунків і з'ясування відносин, а просто написала заяву про звільнення за власним бажанням і передала її з колегою по консерваторії.

У душі вона вже давно попрощалася з театром, котрий волею долі став її другою, а, можливо, й першою домівкою, з театром, котрий так любила понад усе на світі й ніколи його не зраджувала, навіть у думках. Театр був для неї вічним святом і вічною добровільною каторгою, її болем і радістю, її щастям і відчаєм, її життям. Люди приходять і йдуть, а театр залишається. Ось настала і її пора. Вона тихенько прикрила за собою двері й пішла, щоб більше ніколи не повернутися.

У 1968 році, ще будучи солісткою опери, Єлизавета Чавдар бере перших учнів, а в 1970 році повністю переходить на викладацьку роботу до консерваторії. Наступне двадцятиріччя, не менш легендарне, аніж роки її блискучої артистичної кар'єри, було перерване її передчасною смертю. Про Єлизавету Чавдар, професора консерваторії, зав. кафедрою сольного співу, з вдячністю, любов'ю і повагою згадують як колеги, так і учениці, багато хто з них говорить одну й ту саму фразу: «Якби не Єлизавета Іванівна, я б не стала співачкою». Багато хто пригадує її феноменальну професійну інтуїцію. *«Я була свідком численних консультацій, прослуховувань, професійних розборок, — розповідає колишня учениця Єлизавети Чавдар, нині народна артистка Білорусі, зав. кафедрою сольного співу при Мінській консерваторії Людмила Колос, — прогноз і характеристика Єлизавети Іванівни безпомилково підтверджувалися часом».* Єлизавета Іванівна 15 років очолювала кафедру сольного співу. Тоді на кафедрі панував надзвичайний мікроклімат. Багато хто згодом згадували про те, що ні до, ні після неї кафедра не працювала так плідно і злагоджено. Всі відзначають атмосферу радості й творчості, чесність, порядність і безкомпромісність зав. кафедрою, її надзвичайну працьовитість і вимогливість до себе і до інших, материнську турботу про студентів. Вона постійно допомагала

своїм студентам, часто запрошувала їх до себе додому і, пам'ятаючи свою голодну юність, не просто пригощала, а намагалася підгодувати їх, забирала їх до себе на дачу перед відповідальними виступами і екзаменами, оточувала їх материнською турботою і материнською вимогливістю. Заслужена артистка УРСР Елла Акрітова, котра працювала багато років з Є. Чавдар на кафедрі, пригадує творчу атмосферу, що панувала в класі Єлизавети Іванівни, академічні концерти, кожний з яких перетворювався на свято. *Ці концерти «не обмежувалися черговими, обов'язковими виступами. Тут лунали і дуети, і тріо, і уривки з опер чи оперет. Тому студенти відчували себе причетними до театрального дійства».*

Як педагог, вона користувалася непохитним авторитетом. Сприяло цьому і те, що протягом багатьох років вона була членом журі багатьох престижних конкурсів вокалістів: республіканських, всесоюзних, міжнародних. З Всесоюзного конкурсу вокалістів ім. М. Глинки почалася дружба Єлизавети Чавдар з Іриною Архіповою.

«Єлизавета Іванівна Чавдар — чудова українська співачка і прекрасна людина, — пригадує народна артистка СРСР Ірина Архіпова, — з нею ми були знайомі ще до конкурсу імені Глинки. Співали в одному спектаклі «Царева наречена», вона — Марфу, я — Любашу... Вона була незмінним членом журі. Лізочка тоді була дуже популярною, її дуже любили, її всі знали. Вона була дуже активна, завжди все знала, все розуміла. Потім ми до кінця її трагічної загибелі дружили: вона померла від діабету, спочатку відрізали ногу, потім далі. І все...» Про її популярність і авторитет свідчить кумедний випадок, про який розповів Владислав П'явко, котрий спостерігав за нею під час конкурсу імені Чайковського: *«Вона дуже часто співала з нашими басами у «Севільському циркульнику» і вони її обожнювали. Якось сидять вони з нею на конкурсі в журі, сидять відкинувшись у кріслах. Виходить конкурсант, і вона говорить: «Хлопчики, це цікаво». Вони (А. Огнівцев і А. Батурін) одразу посунулись уперед і стали слухати. Потім вийшов*

наступний конкурсант, почав співати, а вона каже: «Хлопчики, це нецікаво». Вони одразу відхилилися». — І далі В. П'явко продовжує: «Вона досконало знала увесь репертуар, у неї був надзвичайний слух, вона дуже точно визначала чистоту інтонації, була об'єктивним арбітром і завжди захищала дійсно обдарованих молодих виконавців».

У 1973 році Єлизавета Чавдар робить свій останній запис на радіо. У супроводі інструментального ансамблю Київського оперного театру під керівництвом З. Кожарського вона виконала твори західноєвропейських композиторів. Зазвичай, наприкінці співочої кар'єри володарки високих легких голосів використовують полегшений репертуар. Є. Чавдар і тут була винятком з правил. У її виконанні пролунали твори, які мають певні складності для виконавця — арії епохи «Барокко» — «Замучені думкою» Г. Генделя, «Вогонь душі моєї» Б. Марчело, «Пощади, Боже» А. Страделли. Після прослуховування запису немає відчуття, що вона пішла, це швидше, підбиття підсумків, звіт про виконану роботу: «Мовляв. ось

як я скористалася даром, який отримала з небес». Голос, який був засобом спілкування зі світом і людьми, стає засобом спілкування з Богом. Ось так святково і урочисто, на високій ноті, співзвучно музиці, котру виконувала, з молінням, зверненим до неба, вона назавжди попрощалася з великою сценою. «Pieta, Signore» — «Помилуй, Господи!»

Померла вона 27 грудня 1989 року, напередодні нового десятиліття. Десятиліття, яке змінило обриси величезної країни, зламало багато доль, відгородило людей кордонами. І люди, як це часто буває за часів великих змін і потрясінь, спробували забути про те, що було раніше: і про погане, і про хороше. Така вже властивість людської пам'яті.

Але вони, які складали славу і гордість України протягом десятиліть, повертаються. Назавжди залишилися в стінах театру їх великі тіні, лунають під склепінням їх живі, не спотворені записом голоси. Ці божественні голоси піднімаються вгору, линуть у бездонному київському небі, благословляючи і захищаючи велике місто.



Вірші Валентини Чайковської

Валентина Чайковська народилась 15 листопада 1950 року в м. Луцьку Волинської області в Україні. Закінчила Львівський політехнічний інститут по спеціальності "Промислове та цивільне будівництво".

До 1998 року проживала в с. Жовтневому міста Нововолинська Волинської області.

Працювала викладачем будівельних та технічних дисциплін в профтехучилищах, відповідальним секретарем однієї із комісій при Виконавчому комітеті міської Ради народних депутатів м. Нововолинська, головним інженером ВКБ при райвиконкомі Горохівського р-ну, а також головою незалежної профспілки кооперативів та малих підприємств міста.

В 1998 році репатріювалась в Ізраїль, де відкрила в собі бажання творити і зайнялася літературною діяльністю. Друкується в періодичних виданнях (поезія, проза, публіцистика), співавтор поетичної збірки "Год поэзии», серії альманахів "Ришон", "Кастальский ключ" (Ізраїль), антології «Тебе Израиль», "Российский колокол" (Росія), "Мамина криниця", "Пензлі різнобарв" (Україна) та альманахів, виданих в Німеччині. Співавтор поетичних збірок "Золотая строфа" (Росія) і "Золотая книга" (Німеччина, Дюссельдорф), автор 6-ти книг.

Валентина Чайковська – член Спілки письменників Ізраїлю, голова Літературного об'єднання "Ришон", член Об'єднання вихідців із України м. Ришон ле-Ціон. Лауреат (Гран-прі) Другого Міжнародного конкурсу малої прози імені Авраама Файнберга, номінант премії "Людина року – 2011, Ришон" в номінації "Література", дипломант представництва Російського культурного центру в Ізраїлю.

ТОБІ, МОЯ МОВО

...і я тобі, моя прекрасна мово,
Складаю шану із теплом в душі!
Сміється осінь ніжно бурштиново,
Тріпоче слово в жовтня на межі.

Це дивовижно гойне розмаїття —
Голубить, пестить, кличе в таїну,
Шепочуться схвильовано століття,
Валторна грає фугу неземну.

А Мова звучністю хвилює далі!
У слові українським ясна суть —
Настояну на зорях, скупану в печалі,
На крилах янголятка вдаль несуть.

Звучить відлунням пісня солов'їна —
Рулади радості повітряно легкі...
Тобі та Мові, вільна Україно —
Мої чуття — і щирі, і тремкі...

НАДІЯ

Згоріло дерево й неначе —
Вловило серце тихий скрип...
Природа знівечена плаче,
Скорботу й жаль ховає вглиб.

Униз засмучено схилилось
Галуззя верб на пустирі.
Так, ніби навпіл розломилось
Від болю сонце угорі...

Ридає гірко десь матуся,
І не злічити сліз-перлин —
У домовині повернувся
Зі Сходу найдорожчий син...

Які ж слова загоять рану
Батьківських зламаних надій?..
О, Доле-Доле, невблаганна!
Вже час змінити хід подій!

Летять жалі людські птахами...
Не допусти подальших втрат!!!
Ввійди таємними стежками,
Туди, де править зло парад.

Вселилась ненависть у душі,
І на коні вже помста мчить...
Її кривавий слід по суші
Простягся вшир і у блакить...

Хто лічить сльози в хвилях горя?
Земля збентежено мовчить...
Слова молитви світ прозорять,
А в них — Надія мерехтить.

О, дай, Всевишній, Україні
Зазнати радості звитяг!!!
Дай МИРУ людям з височіні,
Де небо й сонце, ніби стяг!

В ОБІЙМАХ СПЕКИ

Повітря тепле і якесь густе,
Здається, місто скупане в серпанку:
Волога вшир і ввись росте й росте...
Як дивовижно парко нині зранку!

А сонце, мов шукає таїну,
І ніби наскрізь щупає промінням,
Та й шле кудись відразу в далину —
Твої думки прозоро швидкоплинні.

Збігає крапелька перлиною з чола,
А серце, мов у Неба на долоні,
Як пташечка-нектарниця мала —
Тріпочуть крильця у танку безсоннім.

Усе, чого в думках торкаєш ти —
Відгукується дотиком без слова.
І в спеку теж будуються мости:
Крізь піт тілесний — до ідей в обнові.

Не знаєш сам, про що напишеш вмиць,
А сонце гріє, палить, припікає —
Лиш думка, (в згоді з серцем), мчить
Кудись у Всесвіт, де життя безкрає...

НА ПОЛИНОВІМ СТЕРЖНІ

(до 75-річчя трагедії в Бабиному Ярі)

Чи злетіла з ока вниз сльозина?
Чи з чуттів душа твоя тремтить?
З ковили зірвалася росина —
Як сестра, з сльозою гомонить...

Чи ти бачив Бабин Яр так зблизька,
Мов летів з дитям в обнімку в рів?
А з кривавих тіл м'яка колиска
Колисала плоть для вічних снів?..

Помертвіли цілії родини
Нелюдями скинуті у Яр...
Пересохли з горя всі сльозини,
З-під землі прозорий вився пар...

Ніби дихала земля й стогнала —
Все навкіл здавалось страшним сном,
А сльозина — землю пропікала,
Проростала навстіж полином...

І з тих пір на полиновім стержні,
Крутиться засмучена Земля,
О, ступай, мій друже, обережно,
Може, тут спочило немовля...

Те, що мало світ весь врятувати
Від безладдя і жорстоких війн,
Може, тут лежить єврейська мати,
Не стулив ніхто в рову їй вій...

Так і відійшла з дитям в обнімку,
Не закривши віченька свої,
Лиш зоря скотилась стрімко-стрімко,
Десь упала зернятком в ріллі...

ЖОВТІЄ ГАЙ...

Жовтіє гай, загорнутий в жалі,
В тремкій надії серце завмирає,
Як краплі рос на травах при землі,
В моїм далекім українським краї.

А дума, ніби річенька тече —
То стрімко, то на диво щось повільно,
Аж груди, мов кропива опече,
І в душу Хтось загляне пильно-пильно...
Почуєш раптом, як кленовий лист,
Що в позолоті закружляв по краю,
Мов самий справжній диво-бандурист
На струнах-про`жилках тобі заграє.

І ти повіриш в радісне буття,
У мить звитяги — всі її чекають!
І, як у Храм, увійдеш в майбуття,
Де український гімн птахи співають..

СОНЦЕ В ДОЛОНЯХ

Коли відблищать уже зорі,
І тиша озветься дзвіночком,
А роси кришталю прозорі
Впадуть на зелені сорочки
Кульбаб, лободи, молочаю,
Що входять в світанок ще сонні —
Я з ними цю радість стрічаю,
І сонце ловлю у долоні...
А десь неймовірно далеко
У відповідь хтось посміхнеться,
Чи, може, цибатий лелека
У небо, збудившись, здійметься.
І любо, і хороше якоесь,
Хтось скаже, напевно: "Дивачка", -
Та так у житті уже склалось —
Я кожній травинці землячка...

СТРУНА

Щось в цьому світі не завжди є так,
Як грає часом внутрішня валторна...
Підкинеш вгору навмання п'ятак,
І, ніби вітряка спрацюють жорна.

Впаде орел, аж задзвенить луна.
Не вір в пророцтва — тільки вір у себе!
Є у тобі така тонка струна,
Що чує відзвук тільки сине Небо.

Тихесенько там Ліра награє —
І вмить у серці одізветься скрипка!
А що миліше звуку скрипки є?!
Аж затріпоче жилка швидко-швидко...

Ця музика — і радості й тривоги,
І ба`й дуже тобі, що скажуть люди!

Ти сам в собі — співак і скоморох
І раптом зацвіте бузок усюди.

В лілових зорях — радості ковток —
І музики й відродження в нім сила!
І зробиш навстріч по повітрю крок,
Бо ніби чуєш за спиною крила.

НАДВЕЧІР'Я

(Рішон-ле-Ціону)

Ось котиться мовчки на захід світило,
Навшпиньки крадеться вже вечір, мов рись.
Любуюся просто з вікна небосхилом,
І подумки сонце прошу: "Забарись!"

Дай втіху душі від цього` краєвиду,
Де в місті ось-ось запалають вогні,
І вечір, убраний у темну хламиду,
Обніме будівлі і пальми хмільні,

Що раптом сп'яніли в раменах цих вулиць,
Стоять собі мовчки вздовж сивих доріг,
Зріднівшись із містом, красуні незчулись,
Як швидко зросли, мов на дріжджах пиріг".

Заходить вже сонце за пагорби любі,
Плете надвечір'я в душі дивоцвіт.
Не сміють мовчання порушити губи...
За мить місяченько обніме цей світ.

ТОБІ

Є щось в тобі таке близьке безмірно:
Ні в блискавках, ні в ласках — не спинить!
Так в штормі хвилі котять білопінно,
А тиша в пестошах цілує мить:

Несе чуттів наснагу чудодійну,
Крізь сяйво місячне та сон тремкий,
Де ще у пуп'янку спить пісня мрійна —
Її мотив, мов ласка губ, п'янкий...

Так тісно нині всім словам у грудях,
Колише море яхту-почуття,
Не зогляділись, як пройшло півгрудня...
Та лиш з тобою — бачу майбуття!
Напнув вітрила вітер світанковий
Куди ж ти? Стій! Ця мить така ясна!
Та мчить удалеч парус мій бузковий,
В нім наших літ закоханих весна...

І СТАНЕ ЯСНО Й ЛЮБО

Щось в серці тьохне тихо,
Заповнить душу втіха
Коли побачу чайку
З віконця на світанку —

Біленьких крилець двійко,
А небо, як в барвінку!

Забуду всі печалі,
Полину з нею в далі:
У Середземнім морі —
Прекрасно неозорім
Скупаюсь, як дитина,
Мов ясочка невинна.

Знімуся знов у висі,
Де хмари білобрисі
Співають колискову
на ідіш знов і знову.
І стане ясно й любо,
Щось прошепочуть губи...

Не знаючи ні слова —
Все зрозумію в мові!
А море лиш всміхнеться.
Чи то мені здається,
Що я родилась двічі?
Коли? В яким сторіччі?..

ПРИКРЕ ВСЕ МИНЕ!

Ніч на лезі болю і страждання...
Не розкажеш, як стогнав до сліз.
Співчувала саявом зірка рання,
Скрипнув в небі Ведмедиці віз.
Розімкнеш повіки рано-вранці
Ще безсилий... Прикре все мине!
Є надій жмуток в запличнім ранці
Від яких ясніє все земне.
Не завжди встеляють шлях наш квіти.
Та навіщо знать комусь про біль?
Все минеться! Душі, мов ті діти:
Бачать в радісних хвилинах ціль.
Ніч війнула хвилею морською,
І знесла з піском твій тихий жаль.
Витік з моря нині він рікою
Та й полинув у безмежну даль.
Посміхнешся навстріч добрим людям,
І промовиш: "Прикре все мине!"
Стане хороше в цю мить у грудях,
Зникне й думка про усе сумне!

КРІЗЬ ТИСЯЧУ ЛІТ

Через тисячу літ я вернулась на Землю,
Проросла, мов билинка, на полі життя,
Як піщина упала в безводну пустелю,
Мов краплина влилася у море буття.
Але все, як колись, між людьми у цім світі:
Знову чвари і заздрість, і війни тривкі...
Лиш надалі прекрасні ромашки у літі,
Та в метелика думи прозоро легкі.
Хоч ніхто їх не чує в спекотнім цім червні,
Бо природа безмовно красу віддає!
Через тисячу літ я ввійшла в сьогодення,
Щоб струною напнуть щире слово своє.
Забринить, затріпоче, зіллється зі співом:
То сльоза в нім, то щастя, то біль через край,
Щоб крізь тисячу літ повторитися дивом,
І заграти життям, мов душі водограй.

Я ВІРЮ

Мені болять війна і чорне небо,
Яке голосить на весь світ: "Не треба!",
Яке розбилось на скалки шпичасті,
Та й загубилось у весні квітчастій...
А я прошу, молю, закривши очі:
"О, схаменіться, люди! Я не хочу,
Щоб у міста і села України
Везли й везли закриті домовини...
А я складаю нищечком долоні
В надії, що народжена в безсонні,
Бо вірю в Тебе, люба Україно,
У світлу долю біло-лебедину.
Де небо чорним більше не здається,
І навстріч майбуття ясне сміється!
А Ти, щаслива в зорянім віночку
Гаптуєш діткам радісно сорочки.
Я вірю...



Овсій Тростан (Тростанецький) — журналіст, приїхав в Ізраїль з Києва, де більше двадцяти років працював на Українському телебаченні. З 1991 року — співробітник радіостанції для нових репатріантів. Автор книг: „Судьбы” та „Излучающие свет”, дванадцяти документальних фільмів. Інтерв’ю, які автор пропонує читачам, записані на протязі останніх років.

Овсій Тростан

...А ти знаєш, що таке ліфт?

Кіно- і телефільми мого співрозмовника добре відомі глядачам. Кінорежисер Леонід Горовець жив у Ізраїлі з 1990 року. Постановник художніх фільмів „Дамский портной” і „Кофе с лимоном”, відзначених призами та вищими нагородами багатьох міжнародних фестивалей. Автор і режисер документальних телевізійних фільмів. Пішов з життя у лютому 2013 р. Бесіда з Леонідом відбулася незадовго до його смерті...

— *Леоніде! Мені здається, Стендаль писав, що у всіх видах мистецтва авторові необхідно самому відчувати ті почуття, які він хоче викликати в інших. Чи стосується це молодих видів мистецтва?*

— Мабуть, немає у світі людей, які б були позбавлені різних почуттів. А люди, які пов’язали свою долю з мистецтвом, звичайно відчують те, про що хочуть розповісти іншим.

— *Вам особисто, доводилось відчувати переживання своїх героїв?*

— Безумовно. Може, лише крім фільма „Дамский портной”. Хоча і при роботі над ним було це. В будь-якому випадку актори і режисери втутрішнє проживають життя своїх героїв.

— *Фільм „Кофе с лимоном”, документальні стрічки... Кілька слів про них, про їх героїв, про почуття, які ви відчували, коли працювали над ними.*

— „Кофе с лимоном” — це моє хворе дитя. Я за нього отримав стільки стусанів! Мене після зйомок нерідко питали: чи особистий мій досвід відображено у фільмі? Частково — це і мій власний досвід, але фільм увібрав і чимало різних доль. Із документальних

стрічок - кілька років тому я зняв фільм з виключно особистого досвіду. Назвав я його „Вторая алия”. Працювати над ним було дуже важко, адже я був героєм власного фільму. Потім була картина „Две мандолины” — про ізраїльтян, які народилися на цій землі. Кожної суботи вони збираються разом і співають пісні російською мовою і на івриті. Люди ці дуже цікаві, з ними мені було легко і приємно. Один з глядачів фільму сказав, що заради таких людей варто було їхати



в Ізраїль. Але не кожного дня вдається їх зустріти. Цей фільм репрезентував і в Києві. В залі сиділи люди старшого віку. Я почав свій виступ з того, що сказав їм: герої мого фільму - ваші однолітки. У кожного з них своя доля. Але як по-різному склалися останні роки життя у вас та у них... Кілька років тому зняв фільм для Другого каналу ізраїльського телебачення - про „росіян” в ізраїльській армії. Фільм вийшов патріотичним. Всі хлопці, яких я знімав, служили у бойових частинах. Гадаю, що цю

стрічку варто подивитися тим, хто приїхав сюди з Росії, України, Білорусії та інших країн.

— *Леоніде! Як вас зустріли в Ізраїлі колеги?*

— Я вже не пам'ятаю дрібниць. Але зараз хочу розповісти про зустріч з моїм першим продюсером в Ізраїлі. Він вже бачив фільм „Дамский портной”, і, я вважав, повинен розуміти, що приїхав я в Ізраїль не з порожніми руками. Він призначив мені зустріч і сказав: „Ти приїдеш за такою адресою, піднімешся на ліфті”. І тут же спитав: „А ти знаєш, що таке ліфт?” Після цього мені вже не дуже хотілося з ним зустрічатися. Спочатку мене сприймали як людину із країни третього світу, людину, яка мало що знає, мало що може. Було важко, але не буду жалітися. Через три місяці після приїзду в Ізраїль зняв свій перший документальний фільм для Першого каналу ізраїльського телебачення. Мені дуже допомогли колеги – Ліна і Слава Чапліни. Кількість людей, яким вони допомогли, не піддається рахунку. Так я почав працювати. Гірше було потім, коли побачили, що приїхав професіонал, що він щось вміє. Тоді стали чинити різні перепони.

— *І вам вдалося їх подолати?*

— Так вийшло, коли я робив черговий фільм краще, ніж попередній, і чекав нової роботи, про мене говорили: „Специфічний режисер”. А на телебаченні сказали так: „Ми працюємо з брудом, а ти з почуттями.”

— *Леоніде! Якби ви приїхали в Ізраїль в цьому році, яких би помилок не зробили?*

— Я не був би таким ідеалістом, краще б підготувався, вивчив би мову, спробував би зрозуміти, куди я їду. А помилки — я гадаю у багатьох схожі. Перш за все, це віра в те, що шахраї, які зустрілися на твоєму шляху, говорять правду. Я стільки разів помилявся..

— *Які події з вашого життя в Ізраїлі найбільше запам'яталися?*

— Зйомки першого документального фільму. Це був, як ковток повітря. Я зробив фільм „Брит-міла” про обрізання, яке проходять новоприбулі — не лише в фізичному, а в духовному значенні цього слова. Тоді я був дуже категоричним, все трошив. Звичайно, зараз я все робив би по-іншому. Друга пам'ятна подія — це, звичайно,

робота над фільмом „Кофе с лимоном”. За нього я одержав чимало стусанів з усіх боків. І це запам'ятав надовго. А через кілька років його включили до десятки кращих фільмів Ізраїля за останні десять років. Можливо, тоді він був не на часі. Далі — це моя робота в університеті. Я почав викладати. Потім мій від'їзд з Ізраїлю і повернення через чотири роки. До речі, перша картина після повернення — *Вторая алия* — повернула мене до життя.

— *Ваше ставлення до понять „кар'єра” та „кар'єризм”.*

— Я улаштован таким чином, що ніколи не вмів робити кар'єру. Та і професія моя не пов'язана з кар'єрним зростанням. Ніколи не вмів схилитися перед кимось. Тому прихильність керівників була лише пов'язана з моїми роботами. Якщо мої фільми подобалися, були касовими — ставлення було відповідним. Хоча далеко не завжди колеги радіють твоїм успіхам. В ізраїльському кіно люблять, коли тобі важко. Коли тобі добре, ти вже стаєш конкурентом, і на тебе дивляться по-іншому.

— *Шляхи до успіху і конкуренція?*

— Здорова конкуренція — це коли поруч з тобою багато сильних конкурентів, в моєму випадку — сильних режисерів. Перемогти їх в чесній боротьбі цікаво і приємно. А перемогти слабких... Вічне питання: краще бути маленькою людиною у великому місті, чи великим в малому. Перемагати слабких не цікаво. Якось режисер Петро Мостовий спитав: „Мабуть, після успіху твого нового фільму у тебе буде багато роботи?” Я йому відповів: „Зараз ми живемо в іншому світі, і тому кожен раз все треба починати спочатку, знову і знову доводячи, на що ти здатний як професіонал”. Таке життя...

(Овсій Тростан (Тростанецький) — журналіст, приїхав в Ізраїль з Києва, де більше двадцяти років працював на Українському телебаченні. З 1991 року — співробітник радіостанції для нових репатріантів. Автор книг: „Судьбы” та „Излучающие свет”, дванадцяти документальних фільмів)

ЗАПИСКИ СІЛЬСЬКОГО ЄВРЕЯ

Ці записки потрапили до читача досить-таки випадково. У селі Бички вчителював молодий єврей. Викладав він російську мову та літературу і квартирував у баби Каті. Розповідають, що годинами лежав на дивані або на старій розкладачці в осінньому саду, читав книжки і скрізь дрімому слухав, як гуляють стиглі груші і дзижчать над заюшеними соком падалищами оси, або щось записував у товстому зошиті. Баба Катя мала його за трохи несповна розуму. Не вмів її квартирант ні врубати дров, ні вигострити сапку. Сільські дівчата викликали у нього незмінний інтерес, але далі цього у молодого вчителя справа не йшла. Іноді він слав у місто телеграми з нехитрими змістом: «Зайчик, я приеду в субботу» або «Зайчик, я в субботу не приеду».

Після від'їзду квартиранта баба Катя ще довго розпалювала грубу його зошитами, аж доки в оселі не поселилась молода вчителька. Довгими осінніми вечорами дівчина з нудьги захопилася читанням записок, написаних важкодоступним почерком, і прочитала їх своїй подрузі. Невдовзі записки потрапили в міську літературну компанію, де і стали популярним читивом у середовищі місцевих літературних гурманів. Бо чи може бути щось екзотичніше, ніж зіткнення єврейського раціо з українською сільською чуттєвістю? Тож навіть послуговуючись порадами найбільших єврейських голів — Соломона, Спінози, Маркса, Фрейда і М. Айнріса, — молодий вчитель так і не зміг сягнути безодні гріха української жінки.

Записка перша

Знайомство

Не без остраху приступаю я до опису свого вчителювання. Не був я, звичайно, ніколи відмінником народної освіти, не нагороджувався навіть скромними грамотами. Та не про те мої переживання. Починаючи цю оповідь, автор скромно мріє про те, щоб не вляпатись в історію, де будуть задіяні райвно і розлучені вчителі. О-о-о, я так і бачу якусь заслужену вчительку — її вилуплені очі і гнівно роззявлений рот із золотим зубом, поставленим на пільгових умовах. А там, не дай Бог, ще й до облвно дійде! Ще тільки цього мені не вистачало! Чи мене мало тягали по різних «ковриках»? Чи мною не досхочу займались, чи мене не вдосталь «мали» ці вгодовані дядьки і тітки?!

А я ж хочу розкрити український провінційний космос! Дайте мені свіже українське язичництво, давайте сюди купальських дівчат, замовляння, данне, чорта мені дайте, відьму, домовика!

Я вам розкрию український провінційний космос! Туди, туди, де меткі школярки затискують однокласниць, які пронизливо і задоволено верещать, туди, де вісімдесятирічні бабусі провокують на згвалтування...

Автор, здається, бачить сільську Україну дещо односторонньо... «Ну, жидуро, ти дограєшся, б...ь!» — виринає фізіономія з патріотично стилізованими козацькими вусами. Дограюсь, дограюсь... Але наприкінці мене врятує український провінційний космос.

В рік короткого царювання Андропова я ступив на поріг Бичківської середньої школи. Гай-гай, не вчора це було! Юносте моя, до мене!

Директору було років тридцять, він зустрів мене дружнім потиском руки і приязною посмішкою. Та що там приязною! В його очах аж горів захват, а рот попервах розкривався, наче директору від повноти відчуттів не вистачало повітря. Побачивши таку дивовижно приємну людину, я миттю згодився викладати в Бичках російську і німецьку мови, фізику і фізкультуру. І взагалі, я пообіцяв директору на першу ж вимогу виклада-

ти всі предмети, окрім традиційно проти-показаного радянському єврею трудового навчання.

Після того, як директор отримав мою згоду, з ним одразу ж відбулись неприємні зміни. Його посмішка стала кислішою, а через декілька хвилин перетворилась на гримасу огиди. Я не міг зрозуміти, в чому річ — себе я вважав приємним «з якого боку не глянь» молодим чоловіком.

Апаратна тварюко! Якщо ти читаєш ці рядки, постарайся зрозуміти, ким ти є. Ти — скотина! В земному житті ти непереможний, і всі наступні роки це повністю підтвердили. Але десь там, на небі, у Господа, є спеціальне пекло для чиновників. Там, там з тебе зроблять людину!

Моя перша завучка не була зразковою красунею, але для мене вона була і сексбомбою, і відьмою. Коли знайомишся з молодією сільською україною, то зразу ж відчуваєш, що вскочив у ліс, повний чарівної нечисті. Я миттю відчув звичне любовне мління і зачудовано впився у впевнено випнуті груди і гордо піднятий кирпатий носик — носикам такого роду я завжди віддавав перевагу над часто більш витонченими східними носами моїх одноплемінниць. Що ж до її ніг — о, тут переваги українок були ще більш очевидними. І взагалі, вона була «мій тип» жінки — так я тоді називав жінок, які через дві години знайомства робили з мене ганчірку.

— Ви будете жити в селі чи їздити?

— Я хотів би жити в селі. («Так я буду ближче до тебе, моя мавочко!»)

— Ну, то підемо попитаємо, може, хто візьме. («У тебе є шанс, тільки будь хоч трохи мужчиною — тоді, може...»)

І ми йшли, і я дивився на її груди і ноги. І ми прийшли до першої хати, з неї вийшла баба і сказала, що не зможе мене взяти, бо «живе одна». І я нічого не зрозумів, і ми пішли до другої хати, і знову вийшла баба і сказала, що не візьме мене, «бо одна». І третя баба сказала: «Взяла б, взяла б, але одна я». І я зрозумів — баби бояться, що село припише їм темпераментне любовне

життя з молодим вчителем. І тоді ми пішли до діда, і він взяв мене на квартиру, не боячись пліток, бо українські села навіть в кінці двадцятого сторіччя нічого не чули про гомосексуалізм.

Записка друга

Директор

Мій перший директор являв собою тип радянського керівника епохи загниваючого соціалізму. Навчанню і вихованню дітей він не надавав ніякого значення — його полум'яною пристрастю були лінійки, наради, плани та пояснювальні записки.

Всім відомо, що обличчя наших керівників розгодованими фізіономіями і мімікою часто нагадують свинячі риля. Один містик якимось цілком серйозно сказав мені, що це явний знак — у наступному житті вони будуть свинями. Директор мав типову розкормлену апаратну пику і поставу з виразно відставленим задом, як багато хто з дрібних сільських керівників.

Свого часу мого директора чомусь не взяли в КДБ, до якого він рвався всією душею. Отож, подався він у школу. Серце його належало грошам і владі, а така дрібнота, як вчителі і діти, викликала сильне роздратування. Він не відповідав, коли з ним здоровались, ніхто не чув від нього «дякую» чи «будь-ласка».

Пам'ятаю, як він розпорядився золотом для протезування зубів. Декілька вчителюк пенсійного віку, длубаючися у спорожнілих ротах, не один рік побожно очікували маленького золотого тельця. І ось з'являється директор і урочисто повідомляє:

— У нас приємна подія, поздоровляю! В школу прийшло золото для протезування зубів!

Пенсійні вчительки завмирають в екстазі.

— Пропоную віддати його мені. Хто «за»? Хто «проти»?

Вчительки набираються відчайдушною відваги і голосують «проти».

— Одноголосно! — показуючи міцні зуби українського чиновника, сміється директор.

На початку навчального року я отримав високе завдання — виготовити «класний куточок». Про те, що я сам виготовлю цей куточок, не могло бути й мови — в житті своєму я не міг нічого склеїти, вирізати, взагалі зробити щось своїми руками. Я завжди був унікальним дебілом у паперових справах і ніколи не міг бути іншим. Класний куточок! Від однієї цієї назви мене нудило. Я спробував забути про бюрократичну дурницю, але де там! Розлючене ревіння директора не дозволяло мені цього зробити: на його очах попирали святиню! Яюсь він і старі вчителі жорстоко взули мене на педраді.

Вдома я розродився короткою віршованою істерикою:

Они мне говорили
Все то, что говорится
Таким, как я обычно.

Звон громкий от пощечин
Стоял, мешая думать,
Ответить не давая.

Их челюсти сильнее
Моих интеллигентских
Расслабленных коленей.

О, эта сила челюстей!
Набыченность могучих шей!
В них — опыт поколений!

Дивовижним було те, що діти також почали злитись, хапали мене за руки і вимагали куточка. Їх незрозуміла «відповідальність» неприємно вразила мене.

Так почався мій конфлікт з директором. На моє і своє нещастя, він в перші дні грав зі мною роль сучасної розкомплексованої людини і тепер ніяк не міг упевнити мене в тому, що він такою людиною зовсім не є.

Бесіди Щуки і Карася протікали приблизно так:

— Я не розумію, як можна так безвідповідально ставитись до роботи! Дійшло до того, що діти приходили до мене скаржитись на вас — їхній клас єдиний не має

класного куточка! Діти хочуть знати свої обов'язки, а про ці обов'язки їм розповість їхній куточок!

— Михайле Степановичу, якщо діти приходили скаржитись на таке, то це, скажу вам чесно, ненормально для їхнього віку. Навіщо їм цей куточок з розписаними обов'язками фізоргів і старост? Вони ж прекрасно знають, що ніяких фізоргів і старост у школі не існує. А вони чомусь хочуть ці обов'язки знати... Діти ненормально розвиваються... І чому ви вважаєте, що я безвідповідальний? Ось подивіться, який вірш написав у мене Бондарчук...

— До мене доходять чутки, що ви вчите дітей невідомо чого! Мені страшно за вас і за учнів, з якими ви працюєте! Ви повністю знищили класний журнал!

— Ну що таке журнал, Михайле Степановичу! Всього-на-всього папір, бумага. Ніякого впливу на розвиток і виховання учня вона не має.

— А чому ви так говорите про бумагу?! З бумаги книжки роблять, а книжки мають велике виховне значення! Ви, як філолог, повинні були б це знати!

Такими «аргументами» директор завжди вигравав у мене словесні дуелі. Сила чиновника зокрема в тому, що він не боїться виглядати ідіотом, бо з ідіотом як сперечатись? Я ж, заінтригований новим для мене стилем дискусії, затаїв надію виграти у директора хоч раз. Потрібно було лише пробудити і в собі тупе примітивне чиновницьке начало. І яюсь, коли директор влаштував мені черговий рознос, я набрав у груди повітря:

— Що ви від мене хочете?! — верескнув я (це була моя домашня заготовка).

— Тільки одного, — відповів здогадливий директор, — щоб ви вчили дітей.

Я відступив, переможений, але фраза «Що ви від мене хочете?!» вже була серйозним проривом в омріяну дебільність. Літератор я чи ні?! Оволодіти ідіотською манерою сперечатись — і я виграватиму ці поєдинки! Немало годин я відпрацьовував роль, і коли через деякий час директор в

присутності вчителів знову громив мене, я вкрадливо запитав:

— Михайле Степановичу, я хотів би конкретніше зрозуміти — чого ви від мене хочете?

— Тільки одного, — відповіла бюрократична машина, — щоб ви вчили дітей!

— А я і так їх вчу! — це був теж наперед заготовлений хід.

— Погано вчите! — не задумуючись відповіла Шука.

— Ні, я добре вчу! — я немислимо напружував у собі весь можливий примітивізм. Директор на секунду задумався.

— Але можна краще? — запитав він.

— Ну звичайно, можна! — радісно верескнув я, впевнений, що перемиг.

— А головне — потрібно краще. І набагато відповідальніше. От цієї відповідальності вам і не вистачає. Її у вас абсолютно немає.

І Шука від задоволення навіть поплескала мене по плечу.

Стосовно паперів директор був де в чому правий. Я виявив буквально фізіологічну схильність нищити шкільні журнали. Через свою вічну розсіяність і байдужість до офіційних паперів я робив там неймовірну кількість описок і недоречностей. Описки я старанно виправляв, роблячи при цьому ще серію недоречностей, і так до безкінечності. Ні один двієчник не мав таких зошитів, якими стали після моїх записів шкільні журнали. А на повний мотлох я перетворив журнал шостого «Б» — цей клас удостоївся честі мати мене своїм класним керівником. Лють директора, який бачив мої безстрашні вправи з каліграфії, почала переходити в жах — наближався день приїзду комісії з райвно. Директор іноді навіть втрачав здатність скандалити, а коли відкривав журнал шостого «Б», то застигав у каталептичній непорушності і оскліло втуплювався в простір. Школа тремтіла — йшли чутки, що на чолі комісії приїде сам Стецюра. «Він може з'їсти людину», — говорили вчителі.

Отже, день приїзду комісії наближався, і я все наполегливіше працював з класним

журналом. Поступово мої думки почали набирати певного напрямку — від неакуратності я дозрівав до злочину. Все яскравіше я бачив те, як знищую цей журнал. Як правило, я бачив його в шкільному туалеті. В туалет, раз — і все!

Досвіду в таких справах у мене не було. Без сумніву, всі подумали б на мене, адже ніхто не мав таких тяжких стосунків з журналом, як я. Тож комедія мала всі шанси скінчитися драматично.

Врятувала мене наша прибиральниця. Кожного вечора ця немолода проста жінка спостерігала за тим, як я гвалтую журнал, й одного разу, наче добрий ангел, виросла у мене за спиною.

— Часом буває, що в школі пропадає журнал, — напруженим голосом сказала вона, — то це не дай Бог! В Михайлівці пропав журнал, то приїжджала міліція з собаками. Не дай Бог, щоб пропав журнал. Будуть шукати!

Ми подивились один одному у вічі.

До цього часу я вдячний цій прибиральниці. Так звані «прості» українці — великі психологи, в цьому я не раз переконувався. А до невеликих людських слабкостей (трохи вкрати щось у держави чи знищити журнал) вони ставляться спокійно.

Записка третя

Восьмий клас

І нині мені сниться той восьмий клас. У цьому сні я часто бачу себе поруч з Миколою. В руці у мене молоток, Микола обороняється короткою полінякою. Фінал цього кошмару різний — іноді я вирубаю Миколу, іншим разом він спритно гамселить мене по голові.

До школи після педагогічного інституту я йшов, зовні вдаючи з себе скептика, але в душі не сумнівався, що тільки-но увійду в клас і скажу: «Ребята, сейчас мы с вами войдем в неповторимый мир русской литературы», — як справжній конвеєр байронів, пушкінів, шекспірів і лесь українок запрацює в школі благословенного села Бички.

Одного я не міг зрозуміти — чому цього не зробили мої попередники?!

Навчальний рік почався з того, що нас відправили на обривання хмелю, і там мене чекали перші сумні спостереження. Справа в тому, що сільська дитина може годинами обривати хміль, втупившись в одну точку, причому на її обличчі в цей час не відображається жодної думки. Отож, моя віра в майбутній конвеєрний потік класиків дещо змаліла. Я також швидко відчув, що більше ніж тридцять хвилин щоденної роботи не витримує, і зайнявся психологічним спогляданням. Дуже швидко я знайшов яскраві винятки із тотальної одноманітності. Це були восьмикласники Микола і Стьопа. Микола був кістлявий, задерикуватий, нахабний хлопець з викличним виразом обличчя. Фізично він був слабкуватий, зате дух... Вже потім, коли він з'їв всі мої нерви, я почав помічати в його профілі щось від Керка Дугласа — того самого, що зіграв Спартака у знаменитому американському фільмі. Микола так само накопичував нижню губу, а коли Микола накопичував губу, всі методи педагогіки можна було запхати в одне місце.

Стьопа був маленький шатен з великими губами і зубами й вузькими ехідними оченятами — такий собі колгоспний чингізханчик. Отже, я виявив для себе дві демонічні особистості і невдовзі з'явився на полі з томиком Байрона, сподіваючись сколихнути століттями незаймані глибини. Я прочитав під час обіду декілька віршів, які сподобались школяркам, — втім, не був впевнений, зацікавив їх Байрон чи молодий вчитель. Невдовзі до нас приєдналися Стьопа і Микола.

Дівчата від мого читання поступово почали нудьгувати, а от на обличчі Стьопи з'явився несподіваний живий вираз. Він думав!

«Я щаслив, пєри Запада, что вдвое Тебя я старше...» — з великим підйомом прочитав я. В цей момент Стьопа несподівано голосно ригнув. Я подумки поспівчував такій публічній ганьбі і, не подаючи виду, прочитав ще півтора прекрасних рядки: «...

что могу мечтать Спокойно, глядя на лицо такое». Стьопа ригнув ще раз, при цьому радісно засміявся, разом з ним ригнув і зареготав Микола.

З цього моменту відрижка Стьопи стала віртуозною і безперервною. Він володів нею, наче курський соловей співом, і я зрозумів, що це своєрідний вид «художньої відрижки» — на щастя, майстрів такого роду не так вже й багато. Я сказав, що на сьогодні досить, і закрив томик Байрона.

Втім, демонічні стихії вже пробудились і в душах, і в природі — насунулась гроза.

З усіх народних прикмет найвідоміша — прикмета про низький передгрозовий політ ластівок, і вони таки з'явилися. Причому літали настільки низько, що викликали неабияку цікавість Стьопи, котрий скинув піджака і зробив пару спроб збити якусь ластівку прямо на льоту. Микола готувався приєднатися до нього. Я зібрав у собі залишки педагога.

— Стьопо, ластівка все-таки жива істота...

Стьопа глянув на мене, як на жабу, і, схопивши каменяку, пожбував нею в ластівку, але, на щастя, не влучив. Сухомлинський, який був запеклим ворогом тілесних покарань, миттю вивітрився з мене, і залишився один Макаренко, який ці покарання, в принципі, визнавав — через секунду я був поруч із непересічною особистістю і з максимальною силою та неймовірною насолодою тягнув її за вухо. Стьопа заверещав, якимось особливою протиположно роззявивши свого великого рота. Однак при цьому він зумів вільною рукою миттю стягнути з мене берет і провів, переходячи на «ти»:

— Пусти!.. Кину...

— Тільки спробуй... паскуда!

— Кидаю! Кидаю!

Мій берет на очах у восьмого класу плавно опустився в грязюку.

Так ми і стояли зі Стьопою деякий час, утворивши цікаву скульптурну групу, яку я б назвав, скажімо, так: «Вчитель, що тягне за вухо учня, який тільки що кинув берет цього вчителя в калюжу».

Записка четверта

Методика

Кожен педагог проходить через гамлетівське «бити чи не бити» учнів. Пройшов через нього і я. І однозначно вирішив — бити.

Били в школі майже всі, і у кожного був власний почерк.

Хімік бив короткими потужними серіями: три точні бокові удари по щелепі і на завершення — прямий в підборіддя. Діти дуже любили його, і коли він починав мордобій, веселився весь клас.

Вчителька фізики була сама безпосередність. Діти розказували мені, що вона може кинути туплею в учня, що сидить на задній парті, і точно вцілити.

Директор, який одразу ж зрозумів, що я без мордобою з учнями не впораюся, дав мені цінну пораду:

— Підходьте ззаду, беріть учня за вухо і сильно тягніть вгору. Учень почне підніматись, тоді різко тягніть вухо вниз. Збоку майже нічого не видно, все виглядає дуже солідно, а біль сильніший, ніж від удару.

Класичним, старим добрим прийомом тілесного покарання в українській школі вважається удар книжками по голові. Б'ють як однією книжкою, так і склавши разом декілька підручників. Цим ударом знання, так би мовити, символічно вбиваються в учнівську голову. Я не пам'ятаю випадку, щоб хтось із учнів сильно ображався на вчителя, який завдав йому такого удару. На жаль, після інституту я був налаштований на оригінальність. Я вважав, що цей удар надто провінційний, сільський, — тоді я ще не вмів цінувати таких простих радощів життя.

Не менш загальноприйнятною є атака учнівського вуха. В українській педагогічній традиції чомусь вважається, що з вухом можна робити все, що завгодно, — викручувати, повільно тягнути, різко смикати, з усієї сили стискати тощо. Але вухо чомусь здавалося мені вразливим і дорогоцінним органом, і атакував я його лише тоді, коли мене доводили до ручки. Хтозна, можливо,

це якісь підсвідомі єврейські імпульси, що примушують бачити в кожному молокососі майбутнього визначного скрипалю.

Початок нового навчального року ознаменувався оригінальними колективними ініціативами Стьопа і Миколи, а також Богдана з сьомого класу. Вночі вони підпиляли у дворі самотньої баби вишню. Дерево впало на бабину халупу і повибивало вікна.

Після цього випадку роздуми привели мене до інтуїтивної гіпотези, яку я подумки назвав «концепцією вирішального виховного удару». «Вирішальним виховним ударом» мені уявлявся удар не максимально сильний і не шкідливий для здоров'я учня, але сповнений якогось глибокого внутрішнього наповнення. Під дією такого удару учень складу Миколи, Стьопа чи Богдана повинен був нарешті усвідомити себе тим, ким він є — маленькою свинею. А ще — почуватись слабким, беззахисним, ображеним, покинутим, в ньому повинна була пробудитись повага до старших, потреба в любові і співчутті. Але як не всякому дано подарувати незабутній поцілунок, так не кожен спроможний завдати вирішального виховного удару. Бити повинна по-справжньому духовно цілісна, сильна і авторитетна для учнів людина. Я не вважав себе здатним завдати такого удару — тут потрібна була первозданна сила і свіжість.

Оглянувшись довкола, я поклав надії на молодого біолога, який тільки-но почав працювати в школі. Біолог був веселий чорновусий хлопець із Західної України, він прийшов до школи оптимістичним, нерозтраченим, надзвичайно подобався дітям і, звичайно, не міг не зіткнутись на своєму шляху з нашими корсарами з восьмого класу.

Декілька перших уроків біолог провів, ні на кого не скаржачись і нічого не розповідаючи в учительській. Нарешті на перерві він відвів Стьопа в сторону і сказав:

— Стьопо, кінчай-но дурницями займаєшся, бо...

— Пішов ти на... — коротко і по-чоловічому твердо сказав Стьопа.

— Ага... Ну то підемо в майстерню.

— Пойдемо!

Стьопа завжди приймав виклик! Я, сповнений надії побачити вирішальний виховний удар, пішов за ними.

В майстерні біолог не став займатись моралізаторством — воно було йому чуже. Він був свіжий, повний сил молодий симпатяга, і зразу ж наніс Стьопі добрячий удар у живіт. Стьопа миттю впав на підлогу і почав навіть не корчитись, а просто-таки битись в диких судомах.

— Стьопочко, ти що?! Ти що?!

— Грижа... визивай «скору»... здыхаю!..

Біолог спробував заговорити Стьопу, закликав його, ставав перед ним на коліна, але той пустив слину і перейшов до агонії. Немало ми пережили за ті короткі хвилини.

Здався Стьопа лише після того, як біолог запропонував йому цигарку з вугільним стержнем. Тут він встояти не міг, бо такої цигарки ніколи не бачив, але багато чув про неї. Стьопа неквапом припинив агонію, підвівся, взяв цигарку і довго курих, вдивляючись у простір і, очевидно, уявляючи себе тим недосяжним суперменом, яким він стане, коли виросте.

Скажи мені, як ти б'єш, і я скажу, хто ти! Стиль биття — це сама людина. Таких афоризмів можна створити безліч. Зрозумівши, що вирішальний виховний удар — не для мене, і обмірковуючи те, як справитись (точніше — розправитись) з учнями, я з сумом усвідомив, що авторитет директора і більшості вчителів тримався на занудливому моралізаторстві і ненависній мені радянській чиновницькій солідності. Поважно-нудотні нотації сприймались моїми маленькими колгоспниками за чисту монету, я ж виглядав у їхніх очах людиною абсолютно несолідною і сумнівною. Але як би скрутноті мені не було, я ні за яких умов не міг увійти в клас і виголосити промову в стилі нашого директора: «Дорогі діти! Ви живете в прекрасній державі, яка дала вам усе! Будьте достойними продовжувачами справи ваших батьків! Ваш одяг повинен бути завжди чистеньким і вигладженим. А коли ви виростете, найбільш достойні з вас зможуть вступити в партію!». Пафосне радян-

ське моралізаторство було мені противне, і все ж, впевнившись в тому, що нотації — це велика сила, я почав продумувати ще одну специфічну методику. Випробував я її на Миколі, і знову ж таки на колгоспному полі, тільки цього разу на збиранні картоплі. У нас якраз з'явилась молода вчителька математики — висока, струнка дівчина з довгим волоссям. Ми сиділи з нею на стовбурі поваленого дерева, поруч тихо шелестів ліс, настрої у мене був досить романтичний, чого, звичайно, чутливий Стьопа не міг не помітити. Він шепнув щось Миколі, потім з'явився Богдан, і невдовзі ми побачили поблизу їхні ехидні фізіономії, почули нахабний вереск і фразу: «Непогана баба! Я б її...». Юна математичка розгублено і злякано посмінулась і очікувально подивилась на мене. Я промимрив щось типу: «Мальчики, ну где ваша культура?» — в ті часи я вважав, що кожен рух і слово вчителя назавжди запам'ятовуються учнями і вічно гратимуть роль в їхньому дорослому житті. Хлопці відійшли, і... почались змагання з метання картоплі. Звісна річ, картопля летіла в наш бік.

Невдовзі Микола боляче влучив мені в ногу.

Я підвівся зі стовбура і підійшов до нього.

— Николай, — сказав я тихим м'яким голосом, — ты, вероятно, попал в меня случайно — в таких случаях надо сразу же извиниться.

— Ну нічого собі, — сказав Микола, — буду я ще перед всяким вибачатись! Ви багацько захтіли!

Я відчув, що настав час випробувати мою нову методику. Мені навіть здалось, що луна від ляпасів, які отримувала Миколина фізіономія, пішла по всьому лісу. Математичка відійшла в сторону, але в її очах світилась радість. Богдан і Стьопа бігали навколо мене і верещали: «Не маєте права! Ми йдемо в міліцію!», «Завтра ви добре получите!» — і т. д., — словом, кричали все те, що учень традиційно вважає найефективнішим у своїй віковій боротьбі з учителем. Ну, а педагогічно нове було в тому, що, б'ючи Миколу, я повчально віщав: «Миколо, прошу тебе,

вирости хорошим, вивчись, держава дала тобі все, пам'ятай, ти скоро станеш зміною своїх батьків, комсомольцем. Тільки заняття спортом, тільки навчання...». Микола вивчався, присідав, ухиляючись від ударів, щось кричав у відповідь і водночас, як я помітив, з цікавістю прислухався. По-моєму, цей насичений ідеологією мордобій навіть позитивно вплинув на нього на кілька днів.

Записка п'ята

Дід

Прізвисько діда, у якого я жив на квартирі, було Міттеран. Взагалі, Бички були переповнені прізвиськами досить-таки масштабними. Тут жили Менделєєв (крупний місцевий самогонник), Пеле, Одиссей, Тхір, Банда, Геракл, Ізаура.

Прізвисько було вдалим — дід дуже цікавився політикою і, як на ті часи, добре розумів її. Більше того, він був політиком у самих глибинах свого серця.

Перше враження від діда було колосальним. Влаштувувачись на квартиру, я запитав його про оплату. Дід декілька секунд з якоюсь невимовною ніжністю дивися на мене і раптом рішуче вигукнув:

— Грошей не візьму!

«Проста людина!» — подумав я, відчуваючи захват, і з великими труднощами всунув старому десять карбованців.

Дід був розлучений, роками жив самотньо, і це виробило у нього звичку розмовляти з собою і з хатніми тваринами. Наші кімнати були поряд, і я часто чув різноманітні екзотичні монологи і діалоги:

— Няв! Няв! Няв! — звертався до діда голодний кіт.

— Подождеш! Та подождеш! — суворо відповідав дід. — Ні х... не робиш! Та ні х... не робиш!

Старий, за його словами, лише раз у житті мав контакт з людьми, що отримали вищу освіту. Це було років п'ятнадцять тому, коли два заїжджі райцентрівські журналісти ночували у нього і «пообсцикали кровать».

Декілька тижнів ми жили з дідом душа в душу, але невдовзі в повітрі почало носитись невдоволення. Я запитав, чи не потрібно мені платити за квартиру більші гроші. Старий зізнався у своєму задумі:

— Єврейчики люблять поїсти не багатенько, але гарненько. Ви поїсте, і я біля вас поїм.

Але поїсти біля мене дідові не судилося. В той час я захопився натуральним харчуванням в його найкрутіших формах — голодував, їв кропиву, листя смородини і малини, листя подорожника, весняне листя берези, пробував напівсиру картоплю, а м'яса уникав, як отрути. Вражений дід ще деякий час за інерцією вигукував: «От, я так і знав — єврейчики люблять поїсти не багатенько, але гарненько!» — але невдовзі зрозумів, що омріяної дорогої ковбаси він при мені не побачить. Після того ж, як я порадив йому пророслі зерна пшениці в якості засобу боротьби з лисиною, він вереснув:

— Я що — пташка?!

І на деякий час перестав зі мною розмовляти. Якщо я пробував заговорити з ним про політику, дід холодно мовчав або відповідав однією і тією ж фразою:

— Моя політика — в тарілці!

Без сумніву, старий блазень ні на грам не вірив, що я харчуюся так для здоров'я, але, ненавидячи мене, можливо, й захоплювався «хитрою жидівською економією».

Одного разу я прокинувся від голосу діда. Двері в його кімнату були відчинені, і я побачив, що дід сидить і розмовляє з собою:

— Не по адресу попав, та не адресу попав. Він знає полежать, почитати книжку... він хоче і квартиру мати, і грошики сохрानить?!

І, енергійно скочивши на ноги й рубо-нувши повітря долонею, дід резюмував:

— Так не буде! Та так не буде!

Я дістав двадцять п'ять карбованців і спробував всунути їх дідові.

— Грошей не візьму!

Через деякий час дід взяв гроші, ласкаво подивився на мене і сказав: «Не переживайте. Ізмененій в поведенні не буде».

Це була цікава таємниця його душі. Дід мав дивну і попсовану натуру, чимось схожу на натуру політиків. Він ніколи не спілкувався відверто, а вів серйозну політичну гру. Грошей у мене з рук дід не брав — це було б для нього занадто примітивно. Я повинен був залишати гроші на столі і просити забрати їх. Деякий час вони лежали на столі, і дід тільки час від часу запитував:

— Це ваші гроші?

— Мої, — відповідав я. — Заберіть їх, дуже вас прошу.

Міттеран хитав головою, але через деякий час гроші зникали, і я декілька днів плавав у садомазохістській любові діда. Невдовзі зміненія в поведенні повторювались, і все починалось спочатку.

Такі ж маневри він провадив зі своїми знайомими і навіть домашніми тваринами. Якось ми сиділи при свічці і з двору донеслося виття дідового пса.

— Бельчик виє, — багатозначно сказав дід.

— А чого він виє?

— Як би це вам як освітній людині культурно об'яснить... Ну, знаєте, весна... вона впливає на його організм і викликає в ньому різні потреби... Такого впливу природи...

— О, то випустіть його погуляти!

— З одної сторони, ви праві, а з другої — чого я повинен потакати його слабості?!

Колишня дружина діда жила поруч. Дід ненавидів її, але коли баба на день поїхала в місто і попросила його постерегти хату, він згодився — приватна власність була для нього священною. Увечері біля бабиної хати з'явилась компанія хлопців-алкашів, які завжди не проти щось поцупити. Дід взяв вила і всю ніч чергував під хатою. Баба повернулася з міста, сказала «спасибі», але не виставила навіть самогонки. Через деякий час їй потрібно було написати листа до родичів, і вона звернулася до діда, який був у селі великим грамотієм. Дід з посмішкою щастя згодився, але відклав писання на два дні, потім ще, потім почав писати, але поскаржився на біль в очах, знову відклав

писання і, нарешті, написав неправильну адресу на конверті.

У мене поступово склалось враження, що дід день і ніч слідкує за кожним кроком своїх односельчан, прагнучи бути «політично адекватним» їхнім «позитивним» і «негативним» діям. Побачивши, що я ніяк не переходжу на «людську їжу», дід зосередив зусилля на тому, щоб я на зиму завіз йому паливо, яке надавалося вчителям безкоштовно. Я пообіцяв, але тут же забув про такі дрібниці. Міттеран у відповідь перестав топити грубу, ми не готували їжу і сиділи при чотирьох-п'яти градусах тепла, що ніскільки не хвилювало мою бомжува-то-філософську душу. Я за своїм читанням декілька тижнів навіть не помічав, що в хаті немає вареної їжі і можна врізати дуба від холоду. З того часу дідові ранкові монологи стали одноманітними:

— Що ж це таке?! Він що, цей хвілолог, озвірів?!

Я зрозумів, привіз дрова, але було вже пізно. Ми швидко сповнювались презирством один до одного. Він, очевидно, відчував банальну простоту і примітивізм моєї поведінки: все-таки він був людиною діяльною і демонічною — сільським Міттераном, а я — лише шкільним вчителем, який мав якісь не потрібні нікому книжні знання. В сільській хаті книжки нічого не значать, та й майже всюди вони значать дуже мало. Він мав свої духовні надбання — ненависть до баби, інтриги з односельчанами, мрії стати сільським багатієм. Дід розумів свій город, дім і речі свого дому, а в мені було щось таке, що легко обходилося без речей і дому і навіть було проти них. Крім того, дід був немалим садомазохістом — йому було солодко помститись мені і понести далі свої ображені мрії. Не знаю, хто зробив діда таким — радянський лад, екзистенційний дефіцит чи Едіпів комплекс, але я теж відчував ненависть до старого божевільного сільського єзуїта.

Отримавши дрова, дід через декілька днів зі стриманим торжеством сказав мені:

— Вам доведеться шукати іншу квартиру.

Записка шоста

Баба

Баба, до якої я пішов на квартиру після діда Міттерана, не вміла ні читати, ні писати і ніколи не була заміжною.

Якщо ти живеш удвох із жінкою на квартирі, то не переспати з нею майже неможливо. Оглянувши бабу, я вирішив, що цього разу варіант безперспективний — їй було вже сімдесят два роки, вони мала пожовклу шкіру і хрипке дихання. Втім, була ще досить струнка для своїх років, худа і чомусь завжди ходила в спортивному костюмі і кедах.

Ця баба вже померла, і я не хотів би, щоб її дух постраждав від тої іронії, з якою я тепер ставлюсь до неї, але...

Коли я влаштовувався до баби, мені говорили, що у неї «паганий характер». Такі попередження від колгоспників, які не надають особливого значення подібним речам, важили чимало, та, на біду, я не відчув небезпеки.

— Хароший хлопець! — сказала баба, оглянувши мене. — Робитиме так, що аж ноги будуть підлітати!

Ця дивна для квартирної хазяйки заява нітрохи не засмутила мене. Я лише внутрішньо скептично посміхнувся — примусити мене працювати фізично ще нікому не вдавалось!

Перший вечір пройшов спокійно, мене тільки іноді трохи дивував голос баби — то він нагадував далекий грім, то в ньому відчувались інтонації тигра.

Ранок почався з крику баби над моїм вухом. Ні, це був не крик, а рев могутнього звіра.

— Вставай!! Вставай!!! — ревіла баба.

Я не ворухився, зразу відчувши, що мене чекає довга і нелегка боротьба.

— Вставай, бо получиш! — ревонула баба ще раз.

— А що таке? — бурмотів я, намагаючись зобразити гідність.

— Що таке, що таке?! — передражнила мене баба. — Гімно м'яке! Біжи до Дурня,

позич у нього мішка! Картоплю перебирати будемо! Вставай, й...п твою мати!!!

— До кого йти?!

Я тоді ще не знав, що в селі є Дурень.

— Та пішов ти к йо...ній матері! — ображено гаркнув тигр і, махнувши рукою, вийшов з кімнати.

З дев'ятої ранку до дванадцятої ми перебирали картоплю — отож, я вже чотири години був у безперервній роботі. Після того, як картоплю було перебрано, баба, могутньо дихаючи мені в обличчя, наказала:

— Тепер йди в Колодне! Там у магазині гречку дають, то будь трохи сміливіший — може, кого треба в очіріді пхнуть! Бігом!

Бігом не бігом, але я голодним поперся в село Колодне і повернувся через чотири години, пройшовши кілометрів п'ятнадцять. Ніякого обіду в хаті не було, більше того — баба наказала мені приготувати картоплю для неї і для себе.

Я варив картоплю і мені здавалось, що я марю. Я, який і самому собі готував якусь дрібницю хіба що раз у місяць, тепер варив картоплю цілком працездатній сільській бабі, яка до того ж ревла, як дикий звір. Але якби я в перший же день розпрощався з бабою, то заробив би в селі таку репутацію, що навряд чи хто взяв би мене на квартиру.

Я вніс картоплю в бабину кімнату.

— Ти не потовк картоплю! — гаркнула баба.

Почувши таку команду, я мало не побажав, щоб це була остання картопля, яку вона їсть. Але потовк картоплю і, навіть додавши масла, знову повернувся в кімнату. Думаю, що такого випадку в бабиному житті зроду не було і в цей момент вона уявила себе якоюсь надзвичайно високопоставленою особою. Повним неможливої величі рухом вона взяла картоплину, вкусила хліб і...

— Ти не підігрів мені хліб! — заревіла стара ідіотка. — Ти не вчитель, а гівно!

Не знаю, яке у мене в цей момент було обличчя, але те, що якісь внутрішні очі душі вилізли не знаю куди і мало не луснули, — це точно. Якби мої думки матеріалізувалися — тут би бабі й мученицький кінець.

А як мені мріялось нести в село світло освіти! Я був готовий нести його і своїм квартирним господарям. Та не так сталося, як гадалося. Якщо Міттеран бачив у мені Рокфеллера, що мав допомогти йому видертись на вершину багатства, то баба мріяла про денщика, козачка, пажа. Себе бачила царицею, княгинею чи ще чимось у цьому роді. А про що їй було мріяти в Бичках? Та вже ж не про освіту!

Господарством баба майже не займалась. У неї не було ні корови, ні свині, лише декілька курей і город, на якому працював її п'ятдесятирічний племінник (баба називала його «сцикуном»). Вона любила дивитись кінофільми про «багату жисть» — фільми, в яких були виїзди на трійках коней, бали, гарно одягнені герої. Коли баба дивилась фільм, то могутній темперамент примушував її брати в ньому особисту участь.

— Чего вы от меня хотите?! — вигукував якийсь російський слабодухий «лишний человек», переслідуваний активно героїнею.

— Чого?! Чого?! — передражнявала баба, вступаючи в діалог. — Тебе!!!

Я з юності мав неприємний талант вивільняти в садистах їхні схильності, а потім довго і героїчно з цим боротись. Отож, щодня стара дияволиця прагнула показати мені свою неймовірну силу і лють. Я поскаржився на свою тяжку долю деяким знайомим. В селі баба вважалась целочкою, і мені радили допомогти їй в цьому питанні, але попереджували, що «наверно, там і дрель не возьме».

Природна лють баби підтримувалася ще й тим, що я не подобався їй як мужчина — для неї я був надто слабохарактерний. Думаю, якби я й справді проявив себе «трохи сміливіше» — добре обматюкав би її чи ще щось в такому роді, то баба поводитись би спокійніше. І все ж різниця у віці була така велика, що абсолютно не зважати на мене як на мужчину баба не могла, і як тільки я залишався сам і починав роздягатись, вона тут же з'являлася в моїй кімнаті. Я висловив їй своє невдоволення.

— Ой-ой! — з люттю буркнула баба. — Воно мені треба?!

Але заходити продовжувала, що навело мене на певні думки. Задумавши вирішити бабине сексуальне питання, я запросив у нашу хату Дурня.

Дурень був в деякому сенсі ефектною особою. Як великий любитель футболу, він приходив грати з учнями на подвір'я нашої школи. Це був один з тих хлопців-алкашів, які не виїхали в місто, бо самогон дешевший за горілку, і тому тинялись по селу, неначе неприв'язані бички. Грав він дуже своєрідно — для нього, наприклад, не складало проблем на повному ходу врізатись головою в дерево — здавалося, що він навіть цього прагнув. Врізавшись головою чи обличчям, Дурень хвилини зо три лежав на землі, закривши обличчя руками, а потім ще з більшою енергією кидався в гру — бив по ногах, врізався в штангу головою або бив головою в іншу голову чи обличчя. Словом, складалось враження, що голова для нього абсолютно нічого не значить. Постійним суперником Дурня у цій справі був ще один такого ж типу хлопець. На повному ходу вони врізались один в одного, перевіряючи первісну камінну міцність своїх черепів.

Дурень був алкашем у свої двадцять два роки, мав сильну статуру і, як я помітив, подобався бабі, яка іноді майже дарма продавала йому самогонку.

В селі і в місті зв'язок молодого алкаша зі старою бабою — звичайна річ. Традиційним сільським варіантом є також згвалтування старих бабів молодими хлопцями. Звичайно, справжнє це згвалтування чи організований бабами захід, потрібно дуже довго з'ясовувати.

Я не сумнівався в тому, що Дурень, якщо його добре підпоїти, може клюнути на бабу. Після цього сексуальні проблеми старої дівки могли б пом'якшитись, вона б стала добрішою, була б вдячна й мені.

Отже, я запросив Дурня до себе, ми сиділи у моїй кімнаті і пили. Баба не з'являлась, хоча я не сумнівався, що вона бачила через вікно, як ми зайшли в хату.

Дурневі я не пояснював, чого від нього чекаю — такі речі в селі зрозумілі без слів.

Ми випили приблизно по склянці, як двері відчинились. На порозі стояла баба. Цього разу вона була не в спортивному костюмі, а в нічній сорочці і незмінних кедах. Гнів і гордість палали на її обличчі, у певному розумінні вона була навіть прекрасною. Вона все зрозуміла.

Дурень, який добре знав про симпатії баби до нього, спокійно, насмішкувато і владно окинув її поглядом сільського пітекантропа, неначе говорячи: «Як ти хочеш, то я можу тобі кое-що зробити!». Я ж не знайшов нічого кращого, як ляпнути стандартне:

— О! Я бачу, що у вас, Ганно Степанівно, прекрасна фігура!

Не кажучи ні слова, стара весталка кинулась на мене, розставивши руки і шукаючи моє горло, наче панночка-відьма, яка згубила Хому Брута.

Руки були немічні, але сила її духу знову вразила мене. Їй подобався Дурень, можливо, вона навіть була закохана в нього, але принизитись не могла і спробувала зберегти гідність, самовиразитись, а самовиразитись вона могла тільки в бою!

Боролась баба настільки самовіддано, що я змушений був покласти її на ліжку, і вона продовжувала поєдинок, лежачи на спині, причому з-під її нічної сорочки виглянули спортивного типу сині труси. Все це, звичайно, було крутою місцевою еротикою, але стало ясно, що бабин роман з Дурнем вже не відбудеться. Дурень сказав: «Ну вас, баба Ганя, на...» — і, забравши пляшку, пішов геть.

З езуїтського чаду Міттерана я потрапив у пекельний вогонь сатанинської баби, і майбутнє здавалось мені безпросвітним. Однак саме в цей момент містичні сили, які завжди відводили від мене будь-яку фізичну роботу, знову повернулись обличчям до свого улюбленця. Я помітив їхній вплив здавна, коли в юності працював робочим-шляховиком і виконроб буквально вимагав, щоб я ще з ранку залишав робоче місце і йшов додому. Тепер баба на собі відчула їхню могутність. Невдовзі у неї повністю пропала охота щось вимагати від мене, а потім я сам знайшов

собі роботу — гратися з цуценям, яке баба завела.

І все ж близький фінал наших стосунків відчувався в усьому. Баба більше не вимагала роботи, але їла мене поїдом. У неї була астма, і коли вона почувала себе добре, то вдосталь ревіла, наче сповнений сили тигр, коли ж їй ставало погано, то мовчки йшла у свою кімнату, вражена невідповідністю між власним могутнім духом і немічною плоттю.

Останнім часом баба почала звертатись до мене навмисно тихим голосом і на моє «Що?» відповідати однією і тією ж незмінною римою:

— Гівно!!!

Останній наш скандал був коротким. Одного разу я побачив у коридорі великий бачок із класичним запахом самогону.

Баба, проходячи мимо, щось пробурмотіла під ніс, звертаючись до мене.

— Що? — запитав я, відчуваючи бурю і закладаючи її.

— Гівно! — торжествуюче заревіла баба. — Ти — гівно всране!

— Ах ти, старе падло, — сказав я, насуваючись на бабу. — Я — вчитель, а ти хто?!

Баба позадкувала до свого бачка з самогоном.

— Ти добре знаєш, хто ти, — резюмував я. — Ти — гівно!!!

Все зразу стало на свої місця, і на обличчі у баби з'явилися страх і повага.

На цьому потрібно було б поставити крапку, але я вже закусив віжки.

— Стара паскудна самогонниця, — сказав я, — зараз я піду до школи і подзвону в міліцію, яка через тридцять хвилин буде тут.

Це був незграбний хід. Правда, якби я викликав міліцію, то, можливо, навіть заслужив би повагу баби як «сурйозна» людина. Але я не зробив цього, і слава Богу — що таке квартирні проблеми у порівнянні з нечистою совістю?! Через декілька днів баба випровадила мене.

Пішовши з квартири, я мстив бабі, розповідаючи в селі про її жахливий характер, вона ж стверджувала, що я бігав перед нею голий.

Згадуючи своїх квартирних господарів, я думаю, що і баба, і дід Міттеран були сильними особистостями, які весь жар своїх душ розтратили у стиснутому просторі українського сільського космосу. Баба вже померла, дід, думаю, ще живий. Їхнє життя певною мірою було насиченим, справжнім. Ці сільські демони боролись, ненавиділи, шукали, програвали, але не скніли.

Записка сьома

Національність

В дітях Бичківської школи відчувалась неабияка антисемітська підготовка.

Приїжджаю зимового ранку до школи. Вчителів ще немає, учнів теж не видно. Заходжу в учительську, вмощуюсь, збираючись задрімати. Під дверима шепіт:

— Хтось із вчителів є?

— Є.

— Хто?

— Жид.

Я вийшов з учительської і, вслід за стрімким тупотом дитячих ніг, зайшов у восьмий клас, в якому за партою вже сидів захеканий Василь, щосили удаючи з себе невинну овечку, яка тихо дрімає.

— Як справи, Василю? — ласкаво поцікавився я (школа швидко робила мене езуїтом).

— Нічого... — підозріло зиркнувши на мене, бовкнув Василь.

— Молодець! — сказав я, наступаючи йому на ногу. Василь завив.

— За що — знаєш?

— Знаю! — з біблійною простотою відповів він.

Варто було нам поїхати на збирання льону, як на все поле зразу ж чулося:

— Жи-и-д! — і з копиці то виглядала, то зникала голова Богдана.

Катя Василенко, зустрівши мене на перерві, починала мелодійно наспівувати:

— Зід! Зід! — вона вважала, що помінявши «ж» на «з», витримує якусь норму і гарантує собі безпеку. Діти — великі формалісти, коли їм це вигідно.

Навіть Сергій — двієчник з восьмого класу, для якого трійка була за щастя, — отримавши у мене три бали за чверть, сумно і мужньо сказав:

— Жид є жид! — і вигляд у нього був такий, неначе він все життя промучився з жидами, між тим як він їх, окрім мене, й на очі не бачив.

Микола, цей божий бич школи, чомусь не вживав слова «жид» — його йому заміняло невідомо де почуте «нацмен». Подумати тільки — сільський трієчник, пеньок, який не знав жодної кавказької столиці, постійно і з глибоким внутрішнім наповненням вживав слово «нацмен». Я був вражений такою підкованістю в національному питанні при повному невігластві в усьому іншому.

Остаточо я очманів, коли на подвір'ї школи трирічний малюк пробелькотів мені:

— Зидоцьок ти! Зидоцьок!

Поступово у мене склалося враження, що «тато», «мама» і «жид» — три перших слова, які опановує українська сільська дитина. Все ж я не був надто цим засмучений, оскільки справжнього антисемітизму в дітях не було, за винятком Стьопа, Миколи і Богдана. Втім, і їхній антисемітизм був поки що лише продовженням природних садистських якостей.

Що ж до дорослих, то, мої відносини з ними склалися якось аж неправдоподібно добре. Євреї, як відомо, в селах не водяться, отож вчителі і колгоспники села Бички зустріли мене з тим колосальним інтересом, який супроводжує будь-яку особу моєї національності, що невідомо як залетіла в село — думаю, що вчителювання «єврейчика» назавжди увійшло в історію Бичків, а можливо, і в тамтешні легенди і сказання.

Пам'ятаю, як я збирався на перший дзвінок. Виявилось, що старі туфлі вже не годяться для визначних дат, а нові немилосердно тиснуть. Я беру нові старі туфлі, а нові кладу в портфель. Автобус під'їжджає до школи. Знімаю старі туфлі і, скриплячи зубами, беру нові.

В автобусі зі мною їхала вчителька з Бичків, яка і так всю дорогу їла мене очима, а тут під її окулярами прямо-таки спалахну-

ла блискавка. Пояснення цьому я не знайшов, але через півгодини, проходячи повз вчительську, я почув схвильований голос моєї попутниці:

— Що то значить єврей! До самої школи їхав у старих туфлях, а тільки наприкінці одягає нові і йде.

— Економна нація! — піддакнув бас геograфа.

— О-о!!! Ну ви що — єврейчики! — прокудкудакав жіночий голос.

Я чекав народного «Ну, жиди! Я б усіх їх..!».

Але цього не сталося: українці — нація естетів, вони не люблять різких, дисгармонійних переходів.

Сільський українець з дитинства знайомиться з екзотичними легендами про євреїв і все життя не може розібратись, де правда, а де вигадка. Цікавість дорослих бичківців була неймовірною.

— Знаєте... я хтіла вас спитати... Ну... ви тільки не ображайтесь... Ну-у... люди мають різні національності... То у вас теж є своя нація... я не знаю, як це сказати... я дуже добре ставлюсь до вашої нації...

— Дякую, — відповідав я. — Цю націю можете називати «єврей».

— От-от, — вигукувала співрозмовниця, глибоко вражена моєю відвертістю. — Ви не ображаєтесь на це слово, а кажуть, що багато хто з вашої нації ображається...

— Ображаються на слово «жид» — повчав я, відчуваючи генетичну втому від цієї багатовікової бесіди євреїв з аборигенами всіх країн світу.

— От-от! — скрикувала співрозмовниця, неначе чула це слово вперше. — А ви не знаєте, чому ваші ображаються на це слово?

Безкінечну кількість разів я чув історію про те, як мій черговий співрозмовник «лежав у лікарні з євреєм — і нічого! — це була хороша спокійна людина».

Деякі сільські українці, які попрацювали в містах і спілкувались з одним-двома євреями, говорили мені:

— Я краще буду мати діло з єврейчиком, ніж з мужиком!

Також я часто чув підбадьорливе:

— Ну, їй богу, ви зовсім не схожий!

А найбільш відвертим звертанням порадював мене один механізатор. Зустрівшись зі мною в черзі біля гастроному, він декілька хвилин із захопленням і якимось жахом дивився на мене, потім підійшов ближче і видихнув:

— Я чув, що ви єврейчик, або, якщо вам так приємніше, жидок!

Записка восьма

Військкомат

Згадую власні шкільні роки, свої шістнадцять. В ті часи я був по-радянському впевнений, що між українцями і євреями не існує ніякої різниці, окрім слів «єврей» і «українець».

— Разница есть, — сказала мені мама.

— Какая?! Все народы равны — почему ты этого не понимаешь?! Я, ребенок, это понимаю, а ты — нет!

— Вот ты вчера остался дома. Почему?

— У меня была температура!

— Ты воспользовался тем, что температура чуть-чуть поднялась, разнежился и не пошел в школу.

— Ну и при чем тут разница между народами?

— А украинский мальчик пошел бы.

Я згадав, як мучився на перебиранні картоплі, і відчув звичний неприємний холодок — сумнів у власній мужності.

Невдовзі я знайшов підтвердження цьому. Сталося це в день, коли наш восьмий «А» і разом з ним восьмі «Б» і «В» проходили медичну комісію у військкоматі.

Хлопці виходили з комісії веселі і збуджені.

— Ну, що там перевіряють? — запитав я у Колі Турчинюка.

— Як що?.. — Коля назвав слово з трьох букв.

— А як його перевіряють?

— Знімаєш труси, і він у тебе повинен зразу встати.

— При всіх?

— Канешно, при всіх. Там для цього спеціально є дві молоді баби-медички. Ти на них дивишся, і він зразу встає.

— У тебе встав??!

— А що ж! Там же дві баби-медички!

Я почав підозрювати, що в армію не піду — не пройду комісію. Спробував уявити себе без трусів навпроти двох молодих медичок у білих халатах — безнадійно. Потім неначе щось ворухнулось. Але для армії цього, напевно, буде мало...

— У тебе перевіряли...? — запитав я у Сашка Сівченка.

— О-о-о! Ну його в баню, з такими перевірками!

— А як перевіряють?

— Захожу, тільки-но зняв труси, як Слабошпицький (наш місцевий хірург) як дасть ногою по...

— І що? — я щосили сподівався на чудо.

— Як що? Встав, як миленький. Що ще може бути?

Мені було шістнадцять років і весь мій скромний сексуальний досвід свідчив, що справа безнадійна. А у них вставав! Я сидів, думав про мужність українців і проклинав той день, коли народився на світ євреєм.

Сексуальною легендою школи тих часів був Гена Зайнчуківський. Гена почав сексуальне життя в п'ятому класі, крім того, він був хлопець сміливий, прекрасно бився і не просто «зажимав» дівчат, як ми, а вмів не без елегантності підупадати за ними. За Геною тягнувся шлейф міфів. Згідно з нашими тодішніми дитячими уявленнями про сексуальне життя, він зі своїми здібностями міг прямо при хірургові Слабошпицькому розкласти двох дівчат-медичок і вони б не захотіли чи не змогли б йому опиратись. Я з нетерпінням чекав виходу Гени — тут мало щось статись. І ось Гена вийшов, одягнувся і, нічого не кажучи, пішов.

Але Вітя Журавський, що проходив комісію разом з Геною, вискочив від лікарів у великому збудженні.

— Ну, Гена пройшов комісію? — запитав я, з усієї сили на щось сподіваючись.

— Ох, що там було! Хлопці, ще такого сьогодні не було!

— Ну, розкажуй!

— Заходить Гена, побачив медичок, став і мовчить. Слабошпицький йому каже: «Знімай труси!». А Гена йому: «Чого це я должен перед каждым знімати труси?! Самі свої знімайте, як вам треба!». Тут Слабошпицький як кинеться на Гену, як рвоне труси, то у Гени в руках тільки резинка залишилась.

— І у Гени встав? — запитав я, повертаючись до проклятого питання.

— Не встав.

— У Гени?! — всі мої надії зразу ожили.

— Ну. А Слабошпицький як побачив його хазяйство — а у Гени знаєш, який він! — то аж закрив очі рукою і як крикне «А-а-а!». Потім кричить медичкам: «Не, ви подивіться на ЦЕ!» — хапає Гену за нього, тягне до столу і з усього розмаху — всім хазяйством обстїл!

— І що?

— І він при дівчатах-медичках встає. А здоровенний!

Я вирішив, що в армію не піду, а стану вченим, бо серед євреїв багато визначних людей. І ким би я був в армії поруч з такою могуттю?!

Але я пройшов комісію, і мене чомусь не били по... Можливо, це було пов'язано з національною слабкістю мого організму?

І пізніше я не раз стикався зі схильністю українців до специфічних розіграшів, які проводяться дуже серйозно і до кінця. Їх було чимало в моєму житті, і я не пам'ятаю випадку, щоб не попався.

Записка дев'ята

Сільський ерос

Тепер я хочу торкнутись такої вічнозеленої теми, як український сільський ерос.

В реальному житті сексуальне святенництво не властиве сільським українкам. Думаю, що мало хто з них пропустить свій шанс і «не втримає її ніяка сила на світі», як сказав би, думаю, Гоголь. Але воістину, нема в селі дурних розповідати про свої щасливі хвилини, отож балаканина вчительок на небезпечні теми була просто нестерпною

— кожна божилась, що «в житті б не зміни-ла чоловіку». Між тим, за деякими повними язичницької сили і енергії висловами, а також за тонкими і точними зауваженнями, можна було без усякого сумніву впевнитись, що справи йдуть зовсім не так погано. Але такими були лише окремі, рідкісні вислови вчительок, а в основному я був буквально задовбаний сільським вчительським моралізаторством типу: «Я б її, суку, схопила за ноги і роздерла пополам!» (з приводу чергової гулящої учениці). Справжньою чумою Бичківської школи була сорокап'ятирічна математичка. Її спостережливість і цікавість були неймовірними. В одного вчителя вона помічала розстібнуту ширінку, іншого називала смердючим, той пив, ще один нічого не їв, а автор цих рядків вчив дітей «невідомо чого». Я й справді вчив дітей невідомо чого, але ж такими були всі духовні революціонери!

Священництво математички було особливо нестерпним. Стіни вчительської на всіх перервах відлунювали її противний голос, який після критики чоловіків — цього негативного прикладу, — за всіма правилами педагогіки, переходив до прикладу позитивного — подвигів самої вчительки та її чоловіка на сімейній ниві. Цей голос також нудно теревенив про ідеальний стан її гусей, корів і качок. Що ж до чоловіка, то він був втіленою досконалістю — день і ніч працював на городі, ходив весь час у гною і т. д.

Звісна річ, вся чоловіча частина школи ненавиділа математичку за її язик, а жіноча недолюблювала за зразкового чоловіка.

— Я б оте чорнороте падло своїми руками задушив, — говорив мені вчитель хімії Петро Семенович — тихий, незлобивий алкоголік.

В еротичних питаннях математичка була гранично безкомпромісною, вона несамовито боролась проти благословення людського життя — кохання, єдиної світлої плями серед пізньюрадянського занудства — і заслуговувала на божественне покарання. І воно прийшло — вчительці математики зрадив чоловік.

Тільки-но ця приємна новина прийшла в школу, як її чоловіча частина подумки підстрибнула від радості. Декілька днів чоловіки ходили в прекрасному настрої і чекали цікавих і колоритних подробиць.

Зрада в селі — подія вселенського масштабу. Три дні підряд кожен вчитель, входячи в учительську, завмирав, не в силах відвести очі від незвичного видовища. Бідна математичка мовчки сиділа в кутку вчительської, закутавшись у чорну хустку, з якої блимали урочисто-сумні очі. Поводилась, як на справжніх похоронах. На четвертий день все розповіла.

— Він не думав, що я так рано приїду з Житомира. Заходжу в хату — нема. Чую, хтось на горищі шепчеться. Беру драбину, залізаю, бачу — він обнімає голу Савченчиху, а та вже, падло, розкинулась... Я кажу: «Миколо, що ти робиш?». Він як скочить з горища, як стрибне прямо на мене, ми так і попадали в город. У мене до цього часу звоношник болить. От такий позор! Що робить? Як йому отомстить, людоньки?!

— Це горе, — простогнала прибиральниця, — це велике горе.

— Він став як звер, — продовжила математичка. — А через пару днів каже мені: «Вона мене обпоїла. Я не знав, що я роблю». А я йому кажу: «То чого ти не заліз на корову?!».

В чоловіках-бичківцях я не помічав священництва — скоріше, їх висловам був властивий грубий фізіологізм і якесь виробничо-технічне ставлення до еротики. Одного разу під час чоловічої пиятики я взявся просвітити їх в сексуальному плані. Деякий час вчителі без усякої цікавості слухали мої розповіді про Кама-сутру, садизм, мазохізм і ерогенні зони.

— А, кстаті, Танька Марченчиха сама лізе на чоловіка, — сказав викладач цивільної оборони.

— Як сама лізе?

— Не лягає під чоловіка, а сідає на нього.

— А хто бачив?

— Вітька Михайленко заходив до них у хату.

Скошений такою слабкою теоретичною підготовкою, я заходився із ще більшою енергією виконувати свою просвітницьку місію. У відповідь — байдуже мовчання. Коли ж дійшов до розповідей про скотолозтво, фізик підтримав мене:

— А таке точно є!

— Ви бачили? — спитав історик.

— Бачив.

— Кого?

— Нашого голову колгоспу.

— Ти бачиш!

— Ти диви, яка гадость!

— Та не цього, що зараз, а того, що був зразу після війни. Іду я з полювання і заходжу на ферму. У мене в руках ще й рушниця була. Бачу — голова пече.

— Кого? — поцікавився я.

— Корову. Я молодий був, ідейний. Віра була. Скидаю рушницю і кричу: «Прекратити негайно!». Він кидає корову — і до мене: «Коля, ти нічого не бачив!». А я йому: «Та що це таке?! Це ми до чого так прийдемо?!». А він мені: «Коля, ми чоловіки!». «Ну то й що?!» — кажу я. — «Всьо, ти нічого не бачив!»

— Кстаті, це заборонено законом, — сказав історик. — Може получитись наполовину людина, а наполовину корова.

Записка десята

Українки

Дівчата моєї юності! Це сімдесяті роки, слава Богу! Ви фарбуєтесь вітчизняною косметикою, ви одягнені у все радянське, у вас не такі довгі ноги, які в моді зараз, але у вас непогані ноги, чорт забирай! Де, де ви, мої райцентрівські шістнадцятирічні дівчата, де ваші поцілунки, де ваші юні груди? Вас змінили ці бездушні триперні городянки, і нічого кращого не передбачається.

В мікрокосмі моєї душі, в Едемі моєї пам'яті я замкнув вас, дівчата і хлопці моєї юності, наївні і природні, як саме життя. Через роки я чую з кущів ваш щасливий шепіт:

— Ну, ще палочку!

— Не, Коля, на сьогодні хорош, пора додому!

О, моя юності! Я згодний на все, щоб повернути тебе! І я буду бігати підтюпцем, стрибати в ополонку і частково поверну собі юність, але дівчат моєї юності я не поверну ніколи.

Однак зізнаюсь, в мені живе ідіотична віра в щасливе і ефективне воскресіння — коли-небудь, в наступних народженнях, я всіх вас перекохаю, я перетрахаю вас усіх!

Зосереджуючись на головному еротичному конфлікті свого життя, я можу сказати, що мав у дитинстві досить симпатичну мордочку, і дівчата закохувались у мене регулярно і цілими зграйками. Але оскільки замість того, щоб «глядіти» свою мордочку, прасувати штани і тримати в порядку волосся, я все більше тягнувся до читання Гегеля і трансцендентних медитацій, то звісна (тепер!) річ, біля мене, замість моїх боже-ственно-свіжих селючок, залишились лише міські інтелігентки, млосно нудні, з вічними розмовами про Цветаєву.

Перед простими сільськими (а отже, демонічними, язичницькими) дівчатами я в душі своїй завжди стою на колінах, оскільки в їх особі я в деякому смислі схилиюсь перед Україною. За що я так вподобав собі Україну, неважко здогадатись. Роздратований деякими малопоетичними якостями українок, в першу чергу — їхньою надмірною заземленістю, я ніколи не був байдужий до їхньої еротики! Тут-то Україна отримала наді мною повну і остаточну перемогу. За багато років я не пам'ятаю випадку, щоб коли-небудь спав з чистокривною україркою — у всіх моїх дівчат завжди явно переважала польська кров. І якщо я й міг час від часу забити голови гордим, темпераментним, аристократичним дочкам Польщі розмовами про латиноамериканську прозу чи німецьку філософію, то сільським українкам це майже завжди було до...

Аналізуючи свій конфліктний роман з Україною, я помічаю, що ніколи не вважав її матір'ю. Я був невдалим коханцем України — в цьому є, якщо хочете, певна трагічна велич — отже, Україна повинна спокутува-

ти переді мною свою провину, але як і коли — бог знає. З українками я, на превеликий жаль, переживав не тілесно-сексуальні, а лише еротично-духовні пригоди. Одна з таких пригод сталась у мене із, здавалося б, звичайною сільською бабою.

Українська баба — це справжній тигр кохання! Це стара, але дика кицька! Ох, баби, баби, чув я одного разу ваш спів на Купала і багато чого зрозумів... Ох, мучиться ваша язичницька душа!

Це був свого роду хор-парад сімдесяти-вісімдесятирічних баб зі свічками в руках. Їхні дикі голоси пронизували повітря. Не тільки безсумнівна хіть, але й нахабна впевненість у своїй сексуальній могутності була в цих голосах. Уже тоді я відчув, що така баба могла б легко розправитись з таким гарячим любителем українського еросу, як я.

Набоков у «Лоліті» стверджує, що з дівчат-підлітків випромінює демонічна сексуальна енергія; я хочу висунути додаткову гіпотезу: така ж енергія вивільнюється із сільських баб — особливо худорлявих, жилавих, старих, як світ.

Недарма якось мій приятель — Казанова Житомира Ігор Д. — звернув мою увагу на те, що в селах постійно повторюється один і той же сюжет — згвалтування сімдесяти-вісімдесятирічних баб молодими хлопцями.

— Це ясно, — сказав я, зарозуміло вважаючи себе знавцем села, — дівчата повиїжджали в місто, хлопці ходять, як неприв'язані бугаї ...

— Це так, — тонко підмітив мій геніальний друг, — але є ще одна причина, головна...

— Яка?

— Старі відьми провокують на згвалтування.

Якось я в черговий раз шукав квартиру. Мені порадили звернутись до листоноші, я зустрів її на дорозі і ми пішли дивитись квартиру. Їй було далеко за шістдесят, вона носила валянки з калошами, була худа, моторна і жилава.

— Ось у цій кімнаті можете й жити, якщо вам пондравилось, — сказала баба.

У кімнаті стояв собачий холод.

— Холодно у вас...

— Як буде холодно, то натоплю, полягаємо на печі і нагріємось...

Її голос був юний, гарячий, і в ньому був темний поклик. Несподіване сильне бажання вдарило мені в голову, я чомусь зразу уявив її без сорочки, і баба, неначе знаючи це, злегка посміхаючись, випнула груди.

Запанувала тиша, пішла тиха вічність. Щось випромінювала її сорочка, але що? Сорочка випромінювала її відвагу, її свободу і ще щось... Україну, Україну випромінювала її сорочка! І ця Україна хотіла і знала, що може!

Отже, я стояв і роздумував, вступившись у наше любовне ложе — широку і високу піч. Якщо я з цією дияволицею, з цією бабою в калошах опинюсь разом на печі, то у нас буде чимало гарячих, пекельно-солодких ночей. Якщо я зніму їй сорочку, то ці впалі груди виявляться не такими вже й впалими, якщо...

В деякому смислі я торжествував. Нарешті, нарешті Україна побажала мене — точніше, у неї не було іншого вибору.

Однак страх перед коханням молодого хлопця до баби в калошах перемиг — я втік від цього роману.

Не рік і не два я боровся за те, щоб затягнути Україну в свою постіль — точніше, залізти в постіль до неї. Я виховував демонічну волю, медитував, змінював свою індивідуальність, то кохав, то з презирством ставився до українок — марно. З часом я поставив хрест на своєму еротичному романі з Україною.

І тоді з'явилась вона. Була вона вчителькою, її чоловік працював на Півночі, і вона не любила його. Ми все частіше розмовляли з нею, і невдовзі вона опинилась у моїй холостяцькій квартирі. Там я прочитав написані для неї вірші, вона ж сказала, що я подобаюсь їй тим, що зі мною «можна по-людськи поговорити».

Придивившись до неї, я помітив, що вона прямо-таки тремтить від кохання. І ось ми вже лежали на дивані і я стягував з неї светра, долаючи традиційний сільський опір. До від'їзду її автобуса залишалось не

так вже й багато, і ми обоє подивились на годинник, що висів у мене на стіні.

— Без п'ятнадцяти чотири, — сказала вона. — Через п'ятнадцять хвилин ти мене роздягнеш.

Коли ж я роздягнув її, то побачив прекрасну юну жінку з грудьми і стегнами з металу, і був сильно вражений. Коли б городянка мала такі досконалі сексуальні форми, то обов'язково б демонструвала їх, але ця дівчина одягалась, як і всі дівчата моєї юності, у все радянське.

Я дивився на неї і думав. З її рук, плечей, грудей і стегон текли енергія і свіжість, яку

всі її прабаби накопичили за століття сільської праці. Вона спала зі мною, і разом з нею зі мною спала вся сільська Україна. Я запитав, чи у неї немає польської крові. Вона відповіла, що «не в курсі». Я вирішив, що цього разу сплю зі справжньою українкою і мій песимізм стосовно еросу з Україною не зовсім виправданий. А може, вона просто була оригіналкою, ну і я, звісна річ, в її очах був оригіналом...

На цьому обриваються «Записки сільського єврея».



Давид Левін,
голова Всеізраїльського об'єднання вихідців з України

ПАМ'ЯТАТИ!

Зберігання коренів, історичної пам'яті нашого народу та її спадкоємності це найважливіші напрямки діяльності Всеізраїльського об'єднання вихідців з України. Саме усвідомлення невід'ємності нас сьогоднішніх від багатовікової історії Країни Ізраїля та країни, звідки ми прибули, об'єднало нас з «першопрохідця», об'єднує й дотепер.

29 вересня 1976 року в Ізраїльському поселенні в Галілеї колишні кияни, що стояли у витоків київського земляцтва, вперше відзначили 35-річчя трагедії Бабиного Яру. Пройшло вже сорок років від тієї пам'ятної дати. Київське земляцтво давно перетворилося на найбільшу в країні громадську структуру, що нині представляє більш ніж півмільйона вихідців із України у 35 містах Ізраїлю.

За ініціативою Об'єднання стало традицією напередодні Судного Дня (за єврейським календарем) відмічати чергову річницю трагедії Бабиного Яру.

Кожного року в Єрусалимі, у меморіальному комплексі Яд ва-Шем, відбувається урочисто-жалобна Церемонія Пам'яті євреїв України, яких було знищено нацистами в роки Другої світової війни. Ця церемонія проходить на державно-громадському рівні та здійснюється нашим Об'єднанням спільно з музеєм «Яд ва-Шем». У церемонії беруть участь члени уряду Ізраїля, депутати Кнесету, співробітники посольства України в Державі Ізраїль, в'язні гетто та концтаборів, ветерани Другої світової війни, керівники муніципалітетів, ізраїльських та міжнародних громадських організацій, делегації десятків міст Ізраїлю.

Після поминання безвинно убієнних запалюється вічний вогонь Пам'яті і покладаються вінки на могильний камінь, під яким покоїться прах знищених євреїв, доставлений з таборів смерті. Після закінчення Церемонії Пам'яті проводиться мітинг протесту проти антисемітизму і антиізраїлізму, на

якому народ Ізраїлю віддає данину пам'яті загиблим у вогні Катастрофи і віддає належне героїчному опору євреїв на фронтах Другої світової війни, в партизанських загонах, в концтаборах і гетто. Звучать слова вдячності праведникам народів світу - українців, росіян, шляхетним людям інших національностей, які, ризикуючи своїм життям і життям своїх близьких, рятували євреїв від неминучої загибелі в ті страшні часи.

За сприяння та безпосередньої участі активу нашого Об'єднання 2363 громадянам України присвоєно почесне звання «Праведний народів світу». 75 років минуло з тих трагічних днів, коли нацисти почали здійснення свого жахливого лиходійства по знищенню євреїв Києва в Бабиному Яру, який став символом винищення євреїв в окупованій Україні, символом Голокосту. Саме цій трагічній даті була присвячена чергова Церемонія Пам'яті, організована нашим Об'єднанням спільно з музеєм «Яд ва-Шем», що відбулася 9 жовтня 2016 року в Єрусалимі. А цій церемонії передувала поїздка нашої делегації до Києва на урочисто-жалобні заходи, присвячені 75-річчю початку трагедії Бабиного Яру. Поїздка делегації Об'єднання за участю представників Спілки ветеранів Другої світової війни — борців проти нацизму і Асоціації в'язнів гетто і концтаборів, її участь в основних заходах, присвячених цій трагічній даті, стала можливою завдяки сприянню Надзвичайного і Повноважного Посла України в Ізраїлі Г. Надоленка і підтримки Президента Глобал-форуму «Рука допомоги Ізраїлю» А. Гонсьоровського.

Разом з головою Єврейського агентства (Сохнут) Натаном Щаранським керівник делегації взяв участь в церемонії підписання Декларації про наміри щодо створення Меморіального центру Голокосту в Бабиному Яру, яка відбулася в Києві 29 вересня 2016 року в музеї Т. Г. Шевченка.

Ми не забудемо тих, хто загинув, і ми схиляємо коліна перед живими учасниками героїчного опору. І серед них особливе місце займає людина-легенда, командир десантного партизанського загону ім. Пожарського, що героїчно воював з нацистськими окупантами в Україні, Леонід Юхимович Беренштейн, який відзначив цього року свій 95-річний ювілей. Про подвиги загону склали легенди. Загін і особисто його командир Леонід Беренштейн внесли до теперішнього часу ще не оцінений в повній мірі внесок у перемогу над нацистською Німеччиною. Сьогодні член Правління Всеізраїльського об'єднання вихідців з України знову на передовій у боротьбі за збереження і передачу пам'яті наступним поколінням. Постійні контакти з меморіальним комплексом «Яд ва-Шем», музеями героїзму воїнів-євреїв в Латруні та «Лохамей ха-гетаот», численні інтерв'ю та зустрічі служать благородній меті. Цій меті служать і його численні спогади, видані в Україні та в Ізраїлі. Треба згадати видані за сприянням Об'єднання книги Леоніда Беренштейна «Люди з легенди» та «Євреї — герої Опору» (написана в співавторстві з С. Єлисаветинським).

Євреї України не були покірливими жертвами. Разом з народом України вони героїчно

билися на фронтах, в партизанських загонах, в групах опору в гетто і концтаборах, і навіть під кулеметними чергами в Бабиному Яру.

Одна з небагатьох, хто врятувався в Бабиному Яру (вона тоді була дитиною) згадує, що коли над розстрільною ямою вона запитала маму: «Що буде потім?», то мама відповіла: «Потім — не буде». Які страшні слова!

Для живих — це дзвін пам'яті! Тому що
«Бабий Яр — как сгусток нервов,
Как боль, зажатая в тиски.
И то, что было в сорок первом,
Сегодня давит на виски».

Звуки шофара, скрипок і чисті дитячі голоси, що пролунали над Бабиным Яром 29 вересня 2016 року, застерігають і закликають: «Станьте голосом тих, хто вже не може сказати сам за себе».

Ми не тільки згадуємо трагічні і героїчні події минулих років, а й прагнемо передати естафету Пам'яті прийдешнім поколінням. Наш борг не допустити забуття, бо забуття - постріл в спину кожному, хто залишився лежати в розстрільних ямах, хто був спалений живцем, хто димом і попелом пішов в синє небо України.



Пам'ятний знак «Менора» на честь євреїв, що загинули у Бабиному Яру (Вікіпедія)

Ігорю Покладу - 75

10 грудня 2016 року виповнилось 75 років з дня народження Ігоря Дмитровича Поклада, відомого українського композитора, народного артиста України, лауреата Шевченківської премії. На його рахунку понад 500 пісень, серед яких такі широко відомі, як «Дикі гуси», «Чарівна скрипка», «Кохана», «Тече вода», численні мюзикли, твори для симфонічного і струнного оркестрів, музика до кінофільмів та спектаклів.

Я вже не пам'ятаю коли і де відбулась наша перша зустріч. Але, наче сьогодні перед очима картина: будинок на вул. Горького у Києві, через величезне вікно протискують рояль до кімнати, де мешкав молодий композитор. Він працював з багатьма авторами, але найбільше число пісень було написано з Ю. Рибчинським, М. Ткачем, А. Вратаревим. Мені пощастило написати з Ігорем пісню, яка навіть через піввіку залишається популярною. Це — «Кохана». Вона була і сьогодні знаходиться у репертуарі відомих співаків та самодіяльних виконавців. Її співали і продовжують співати в Україні та за її межами.

Останній приклад: 9 грудня, тобто напередодні ювілею Ігоря на Першому каналі Російського телебачення її виконав дует з Полтави у передачі «Поле чудес».

Першим виконавцем пісні «Кохана» був Костянтин Огневий. Я зберігаю маленьку платівку, яку подарувала мені Тамара Міансарова, з підписом: «Спасибі за «Коханий». Потім Юрій Богатіков отримав першу премію за її виконання на Міжнародному конкурсі у Болгарії.

Співали «Кохану» Муслім Магомаєв, польський ВІА «Трубадури» та багато інших. Час від часу я чую пісню «Кохана» в Ізраїлі по радіо, її виконують у концертах приїжджі та місцеві співаки (народний артист України О. Василенко, вокальний ансамбль «Доктор Ватсон», П. Кравецький та інші).

Я працював з багатьма відомими композиторами (І. Шамо, О. Сабадаш, О. Екімян, Ю. Гуляєв). Але саме «Кохана» стала моєю візитною карткою.

Кілька років тому на запрошення Українського телебачення я прилетів у Київ на знімання фільму «Кохана» з циклу «Пісні серця». При проход-



женні паспортного контролю щось не сподобалось молодій особі, яка взяла мій паспорт. Вона довго листала сторінки, а потім спитала про мету мого перебування у Києві. Я відповів, що буду зніматись у фільмі.

— Ви артист? – роздратовано спитала вона.

— Я лікар.

— Яке відношення має лікар до кіно?

Намагаючись зберегти спокій, я відповів:

— У Києві живе народний артист України, композитор Ігор Дмитрович Поклад, який написав пісню «Кохана». Я автор тексту цієї пісні.

Вмить її обличчя стало лагідним і привітним. Я почув, як з її вуст звучить знайома мелодія і слова: «Кохана, мрій кришталевих цвіт»... І під ці звуки вона смачно стукнула печаткою у моєму паспорті і голосно промовила:

— Проходьте, будь ласка!

На виході мене чекав Ігор з квітами. Ми стиснули один одного у обіймах. В цю мить я почув стрекіт кінокамери. Знімання почалось і продовжилось на дачі Ігоря у Ворзелі. Після закінчення роботи ми майже всю ніч згадували минуле, нашу молодість. Світлана, дружина Ігоря, доповнювала наші спогади дотепними фразами. Фільм «Кохана» знаходиться у You Tube і має багато переглядів.

Сьогодні Ігор Поклад підбиває певні підсумки своєї багаторічної творчої діяльності. Але я вірю, що він ще не вичерпав свої можливості і буде радувати нас новими творами.

Ігор Барак

Редколегія журналу «Відлуння» поздоровляє Ігоря Поклада з ювілеєм, бажає йому довгих років життя у повному фізичному та творчому стані. Гадаю до нас приєднаються численні вихідці з України, що проживають у Ізраїлі, яким люба українська пісня.

Наталя Мазепа

ВІДЛУННЯ НАШОЇ МОВИ, НАШОЇ КУЛЬТУРИ, НАШОГО БУТТЯ

Мало хто знає, що в Ізраїлі у складі Федерації спілок письменників існує своя Спілка українських письменників. І саме вони — україномовні письменники — почали видавати журнал із вдалою (як на моє розуміння й на мій смак) назвою — “Відлуння”. Головний редактор і автор проекту

Ігор Барах — колишній дуже відомий і шанований київський лікар, хірург і анестезіолог. Ще в давні радянські часи він писав вірші тільки українською мовою, і визнані українські композитори створювали на його слова пісні, що ставали популярними. На обкладинці першого номера журналу “Відлуння” є текст пісні з назвою “Українська мова” (і навіть диск із записом цієї пісні).

Не зайвим буде нагадати, що реалізації цього проекту сприяє український посол в Ізраїлі Г. Надоленко, а заклав цю ініціативу наш попередній посол І. Тимофєєв.

Невеликий за обсягом журнал виявився надзвичайно насиченим і змістовним. На першій обкладинці його поряд розташовані силуети Києва та Єрусалима. Цей загальний задум утілено послідовно й переконливо. Вражає, скільки видатних культурних єврейських діячів народилося саме на українській землі: філософи, культурологи, письменники...

Попри всі біди, війни, трагедії, вони реалізували себе, їхні твори, їхня діяльність увійшли у скарбницю світової цивілізації. “Історії було завгодно, щоб коліскою нової івритської літератури стала саме Україна, — пише голова Федерації спілок письменників Держави Ізраїль, президент ізраїльського відділення міжнародного ПЕН-клубу Е. Баух у статті на початку журналу. Члени Спілки українських письменників, тепер уже громадяни Ізраїлю, не втратили пам’ять про Україну, не втратили любов до неї, її літератури й мови і, по суті, стали їх носіями у світі. Тому вихід журналу “Відлуння” став і для нас радісною подією.

Журнал побудовано за загальним задумом, котрий здійснюється достатньо послідовно: від найтрагічніших сторінок новітньої історії єврейського народу до веселих жартів і гумористичних творів для дітей. Від трагедії й темряви до світла й оптимізму. Перші сторінки журналу нагадують нам про сталінський геноцид і про Другу світову війну. Цей розділ має назву “Меморіал”. Вірші тих єврейських поетів, котрі й на фронті, і в роки радянського антисемітизму мали мужність і гідність писати вірші на ідиш, тут у журналі в перекладах українських поетів. Тих, хто також мав мужність і гідність перекладати українською твори своїх побратимів у ті страшні і трагічні часи. А серед них — Г. Кочур і М. Лукаш, М. Рильський, В. Сосюра, П. Тичина й ін.

Не можу не сказати окремо про твори Ю. Щербака. Він нібито не торкається наскрізної ідеї “Відлуння” безпосередньо. Але він розширює цю тему — зближення єврейської й української культур і доль наших народів — до ідеї співпричетності всіх людей до загальних цінностей, радості й печалі.

Тому на честь звичайної української молоді сільської жінки звучить урочистий хор із Ватикану:

“Аве Марія грація плена домінус текум “... (оповідання “Аве Марія”). В основі другого твору “Маленька футбольна команда” (присвяченого пам’яті друга — поета Леоніда Кисельова) — зустрічі з різними людьми, Київ у різні пори року, щасливе літо відпочинку біля моря в колі друзів, дорослих і дітей із грою у футбол на пляжі... Це й реальні спогади, і філософські роздуми, й есе. А наприкінці є така фраза: “Я подумав про те, що коли б зробити фотографію всіх, хто стояв поруч з нашою футбольною командою “All stars” і тримався разом з нами за руки, — коли зробити фотографію, то вона вийде така велика, що ніякого фотопаперу не вистачить. Я подумав, що ми стоїмо — не

тільки ми, маленька футбольна команда, а й різні люди — гонщик Голембіовський, угорська жінка Анна Радо, мадам Жангійо, Єфрем Ісаакович Яницький, чорнява іспанка Маруччо, польські й французькі

льотчики, медсестрички, які так жаліли Льоню, й той маленький капрал з 1944 року, й ще багато-багато людей — ми стоїмо, взявшись за руки, й ніхто не розірве цей вічний ланцюг — ніяка смерть і ніяка ненависть. І ми вже не маленька футбольна команда, а — людство” (36). Цитата ця не потребує

коментарів, крім одного уточнення: польські і французькі льотчики привозили ліки для вмираючого українського поета Л. Кисельова і не брали за свою послугу грошей... Ці твори Ю. Щербака дуже важливі для розкриття загальної концепції журналу.

Сторінки “Відлуння” насичені нарисами — портретами різних людей, чий вклад вагомий у суспільному, культурному житті

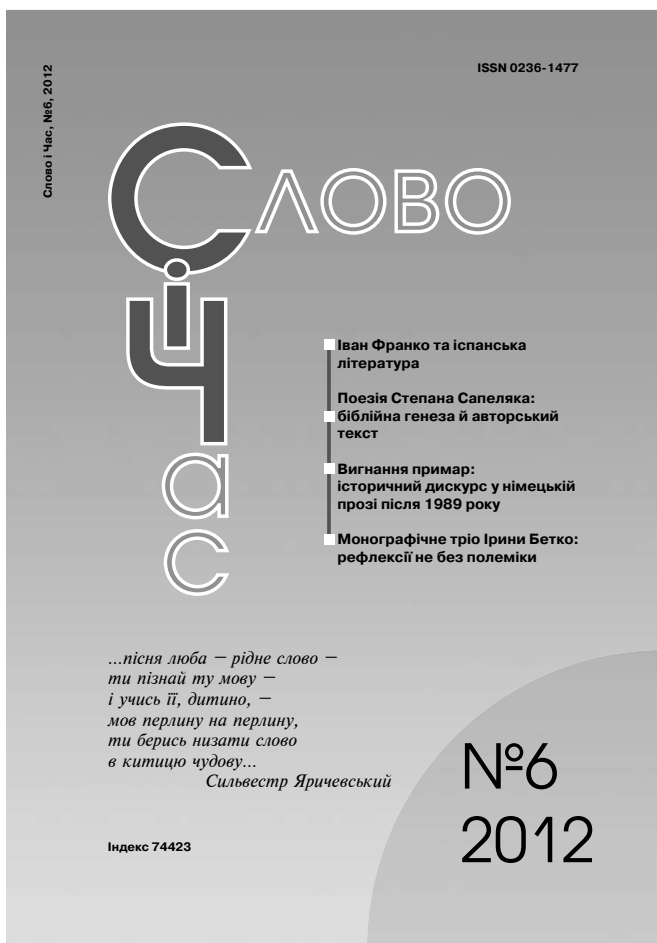
Ізраїлю. Серед них особливе місце посідає Я. Сусленський, людина, що докладала великих зусиль для зміцнення українсько-єврейських стосунків, наприклад, у створенні Товариства єврейсько-українських зв'язків і його бюлетеня, де він, до речі, знайомив своїх читачів із українськими Праведниками народів світу (людьми, що рятували євреїв під час нацистського геноциду, ризикуючи власним життям). Я. Сусленський в усі часи не мав сумніву, що Україна коли-небудь обов'язково буде вільною. Серед героїв цих нарисів є дуже теплий і живий спогад про В. Некрасова. І, що для нас особливо важливо, бо біль від нещодавньої втрати не минула, матеріал “Обрії Михайлини Коцюбинської”, написаний Д. Дроздовським.

“Відлуння” відкрите для наукових розвідок філологічного напрямку. Про це свідчить праця Е. Бауха “Осип Мандельштам і Пауль Целан” (уривок із книжки “Позивання з Історією”). Ця остання обставина надає для нас можливості співпраці із журналом.

Багато сторінок присвячено творам гумористичним, колоритним, веселим, іноді іронічним.

Наприклад, на сторінках дотепних “Заміток на серветках” Л. Луцького знаходимо цікаві й важливі відомості про сучасну Одесу, зроблені туристом із Ізраїлю. Як, наприклад, відкриття, що на вулицях сучасної Одеси можна почути українську мову, що раніше було рідкістю. До того ж автор зауважує, що це не суржик, а гарна українська мова, що йому особливо приємно. Або розповідь про знахідку, зовсім уже неочіковану: в одеському дворі стоїть пародія на пам'ятник Катерині II: цариця тримає в руці “Російсько-український разговорник”. Насправді, одеські жартівники невмирущі!

Не хочу переказувати весь зміст журналу. Хочу тільки привітати його авторів і видавців і підтримати їх, побажати успіху й виходу подальших номерів. А читачам – оцінити зусилля наших колег і друзів у далекій і, як бачимо, близькій країні. Робімо спільну справу!



РЕПАТРІАНТ З СІНОПУ

Від автора: Нещодавно, під час розкопок в районі стародавніх Афін, археологи виявили напівтлінний рукопис, який було перекладено і він викликав підвищений інтерес у істориків. Мені вдалося отримати цей переклад, і я поспішаю ознайомити з ним читачів.

Діоген, репатріант з Сінопу, вже який місяць не міг знайти собі дах над головою. Він не мав де жити. У Афінах зростала квартирна проблема: ціни на житло стали надхмарними, і на куплю, і на зйом. Бездомні скаржились, обурювались, вимагали. В ареопазі регулярно обговорювали це питання, у народних зборах депутати виголошували полум'яні промови, уся фракція на чолі з лідерами (вони називалися демагогами) обіцяли негайно вирішити цю проблему, але ціни на житло продовжували рости.

Можна було ризикнути і взяти житло під заставу, але це могло привести до тяжких наслідків: греки винайшли дуже сувору форму застави – іпотеку: при простроченні платежу боржник потрапляв у рабство.

Діоген ходив Афінами протягом дня з ліхтарем.

— Кого ти шукаєш? – питали його.

— Чесного законодавця, який вислухав би мене і зайнявся рішенням цієї проблеми.

Шукав він довго, дуже довго, але не знайшов. Йому співчували, обіцяли, били себе у груди, розповідали про плани будівництва для бездомних, та замість цього виростили вілли багатіїв. Якось, коли він блукав містом, пішла страшна злива. Діоген шукав, де сховатись, і раптом побачив викинуту бочку, яка лежала на пустирі. Він пірнув у неї. Усередині було сухо і навіть м'яко: вітер наніс туди багато сухої трави. Під монотонний гомін зливи Діоген почав куняти. Коли він прокинувся, злива закінчилась, але Діоген не покинув

бочку, йому сподобалось, і він залишився жити в ній.

Спочатку над ним посміхались, але потім десятки бездомних за його прикладом почали купувати бочки та селитись у них. Розуміючи, що це якимось вирішення проблеми, уряд увів для купівлі бочок спеціальну машканту* — бочканту. Ціни на бочки почали зростати.

Тоді і всі багаті стародавні греки почали скуповувати бочки, розуміючи, яке за ними майбутнє. Їх перепродавали, їх здавали у найм... Використовували бочки з-під капусти, з-під олії... Особливо цінувались пивні бочки: на вечорниці не треба було купувати спиртне — гості п'яніли від запаху пива.

Хто багатший — почав робити бочки на замовлення, з кількома відділеннями: для дітей, для ванни, для кухні. Жити в бочках стало модно. З'явилися навіть бочки-особняки, цілі вулиці з бочок. Це створило особливі зручності: не подобається район, можна перекотитись у центр, або за місто, на природу.

З'явилися нові крилаті вислови, що стали афоризмами: «Мій дім — моя бочка», «Моя бочка — моя фортеця».

Але бочок не вистачало, почався ажіотаж!

Уряд видав закон: більше двох бочок в одні руки не продавати, банки підняли бочканту, мовляв, кому не подобається – котись звідси. Багато хто покотився туди, де бочки були дешевші.

Діоген став поважним і популярним, він рахувався головним філософом-

бочкознавцем. Йому дозволили прикотити свою бочку на саму центральну площу блискучих Афін. Багато хто приходив до нього за порадою.

Якось до нього підійшов Олександр Македонський.

— Я — правитель Македонії, а скоро й усього світу, — відрекомендувався він. — Що мені зробити для тебе?

— Відійди трохи убік, ти затуляєш мені сонце! — відповів філософ.

Олександр пішов до своїх друзів і підлеглих і промовив:

— Якби я не був Олександром, я став би Діогеном...

Від автора: На цьому рукопис обірвався, але я поспішав з його публікацією, розуміючи, що в ній закладена рятівна ідея, як вирішити

житлову проблему в нашій країні. Я впевнений, що уряд зітхне з полегшенням, адже бочки легше побудувати, ніж дома — і у центрі країни, і у поселеннях. Правда, палестинці почнуть скаржитися в ООН, що Ізраїль котить на них бочки. Але скільки бездомних будуть вдячні за цю підказку!

А сьогодні, враховуючи, що ціни на житло підвищуються, я мимоволі повторив знамениту фразу, приміряючи її вже на себе: «Якби я не був Олександром, я став би Діогеном!» І хоч у мене, у Олександра, квартира вже є — все ж таки два невеликих барила я придбав. Треба ж забезпечити світле майбуття своїм онукам.

*Машканта – пільгова позика в Ізраїлі, яка видається для купівлі квартири.



Ольга Навроцкая

Пишати про себе так, щоб це не виглядало як самореклама - дуже складно. Але я спробувала... Напевно, це буде завіт про визначну роботу, а також плани на майбутнє, може, й сповідь...

Мене цікавлять у житті різні речі, забути, навіть не суміші: декілька одягу, звичка кліпів і фільмів, письменство й поезія. Але це все творчість у різних її, так би мовити, іпостасях. І я прагну робити все одночасно, тобто паралельно потребує знайшовшої реалізації. Наприклад, прийшовши з ательє, я можу сісти за монтаж кліпу чи за написання поезії. Якщо в мене квітка душевної струни - пишуться вірші (ніби сама). І хоча я людина творця, а прагну системи, тому все по порядку.

Прочитавши в статистик. Я сформулювала такий слоган: статисті - це дідож модя. Важливо, що смак сіді виконувати з дисципліною. За дошть років. Його потрібно проаналізувати не за допомогою модних речей, а за допомогою загального сприйняття світу - картин, класичної музики, книг, кіно тощо.

Працювати як художник по костюмах до кліпів, у фільмах та в рекламі. Я розробила образи для Аліни Пугачової, Ладислави Турченко, Дмитра Хворостовського та інших відомих артистів й ізомовних зірок. Із часом почала сама створювати моделі й відкрила власну студію. На даному етапі робота дизайнера домінує в моєму житті.

В Україні є талановиті дизайнери. Але існують певні стереотипи. Вакансію конструювати в відомому розкрученому брендів. А замовної клієнту надати перевагу саме їм, бо сласому смаку не довіряють. Як змінити таке становище? Кожен не вирішує по-своєму. Головним, як на мене, є те, щоб створити нові речі робили якісну працю. Одна - це антидепресант. І я не прагну лише керувати себе, а хочу, щоб він був красивим, зручним, відповідав світовим модним трендам і його носили із задоволенням. І завжди мене згуртувалося неке хто саме моїх клієнтів, які можуть і люблять відгукатися так, як прошують й саме я.

І незважаючи на економічну кризу в країні й фінансові проблеми, у грудні 2012 року відбувся показ моєї нової колекції під брендом NAVRO під назвою «Inspired by Ukraine». Це колекція не сезону, а тематична. Її ідея я випустила кілька років. Я люблю Україну, мене надихає в ній все - від природи до картини Олесь. Сама колекція - це асоціації та відгуків від нашої батьківщини.

Але вишивання не було. Моделі демонстрували брочні костюми, довгі ласі сідниці й плащі, топи з квітковим малюнком і палітурні плащі. Образи супроводжувалися прикрасами з квітами й великими бусами. На показі звучали народні українські мелодії та украсучасна музика. Для бренду було взято рекламний ролик, режисером, еднатором і, зрозуміло, художником по костюмах якого була я.

Важливо до своєї творчості я ставало критично, але відгуків було позитивних, й майже всі речі вже посіли мої клієнти. І це мене надихає.

Крім бренду NAVRO, зареєстрованої й бренд другої ліній Queen Casual by Navro. Це одяг прет-а-порте. Він більш делікатний та менш сексуальний, тобто тиржакований, але його починає те прибутку. Намагаюся співробітництво з кількома модними butikami в Києві та Москві.



Друте має велике захоплення - режисера. Багато років я працювала з відомими вітчизняними кінорежисерами. Спостерігаючи за їхньою роботою, я відчувала все більше прагнення спробувати знати кліп самостійно. В мене повірили. І захів на моєму рахунок вже 15 кліпів. Я намагалася не повторюватися. Більше того, я прокислило ставалося до кожного кадру і прагну довести якийсь до досконалості (зрозуміло, як і в собі уявило, і який, як відомо, немає меж). Кожен мій кліп - це експеримент з новою стилістикою.

Для відомого вітчизняного гурту «Ташок на майдані Коцюба ми зняли анімаційний кліп. Кліп відзнятої нашої співакми моєї подружки Наталки Москальської було зроблено у комп'ютерній графіці. (До речі, довелося ознайомити до шість складні процеси). Але більше за все мене приваблює розповідь у несласному форматі якоїсь милої історії. Це надає можливість реалізувати власні ідеї. Інші дивитися якийсь фільм і жалкувати, що не ти його зняв. Наступним кроком у моїй режисерській діяльності (звучить досить самовпевнено) став короткометражний фільм «Інспектор». Мене завжди приваблювала містика. І сюжет фільму базується на ідеї кінця світу, яка останніми часом дуже живо обговорювалася в інтернеті та ЗМІ. Люди люблять страшилки. Але мій фільм оптимістичний. Його ідея полягає в тому, що кінця світу не буде, тому що добрі люди на планеті Земля все ж таки більше. Звички відбуваються в нашому замислюємому будинку. І цей фільм, окрім іншого, зберігає частинку реального життя.

Знімали класичним способом, але ми з моїми друзями були зацікавлені щасливими. Це неперезершений та відчутним процес - знімати й монтувати власне кіно. У режисерській роботі потрібні толерантність, терпіння, витривалість. Врешті-решт, я додела собі, головним чином, що можу знімати. Твор справжніх та інвесторами.

На превеликий жаль, в Україні немає кіноіндустрії, немає фінансування, немає цікавих сценаріїв, тому вітчизняні режисери вимушені знімати малобюджетні історії та псевдодраму - сумовиті фільми, які нічого, крім депресії, викликають не можуть. Я ж хочу створювати фільми із власною історією та великим бюджетом, і, щоб допомогти людям відчувати себе щасливими, - із щасливим кінематографом.

І тут я переходжу до ще однієї моєї іпостасі. Річ у тім, що кілька років тому я написала роман «Кітяти після смерті Мамі знайти». Спочатку я спробувала свою книжку як жіночу забавку. Щось на кшталт дієвчої мрії. Але потім, коли я її опублікувала в інтернет журналі, багато читачів-жіночокісприйняли її як філософську працю. І досі «Мамі» мене не відпускає: я допрацювала книжку, тому що з ніким стало більш знайомістю й, сподівалося, мудрішою... Навесні має вийти її остаточної варіант.

Саме за дією книжки я хоту написати сценарій для свого фільму. Звітаючи його дружно в Україні та Європі. Зрозуміло, потрібні інвестори.

Отже, творчі плани в мене амбіційні й їх багато, але я вірю в те, що мрії здійснюються, якщо дуже прагнеш, багато працюєш, вірнеш у чудо і Всесвіт допомагає тобі.



Перша леді України в сукні від Ольги Навроцкой!



Ігор Барак

Побачення з Києвом

До побачення Київ минулих років,
Місто юності, місто студентського часу,
Місто вічної пам'яті наших батьків,
Що у душах дітей посвітих не згасне,

Приспів: Петрівська алея, Дніпровські кручі,
Вечірній Хрещатик у потоці людським,
І перше кохання, і голос спізучий
Я вас відчуваю у серці своїм,

Я від тебе сьогодні далеко живу,
Та у сні ти до мене приходиш ночами,
І щоденно я бачу тебе наяву,
До каштанів квітучих торкаюсь руками,

Приспів,

Повернувся до рідного міста я знов,
На побачення, Київ, прийшов я до тебе,
Ти далека моя незабутня любов,
Ти мов недоспіване зоряне небо,

Приспів,